

DET KGL. NORSKE VIDENSKABERS SELSKAB, MUSEET

rapport

ARKEOLOGISK SERIE 1984:1

Foredrag på Norsk arkeologmøtes
symposium i Trondheim 1983

Universitetet i Trondheim

"Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Muséet, Rapport. Arkeologisk serie", vil inneholde stoff hovedsakelig fra det faglige og geografiske ansvarsområde som Arkeologisk avdeling, DKNVS Muséet, representerer.

I serien publiseres materiale som en av ulike hensyn finner ønskelig å gjøre kjent. Foruten rapporter vil det dreie seg om vitenskapelige og populærvitenskapelige artikler av mindre omfang. Oppdragsrapporter vil utgjøre en stor del av serien.

Rapport-serien er ikke periodisk, og antall nummer pr. år vil variere. Serien startet i 1973. Det finnes parallelt en "Botanisk serie" og en "Zoologisk serie".

Som regel blir norsk språk brukt. Rapporten bør normalt ha et sammendrag på norsk. Innholdet skal sammenfattes i et innledende abstract. Medarbeidere fra andre land kan skrive rapporten på sitt morsmål, om nødvendig med sammendrag på norsk.

For manuskriptet, illustrasjoner, referanser o.l. følges vanlige retningslinjer. (Jfr. retningslinjer for K.norske Vidensk.Selsk.Mus. Gunneria).

"Arkeologisk serie" trykkes i A4-format i offset. Opplagstallet vil variere.

UTGIVER:

Universitetet i Trondheim

Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Muséet,

Arkeologisk avdeling

N-7000 Trondheim.

Redaksjonskomité:

Kristian Pettersen

Lars F. Stenvik

Birgitta Wik

DET KGL. NORSKE VIDENSKABERS SELSKAB, MUSÉET

RAPPORT ARKEOLOGISK SERIE 1984:1.

FOREDRAG HOLDT PÅ NORSK ARKEOLOGMØTES
SYMPOSIUM I TRONDHEIM 1983.

Redigert av
Lars F. Stenvik

K.norske Vidensk.Selsk.Mus.Rapp. A 1984:1.

N-Trondheim, april 1984.

600 ekspl. ISBN 82-7126-374-9

ISSN 0332-8546

I N N H O L D

Jenny-Rita Næss og Synnøve Vinsrygg:	Innledning.....s.	5
Else Johansen Kleppe:	"Det norske arkeologmøte" 1982..	9
Arne B. Johansen:	Aksiomer i arkeologi.....s.	21
Synnøve Vinsrygg:	Om tidsforståelse og arkeologisk kunnskap.....s.	39
Inger Helene Vibe Müller:	De glemte døde.....s.	49
Trond Løken:	Utforskning av jernalderens gårdsanlegg i Norge - fra forsk- ningsfront til bakevje.....s.	81
Jenny-Rita Næss:	Gravskikkkforskningens skiftende skjebne : om å være i tiden...s.	89
Stig Welinder:	Ekologisk arkeologi - hur en forskningsriktning kommer och går.....s.	111
Guro Fredriksen:	Bruk og misbruk av arkeologi. Om etnisitet som problemstilling	119
Geir Sør-Reime:	Faste fornminne og formidling Storhaugar og helleristningar - to døme på formidlingsorientert forskning.....s.	125
Christian Keller:	Fornminnevern og forskning - Motsatte størrelser eller to sider av samme sak?.....s.	141
Erik Schia:	Grunner for middelalderarkeolo- giens konsentrasjon om visse datamiljøer.....s.	155

INNLEDNING

Forslaget til NAM-symposiet 1983: "Arkeologiske problemstillinger. Hva bestemmer våre valg?" kom fra Else Johansen Kleppe, i følge henne selv som en reaksjon på fjorårets symposium.

Vi som arbeider med arkeologi i Norge foretar til en hver tid valg som får konsekvenser for hvordan arkeologi oppfattes som virksomhet, kunnskapsfelt og studium. Noen er seg dette ansvar svært bevisst, og kan til tider oppleve situasjonen som plagsomt tyngende. Andre ser det som en hovedoppgave å følge og tilpasse seg etablerte mønster, mens valg blir noe man foretar innen avgrensede og spesialiserte områder der man driver selvstendig forskning.

Kommentarene som kom som reaksjoner på temavalget 1983, kan deles i to. Den første: Dette var spennende, utfordrende, men vanskelig.

Den andre: Dette temaet kan romme alt eller intet, spredningen er for stor, hva er meningen?

De beste svarene til disse utfordringene ga symposiedeltakerne gjennom innlegg og debatt. Vi skal bare prøve å eksemplifisere og systematisere noen vesentlige poeng slik vi ser det.

En karakteristikk av faget arkeologi som kan gi inntrykk av valgets rolle, kan framstilles på følgende måte: Arkeologiens "self-image" oppstår på grunnlag av vår historiske forståelse av oss selv, og blir skapt av våre aspirasjoner, ideal og mål. Ytre faktorer er også medvirkende og setter grenser. Men i siste instans er det ikke selvanalyse som skaper vår identitet. I stedet blir den definert og stadig redefinert gjennom den vedvarende strøm av handlinger og valg som er vår respons til de problemer vi møter.

Våre valg er altså en drivkraft. Derfor blir bevisstheten om disse ikke noe man kan avfeie fordi de er vanskelige.

Valg foregår på mange nivå, vi kan systematisere dem på ulike måter, f. eks. på politisk-, institusjons-, eller person-nivå innen hierarkiske mønster. Men valgmekanismene er sjelden så enkle at slike systematiseringer er interessante. De Fellesnevnerne vi mener det er verd å søke, finnes også på tvers av slike klassifiseringer.

En liten historie fra Libanon kan illustrere noe vi mener er fundamentalt ved valgets karakter. En nordmann som reiste omkring i landet ble ute i

ørkenen innhentet av en bil med bevæpnede menn. Med geværmunningen rettet mot brystet ble han stilt følgende spørsmål: "Er du kristen eller muhammedaner?" Nordmannens dilemma var at han ikke ante hvilken gruppe soldatene representerte. Etter kort betenkningstid kom svaret: "Jeg er turist." Han slapp fri.

Valg er altså ikke bare preferanser mellom foreliggende alternativer: valg er nykopling. Valg er å se muligheter til nye stier i et opptråkket landskap og å våge å vende seg mot retninger der stier tidligere ikke er tråkket.

Hvorfor er det for noen vanskelig å finne fellesnevner i temaet: Hva bestemmer våre valg? Ville man ha hatt lignende problemer om emnet var "Norsk mesolittikum" eller "Folkevandringstidens kronologi?" Neppe, og vår forklaring er: I de to nevnte eksemplene fokuseres på substans, det dreier seg om indre analogislutninger i forhold til substans i form av gjenstander eller objektivisert tidsforståelse. Vår utdanning har konsentrert seg om å vise hvor vesentlig disse er, og har satt oss i stand til å angripe denne typen problem på en teoretisk og metodisk basis. Temaet: "Hva bestemmer våre valg?" derimot, fokuserer ikke på substans i første rekke, men har å gjøre med forhold, relasjoner og dermed forståing av en annen type sammenhenger. Det er forholdet mellom oss som observatører og substansen som blir satt under lupe. Det er karakteren i lysglimet som går fra fyrlykta til oss og de manøvreringer vi foretar som følge, som blir det vesentlige. Fordi om vår utdanning i større grad har neglisjert denne typen relasjoner, betyr det ikke at de er mindre vesentlige.

At vi prioriterer et slikt tema betyr ikke at vi ser "substanstemaer" som uvesentlige. Tvert imot, de to er innbyrdes avhengige. Men vi oppfatter helt klart at temaer av "Valg- eller relasjons-typen" er underutviklet, og at forholdet er i ubalanse. Miljøets tvetydige reaksjon på temaet burde egentlig ikke forbause. Noen kommenterte, la oss slutte å snakke teori og metode og heller sette i gang å "gjøre arkeologi". I denne sammenheng er vårt spørsmål: Hvor mange norske arkeologer har mulighet til å bruke tid og krefter på å arbeide med spørsmål av nevnte art, og hvor mange blir betalt for å "gjøre arkeologi"?

NAM-symposiet 1983 er i tråd med almenvitenskaplig utvikling. Arkeologer ellers i verden er også opptatt av lignende problemer. Det kan rekke med å nevne at et av temaene på fagets neste verdenskongress (i London 1986) har hovedoverskriften: "Archaeological "objectivity" in interpretation", et

undertema her er formulert slik: "Archaeologists' views of the past, factors influencing choices of interpretations available to the professional archeologist." Det kan være greit å være forberedt.

Vi har gode og interessante eksempler på vurderinger av forholdet arkeologiske valg og forskerens/samtidens karakter og forståelsesformer i retrospekt. Men dagens påtrengende problem er: Hvordan gjøre en lignende bevissthet integrert i en pågående forskningsprosess? Dette er en nødvendig forutsetning for en utvidet bevissthet om våre valg. I denne situasjonen blir vi konfrontert med en rekke problemer som i sammenfattat form er disse: Våre tradisjonelle teorier og metoder svikter på dette punkt, de er ikke tilstrekkelige til å løse slike spørsmål. Også innen arkeologien må vi erkjenne det som alt er kommet så klart til uttrykk innen en rekke andre vitenskaper, en restriktiv tro og tillit til en sann realitet er like lite holdbar som fruktbar. Dermed blir grunngeving av våre valg et vesentlig vitenskaplig krav som framtrer med ny styrke.

Vi er ved begynnelsen av en stor og omfattende oppgave, noe dette symposiet er et klart bevis for. De ulike innlegg avspegler problemet på ulike nivå, men viser at spørsmålet om de faktorer som påvirker våre valg, er i ferd med å modnes hos mange norske arkeologer. Denne bevissthet er ingen kritikk eller underkjennelse av den arkeologi som møysommelig har blitt bygd opp, men et uttrykk for et ønske om å se dette verk i en videre sammenheng, en sammenheng som gjør kunnskap om fortida til en samtids- og handlings-kunnskap heller enn søken etter et "sant" bilde av en mekanisk, avsluttet verden for lang tid tilbake. Utfordringene er like store som de er spennende.

HVA VIL VI MED VOR ARKÆOLOGISKE FORSKNING?

av Else Johansen Kleppe.

"Det norske arkeologmøte" 1982.

Fjorårets navnløse symposium, som fandt sted i forbindelse med Det norske arkeologmøte, handlede om efterreformatorisk arkæologi. For mig efterlod dette symposium flere spørgsmål end svar på de problemstillinger som blev berørt. Det er tankevækkende i hvor høj grad det var gennemsyret af positivistiske holdninger. Vendinger som gik ud på at vi vidste eller følte hvad vore data kunne berette var brugt af diverse. De temaer som blev berørt ved symposiet 1982 var datering, økonomi og etnicitet samt fagorganisation og administration. I flere af indlæggene var metodisk holdning stærkt understreget, og dette at man nu i større grad synes at eksponere sine forskningsmetoder er positivt. Særlig kvantitative metoder synes nu at optage en del af os. Dette betyder imidlertid bare at vi på en enklere måde kan skaffe kontrol over store datamængder. Metoderne som sådan giver os ikke mere interessante forskningsresultater. Dem kan vi bare opnå dersom vi sætter interessante problemstillinger under debat.

I sitt indlæg "Utgravning av 1800-talls kakkelovn", præsenterede Welinder tre faktorer som former faget arkæologi, nemlig:

- samfundets kulturbegreb
- muséernes ansvarsområde
- uddannelsens innhold.

Som de fleste af os kunne Welinder klart placere sin arkæologiske virksomhed inden for et af disse felter, nemlig sidstnævnte. En af grundene til at vi aldrig får afklaret væsentlige sider ved vor holdning til vort fag, tror jeg ligger i denne sektortænkning og sektorvirksomhed. Vi diskuterer i langt højere grad arbejdsområder end fagområder. Welinders tre momenter må sees under et, de bør betragtes som de tre grundled i et system. Dette system tror jeg bare kan fungere dersom der skabes en naturlig overlapping mellem de tre led.

Norsk arkæologi er i overvejende grad det jeg vil betegne "administrations-arkæologi". Langt de fleste videnskabelige stillinger er som bekendt defineret i forbindelse med arbejdsopgaver relateret til håndhævelse af "Lov om kulturminner". Forskning og andre "rene" arkæologiske fagaktiviteter inngår bare undtagelsesvis som en del af det betalte arbejde. De af os som er så

heldige - denne mærkelap bruges ofte - at have forskning som en væsentlig eller måske den væsentligste del af vort (betalte) arbejde bliver som oftest hylet ud i diskussioner. Det bliver hævdet at vi ikke kender den norske arkæologs hverdag! Hvilken situation vi står i arbejdsmæssigt er ikke det som skal diskuteres her. Vi må i alle tilfælde begynde at stille strengere faglige krav. Det er utilfredsstillende gang på gang at høre norske arkæologer fastslå at man andre steder er kommet meget "længere". Der ligger ingen tilfredsstillelse i dette, snarere en misundelse. Et sted må vi begynde for at komme videre. Det norske arkeologmøte's symposium er måske rette sted. Det har i hvert fald den styrke at det ikke ekskluderer nogen uden at de selv vil det. Og desværre er der nok en del i vort miljø, som anser sig færdige med det. Der er imidlertid ikke blevet gjort noget forsøg på at skabe et alternativ. Jeg foreslår vi begynder inden for de rammer som allerede eksisterer. Visse ændringer tror jeg dog der må til. Det er ikke nok med et årligt symposium, som går over en eller to dage afhængigt af hvor mange foredragsholdere som har anmeldt sin medvirken. Det er nødvendigt at gennemføre en mere stringent ramme. Mødeleder bør f.ek.s udpeges på forhånd og være med i programtilrettelæggelsen. En vis forhåndsinformation bør gives til mødeledelse af hensyn til programsammensætning. Et mødeprogram bør ikke kun være en tabel over emner og klokkeslet, det bør i tillæg have en logisk, faglig struktur. Både ris og ros bør i langt højere grad kunne fremsættes eksplicit, vi lader os i alt for høj grad binde af vort intime miljø. Vi har i alt for høj grad på forhånd gjort os op en mening om hvad som er spændende, og hvem som er kedelige. Sammenstillingen er ikke udtryk for fejlslag på skrivemaskinen!

En del af indlæggene på symposiet 1982 - jeg skal lade det være op til den enkelte at finde frem til hvilke jeg tænker på - udtrykte helt tydeligt, at de opfattede forsamlingen som en sat skare. Deres indlæg lå nærmest på et docerende plan. Andre fremførte i deres indlæg holdninger som til de grader var faglige dogmer. Ordet "spiritisme" blev spøgende brugt i et indlæg. Spøgen var ikke særlig velbegrundet. Vor situation minder ofte om slutscenen i Kejserens nye Klæder, idet vi i alt for høj grad går med på præmisser, som har erhvervet sig en selvfølgelig plads i vore resonnementer, uden at vi føler trang til at efterforske deres fundament.

Vi benytter os stadig i overvejende grad af rigide klassifikationssystemer, som vi tillægger universal gyldighed uanset problemstillinger. Når et arkæologisk materiale er klassificeret er det som oftest klassificeret "færdig". De færreste af os synes at have nogen modforestillinger mod at en éngangs

klassificering, som oftest morfologisk eller deskriptiv (Thomas 1974) ikke nødvendigvis har universel gyldighed. Det er nødvendigt at vi ændrer vor holdning til den arkæologiske klassifikationsproces ellers vil vi undergrave vore egne muligheder for faglig udvikling og for at vinde ny viden om, insigt i og forståelse af menneskers liv og virke til andre tider og på andre steder. Om det empiriske materiale arkæologerne arbejder med er gammelt eller ungt finder jeg uinteressant. Hvad jeg finder interessant er imidlertid at vi ud fra materielle kulturrester søger at lære og forstå noget om menneskene "bag" genstandene. (Se også Kleppe 1983). Med dette udgangspunkt kan vi måske også lettere overbevise ikke fagfæller om vor berettigelse, idet vor faglige viden da vil kunne bruges til at skabe en større forståelse for og af vor egen baggrund. Lad os tage et tilbageblik på vor faglige baggrund.

Den fællesnordiske baggrund.

Det norske arkæologiske fagmiljø er vokset op omkring de fem arkæologiske muséer. Ældst blandt disse er muséet i Trondheim, som blev stiftet i 1760, muséet i Oslo blev stiftet i 1810, Bergens museum i 1825, Tromsø museum i 1872 og Stavanger museum i 1877. Dette må sees som en parallell til det som skete i andre nordeuropæiske lande.

Grundlaget for arkæologisk forskning i modsætning til antikvarisk virksomhed blev lagt omkring 1820 med C.J.Thomsens udformning af treperiodesystemet (Thomsen 1836), et klassifikationssystem, som byggede på en enkel evolutionistisk model. Thomsens baggrund for dette arbejde var museal, i det han som bekendt havde fået i opgave at ordne de forhistoriske samlinger ved Nationalmuséet i København. Thomsens treperiodesystem, opbygget på dansk forhistorisk materiale, blev nogle tiår senere bekræftet ved J.J.A. Worsaaes stratigrafiske udgravninger (Worsaae 1843). Den svenske antropolog Sven Nilssons analogistudier baseret dels på etnografisk materiale dels på eksperimentelt grundlag var med til yderligere at bekræfte Thomsens grundlæggende observationer (Klindt-Jensen 1975; Trigger 1981). Den typologiske metode som O.Montelius og H.Hildebrand introducerede på den internationale arkæologkongres i Bologne i 1871 og som særlig Montelius (1899) videreudviklede, må ses som en fortsættelse af Thomsens arbejde. Disse grundlæggende studier danner fundamentet for den europæiske arkæologiske udvikling, og har vil jeg hævde været grundstammen i den skandinaviske forskningstradition helt fram til 1960-erne. Moberg hævder samme

syn i en artikelsamling om regionale traditioner i arkæologi. Han har skrevet om Skandinavien (Moberg 1981). Moberg påpeger at bortset fra Sophus Müllers stærke opposition til denne retning (se f.eks. Müller 1884) var der ingen væsentlige forsøg gjort på at introducere en anderledes "type" arkæologi før omkring 1960. Jeg vil føje nok et navn til blandt undtagelserne, nemlig A.W.Brøgger (se f.eks. Brøgger 1925).

I norsk sammenhæng har dette medført en vis stagnation, idet det var vanskeligt at indpasse det empiriske materiale fundet i det varierende geografiske område som Norge er i de etablerede perioder. Opretholdelsen af denne fagtradition og forestillingen om at sydiskandinavisk kronologi havde gyldighed ud over det egentlige Sydiskandinavien har været en alvorlig hemsko for norsk arkæologis udvikling. Helt frem til 1960-erne har den arkæologiske diskussion først og fremmest været præget af disse forhold. Det var først med ^{14}C metodens endelige acceptering i norsk arkæologi, at man begyndte at fokusere på andre problemstillinger end rent typologisk-kronologiske. I norsk sammenhæng er det interessant at mærke sig at socialantropologen Fredrik Barth publicerede en kort omtale af ^{14}C i Viking så tidligt som i 1947 (Barth 1947). Det var imidlertid først omkring et tiår senere at arkæologerne virkelig begyndte at sætte deres lid til metoden og begyndte at bruge den i større udstrækning.

Moberg hævder (1981:213) at skandinavisk arkæologi ud fra den måde den er præsenteret på, giver indtryk af at være udviklet udelukkende som en speciel type arkæologi, hvis hovedmål synes at være at rekonstruere Skandinavernes egne forfædres liv og virke. Ved siden af den typologisk-kronologiske forskningsretning var nok en retning aktiv i den skandinaviske arkæologis barndom, nemlig en retning som byggede på skriftlig såvel som mundtlig tradition. Den retning har jeg valgt at kalde den sagn- og sagafunderede retning. Den tog som oftest sit udgangspunkt i synlige fortidsminder og deres mulige tilknytning til historiske begivenheder, til sagn- eller sagaberetninger, dvs. dens hovedhensigt var at rekonstruere hændelsesforløb. I Tyskland vil jeg se denne retning som baggrunden for Kossinaskolens arkæologiske virksomhed. Det er en retning som i sit udgangspunkt er værdiladet. Den har på forhånd bestemt sig for sine resultater, det gælder bare om at finde det empiriske materiale som kan underbygge dem.

Denne fremstilling er bare ment at skulle give hovedlinjerne, og undtagelser er der naturligvis fra denne temmelig kategoriske fremstilling. Den undtagelse af disse jeg finder mest interessant faghistorisk skal jeg nævne. Jeg tænker her på det initiativ som Det norske arkeologmøde tog i 1927, hvor man listede op otte programposter, som man mente norsk arkæologi burde

koncentrere sig om i de nærmeste år. Dette ser jeg som et initiativ, som er typisk for sin tid. Diverse andre videnskabelige fora udformede tilsvarende forskningsprogrammer. Som et eksempel kan nævnes Instituttet for sammenlignende kulturforskning, som umiddelbart efter stiftelsen i 1924 (Stang 1925) præsenterede et forskningsprogram. Langt de fleste publikationer i instituttets serier var en oppfølging af dette.

Det norske arkeologmøtes forskningsprogram omfattede udforskning af følgende: (1) stenalderbopladser, (2) Hardangervidda, (3) helleristninger, (4) hustomter og gårdsanlæg, (5) bygdeborge, (6) jernudvinding, (7) skibstøjer og (8) undersøgelser af Norges gamle bilande, dvs. af Vesterhavshøerne, Færøerne og Island. De følgende års arkæologiske publikationer viste en vilje til at følge programmet op.

Norsk arkæologi vokser frem.

Den fællesnordiske baggrund bliver ikke ført videre. Fra 1960-erne og fremover bliver den arkæologiske forskning i større grad udviklet inden for de nationale rammer. Dette kan måske delvis ses som en reaktion mod nazismens misbrug af disciplinen, idet denne måske indirekte har betydet en større grad af regionalisering. Den har understreget behovet for et grundigt kendskab til det empiriske materiale og den økologiske setting det findes i. Specialisering er nu almindelig forekommende både m.h.t. geografisk område, kronologisk afgrænsning samt problemstillinger som tages op. Når det gælder sidstnævnte har rekonstruktion af økonomisk liv dog været hovedtemaet, som har været behandlet. "Handel" er således en forklaringsmodel som har gamle aner i arkæologien, ikke bare i norsk arkæologi (se f.eks. Sørensen 1982:24). Økonomiske studier er imidlertid blevet mere raffinerede i de senere år. Begreber er blevet afklaret og nyancerede modeller efterprøvet. I det hele taget er det vel den teoretisk/metodiske debat som er den egentlige nyvinding i norsk sammenhæng efter dette tidspunkt. Der vises nu i større grad vilje og evne til at lægge det empiriske materiale frem på en måde, som er lettere kontrollerbar for andre forskere. Men jeg vil alligevel etterlyse en mangel på originalitet når det gælder problemstillinger som er blevet taget op i norsk sammenhæng. Ny viden vindes bare, dersom vi sætter nye problemstillinger under debat. Dersom vi begrænser os til at teste de samme hypoteser på nyt empirisk materiale, betyder det i realiteten at vi ikke gør andet end at føje nye punkter på arkæologiske udbredelseskort. En sådan forskningspraksis

giver os måske en følelse af pionerindsats, men den er ikke med til at flytte forskningsfronten. Mange af de "prikker" en sådan forskningspraksis resulterer i står ikke i forhold til de investeringer de kræver, både når det gælder tid og pengemidler. I tillæg vil deres eksistens nok i mange tilfælde kunne sandsynliggøres på andre, og mindre ressourcekrævende måder.

Det tekniske hjælpeapparat som arkæologer benytter sig af er blevet stærkt udviklet og udbygget fra 1960-erne og fremover. Der er imidlertid mange eksempler på at det er blevet teknik for dens egen skyld. Kvantitative studier har fået stor opmærksomhed det sidste tiår, og ofte er der inden for dette felt udviklet metoder, som er entydige i deres brug. De har imidlertid foreløbig ikke givet svar på nye kulturhistoriske problemstillinger.

Norsk arkæologi: ønskemål og praksis.

Den struktur Norge har når det gælder fordeling af det arkæologiske forvaltningsansvar går tilbage til 1916, mens fornminneloven som bekendt går tilbage til 1905. Det er interessant at man i Norge i sin tid valgte en struktur så forskellig fra både den svenske og den danske, hvor fortidsmindesværn jo på det tidspunkt var veletableret med lovhjemmel fra henholdsvis 1630 og 1752. Til eksempel var Nationalmuséet i København suverænt når det gjalt ret til at udføre arkæologiske udgravninger. Så tidligt som i 1887 fik lokalmuséerne forbud mod at foretage udgravninger af S.Müller (Becker 1979). Begrundelsen var at disse muséer var drevet på amatørbasis. Dette forbud varede helt til omkring 1920 hvor et par sønderjyske muséer blev givet retten til at grave, et par andre muséer fik tilsvarende rettigheder omkring et tiår senere. Mens den danske såvel som den svenske struktur var præget af centralisme, var den norske arkæologiske museumsstruktur helt fra starten præget af regionalisme.

Den norske arkæologiske museumsvirksomhed begynder med omfattende registreringsarbejder, dels af indsamlet materiale i form af katalogiseringer, dels af fortidsminder i felten, som beskrives og kortlægges.

I de fleste tilfælde skete dette i årlige publiceringer. Grundlaget for al senere forskning og museumsarbejde lægges således helt fra starten af. Grunden til at vi ikke har klaret at udvikle og følge dette bedre op ligger - tror jeg - i vor slethændte måde at behandle vore problemstillinger på. Vi

har i alt for mange år gravet uden at have disse klart for os. Dette at ting som er gamle er blevet fundet, synes ofte at have været grund nok til at begejstre mange arkæologer. Den romantiske forestilling om at materiel kultur bliver så meget mere spændende fordi den er præget af tidens tand må vi til livs. Det er vigtigt at vi begynder at indse at materiel kultur er en kildekategori som er interessant først og fremmest fordi vi via den kan skabe os en indsigt som ellers vil være vanskelig tilgængelig eller ikke tilgængelig i det hele taget.

Det gamle værner vi om, mens de materielle manifestationer af vor egen tids kulturelle ytringer uhyre let bliver raceret og ødelagt. Det er helt nødvendigt at vi oparbejder en klar holdning til hvad arkæologiske data kan bruges til. Om ikke problemstillinger eller hypoteser har manglet helt, har de ofte været uklare, eller de har manglet originalitet. Men vi har alligevel som oftest haft en slags klokkeetro på at vi nok skulle få et eller andet ud af det arkæologiske materiale alligevel. Dette er en illusion. Vore publikationer viser noget andet. I forordet til et nummer af Antiquity skrev O.G.S.Crawford, dets første redaktør flg.:

It is in the process of digging that a site is explained, not after it is finished... Vi bør lade disse ord blive vore. Genstande taler ikke for sig selv og vi kan ikke få dem til at tale ved blot at lagre dem yderligere på vore muséer og se til at de ikke forgår. Det er kun ved at vi tester nye hypoteser på arkæologisk materiale at vi kan frembringe nye forskningsresultater.

En ny type forskningshistorie er under udvikling. Denne tager udgangspunkt i den etablerede periodeinddeling for Sydskandinavien, og synes at være skåret over læsten "hvad vidste vi om den og den tidsperiode, og hvilken ny viden har vi erhvervet?" Problemstillinger, som har været behandlet såvel metodisk som med analytisk tilnærmelsesmåde er dulgte i disse fremstillinger (se f.eks. Moberg 1978 a og 1978 b samt Becker 1979 og 1980). Disse fremstillinger kan med andre ord opfattes som fortløbende suppleringsbind til serierne af forhistoriske oversigtsværker. Denne type litteratur kan være nyttig nok, men først og fremmest på det formidlingsmæssige plan. Det gælder både inden for fagkredsen og i den almene formidling. Den vil imidlertid næppe virke skærpende ud fra et forskningsmæssigt synspunkt.

At vort fag synes at have stået i stampe må nok ses i sammenhæng med den praksis som har skabt stillingstrukturen. Jeg skal i det følgende kommentere denne.

Det omsiggribende værnearbejde.

Fra svensk arkæologisk museal virksomhed har vi netop hentet den nye term "bevaringsarkæologi" (Allard og Lundström 1982). Det bør understreges at bevaringsproblematikken ikke er speciel for arkæologien. Den gælder de fleste museale samlinger. Enkelt udtrykt, når en genstand først er kommet på museum, skal den være tilgængelig der for al eftertid. En inventering af et stort antal svenske muséer med arkæologiske samlinger har vist at tilstandene er kritiske, det er stort set de sidste tyve års tilvækster, dvs. dem fra omkring 1960 og fremover, som udgør efterslæbet. Hverken dokumentation som traditionel katalogisering eller konservering er à jour. Tilsvarende efterslæb er dokumenteret ved norske muséer. Også i Norge er der på landsbasis et større utredningsarbejde i gang om konserveringssituationen. De foreløbige resultater af dette arbejde viser, iflg. Jenny-Rita Næss, at situationen her er en parallel til den i Sverige. Også i Danmark foregår et lignende udredningsarbejde om de problemer som knytter sig til museumssamlingers vedlikehold (Kongsted 1982). Selve museumsmiljøerne har vist sig at rumme destruktionsfaktorer, som man foreløbig ikke har nok kundskaber om.

Ud fra de krav der stilles om vedligehold af samlinger som kommer ind under Lov om kulturminner, ser det ud til at de åbninger der vil blive for arkæologer når det gælder stillinger - midlertidige eller permanente - i første række vi blive knyttet til à jour føringen af det interne forvaltningsarbejde i hvert fald de næste 20-30 år.

Med den praksis som de norske arkæologiske muséer har oparbejdet når det gælder frigivning af fortidsminder, kan nødgravninger, dvs. den eksterne forvaltning, blive den anden hovedoppgave. Hvad sker der da med den arkæologiske forskning, og med det formidlingsarbejde, som vi såvidt bare er begyndt at bygge op på en mere systematisk måde? Det er vigtigt at slå fast atter en gang at vi bare kan drive et meningsfuldt fortidsmindeværn dersom dette tager udgangspunkt i problemstillinger hentet fra forskningsfronten, dvs. fra en à jour ført forskningsstatus. Dersom vi slutter at søge ny viden på en systematisk måde bliver vi en alt for stor belastning på samfundet. Vor virksomhed bliver nærmest at ligne med socialunderstøttet sysselsættelse.

Hverken genstande, fortidsminder eller fyldskifter taler for sig selv. Det arkæologiske kundskabsniveau vil altid stå i forhold til ens egen videnskabelige tænkesæt. Dersom målet med vor virksomhed er mere end simpelt - hen at redde data fra undergang, det være sig i terrænet eller på muséerne,

må vi bruge os selv til noget andet og mere end at være rene sagsbehandlere. De økonomiske investeringer må til enhver tid stå i forhold til det videnskabelige udbytte. Med dette udgangspunkt vil vi også kunne drive en formidling som vil kunne have en meget bredere appel end dagens har. Vi har ikke råd til at bruge intellekt og penge på at fortsætte med at foretage arkæologiske analyser, som i realiteten bare betyder at man kan sætte nye prikker på diverse distributionskort. Vi må utvide vort interesseområde. Dels må vi stille nye og andre kulturhistoriske spørgsmål, og dels må vi - tror jeg - i langt højere grad interessere os for hvilket potentiale der kan ligge i arkæologisk materiale.

Arkæologi for millioner til millioner.

Norsk arkæologi har som oftest legitimeret sig med henvisning til den legale ramme, dvs. til Lov om kulturminner. Når fagfolk bliver spurgt om hvorfor fortidsminder skal fredes, er det svar som oftest gives simpelthen at de er national ejendom. Mange personer som de arkæologiske muséer kommer i kontakt med - og måske endog i konflikt med - i forbindelse med forvaltningsarbejde bliver ikke overbeviste af de argumenter de bliver mødt med. Interesserne står ofte mod hinanden. Vi arkæologer må føle et ansvar for at give meningsfulde svar på hvad vi driver med. Det er ikke nok at vi hævder at vi selv føler suset af fortidens slægter manifesteret f.eks. i gravhøjene, eller at fortælle at vi oplever store "ting" når vi f.eks. ser en guldbælg. Vi må præsentere det arkæologiske materiale på en sådan måde at andre også kan få dele vore oplevelser. Vi må i vor formidling præsentere vore brokker af information i en kontekst. Bare ved at vi bevæger os fra "ren" arkæologi og over på et kulturhistorisk plan vil vor virksomhed bedre kunne forstås og værdsættes af ikke fagfolk.

En væsentlig del af diskussionen om efterreformatorsk arkæologi på Det norske arkeologmøde 1982 drejede sig om hvordan vi evt. kunne tolke loven til vor fordel, således at dette materiale også ville falde ind under den, indtil vi evt. fik den revideret således at nye tidsgrænser for denne blev sat (se også Bertelsen 1982 og Schia 1982). Den norske tradition at forskning tager sit udgangspunkt i en forvaltningssituation har fået os til at holde op med at tænke fremad, at tænke selvstændigt og at tænke nyt. Det er så altfor let at begrave sig i rutinearbejde, i stedet for at forsøge at legitimere i hvert fald en del af vor arkæologiske virksomhed ud fra ren faglig begrundelse. Dette kræver tillige at begrundelsen har appel ud over

fagmiljøet, dvs. i lokalmiljøet. I tillæg til et forvaltningsarbejde som giver forskningsresultater, trænger vi en forskning som medfører forvaltning. Bare begge typer virksomhed kan give den faglige progression som trænges.

Litteratur.

- Allard, E. & Lundström, I. 1982: "Problem kring det arkeologiska föremålsbeståndet i svenska museer." Utredning. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Barth, F. 1947: Nye muligheter for aldersbestemmelser av arkeologiske funn. Viking. Vol. XI.
- Becker, C.J. 1979: Arkæologi i Danmark - i går, i dag og i morgen. Fortid og nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie. Bd. XXVIII. Hefte 1. København.
- " " 1980: Hvad sker der i dansk arkæologi? Kendsgerninger og teorier omkring vor opfattelse af Danmarks forhistorie. Grundvidenskaben idag. Bd. 22. København.
- Bertelsen, R. 1982: Arkeologi på nyere tids materiale. Museumsnytt 31. Årg. Nr.3. Oslo.
- Brøgger, A.W. 1925: Det norske folk i oldtiden. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A. VI a. Oslo.
- Kleppe, E.J. 1983: The Use of the concept of culture in archaeology. Meaning and implications. Kontaktstensil. Nr. 22. Tromsø.
- Klindt-Jensen, O. 1975: A History of Scandinavian Archaeology. London.
- Kongsted, O. 1982: En appel om oppbevaring. Museumsmagasinet. Marts. København.
- Moberg, C.A. 1978 a): Some Developments in North European Prehistory in the period 1969-1976. Norwegian Archaeological Review. Vol. 11, No. 1. Oslo.
- " " 1978 b): Traditioner i arkeologi. Forser, T. (red.) 1978. Humaniora på undantag? Humanistiska forsknings-traditioner i Sverige. Stockholm.
- " " 1981: From artefacts to timetables to maps (to mankind?): regional traditions in archaeological research in Scandinavia. World Archaeology. Vol. 13, No. 2.
- Montelius, O. 1899: Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det menskliga arbetet. Stockholm.
- Müller, S. 1884: Mindre Bidrag til den forhistoriske Archæologis Methode. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie. København.

- Schia, E. 1982: Nyere tids arkeologi. Museumsnytt. 31. Årg. Nr.3. Oslo.
- Stang, F. 1925: The Institute for Comparative Research in Human Culture, its Origin and Aims. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A:I. Oslo.
- Sørensen, M.L.S. 1982: Trade and Exchange - the potentials for explanation? Kontaktstencil. Nr. 21. København.
- Thomas, D.H. 1974: Predicting the Past. New York.
- Thomsen, C.J. 1836: Kortfattet Udsigt over Mindesmærker og Oldsager fra Nordens Fortid. Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed. København.
- Trigger, B.G. 1981: Anglo-American archaeology. World Archaeology. Vol. 13. No. 2. London.
- Worsaae, J.A.A. 1843: Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje. København.

AKSIOMER I ARKEOLOGI

av Arne B. Johansen.

1. VÅR TENKEHISTORISKE SITUASJON

Vi vesterlendinger har en gammel tro på at sann kunnskap står på et fundament av iakttagelser. Selv om forskere vet at de rene, isolerte iakttagelser ikke er kunnskapens eneste bestanddel, betrakter man likevel det empiriske som domstol når det oppstår tvil om hva som er sant. Lurer vi på tidsrekkefølgen av to gjenstandstyper, går vi ut og gjør f.eks. nye stratigrafiske eller typologiske iakttagelser, eller vi får utført ^{14}C analyser på organisk materiale som er tilknyttet de to typene. Den arkeolog som i stedet avgjør tidsrekkefølgen ved ren refleksjon, blir sett på som en dårlig forsker.

Denne ulike verdi vi tillegger iakttagelse og refleksjon som byggesteiner og domstol i kunnskapsproduksjonen er resultat av en interessant tenkehistorisk utvikling. Blant annet kan en undre seg over om vi ikke feiloppfatter vår tenkehistorie når vi bruker den som begrunnelse for å sette empirien så høyt og så isolert. Mye tyder på at empirismens lederskikkelser som Galilei og Darwin ikke så den store motsetningen mellom tro og refleksjon på den ene siden og de empiriske iakttagelser på den andre. Galilei mente kanskje at skaperverket kunne betraktes vel så bra gjennom en kikkert som med bare øyet. Hans livslange konflikt med kirken gjaldt ikke om man skulle ha en tro, men om troens innhold skulle få påvirkes av erfaringen. Det er også interessant at Darwins formelle akademiske utdanning var teologi, og at det samme gjaldt flere av astronomiens store pionerer. Og Newton ble religiøs mystiker på sine eldre dager. Går vi lenger tilbake i tiden, er det å merke at Platon oppfattet refleksjon som hovedveien til kunnskap om idéene, som for ham var den egentlige virkelighet. Aristoteles mente at den høyeste form for virkelighet lå gjemt i tingenes form, og at den bare kunne nås ved refleksjon over egne sanseerfaringer. Ubearbeidete iakttagelser ga ingen sann kunnskap.

Det er vanskeligere å analysere kunnskapssituasjonen og tankemønstrene i sin egen samtid. Dette skyldes ikke bare at man mister overblikket på grunn av nærheten til stoffet. Årsaken er like mye kildeproblemer. Ofte vil kildene f.eks. motsi hverandre: Én sak er at de arkeologiske publikasjoner og det formelle arkeologiske apparat er gjennomsyret av en enkel tro på empiri. En helt annen sak er å påstå at vi arkeologer som enkeltper-

soner har en slik tro. Det er en slags psykologisk regel at man i slike situasjoner kan gjenfinne nesten en hvilken som helst verdifull tanke hos seg selv. Følgen er at angrepet kjennes urettferdig eller uaktuelt. Dermed kan man distansere seg så mye fra de nye tanker at de ikke får noen effekt.

Som utgangspunkt her påstår jeg at i alle fall det arkeologiske apparat har en struktur der det forutsettes at det er iakttagelsene som har den grunnleggende kunnskapsverdi. Det er dessuten åpenbart at det er vi enkeltarkeologer som har tillatt apparatet å bli slik. Hvorfor fortsetter vi å fylle våre muséer med stadig nye mengder av isolerte data dersom vi ikke tror at disse data er det mest verdifulle vi kan samle på?

2. IAKTTAGELSENS GRENSER

Man behøver bare enkle eksempler for å se at iakttagelser ikke har en slik selvstendig verdi. Selv tydelige gravminner, hustufter og åkerspor oppdages og gjøres til arkeologisk materiale bare fordi vi på forhånd har idéer om hvordan de skal se ut og hvor i landskapet de skal ligge.

Alle som har drevet registreringsarbeid i noe større skala vet hvor avhengig man er f.eks. av at ikke alt terreng er like viktig. Leting etter gravminner er f.eks. oftest sterkt konsentrert til de åpne jordbrukslandskap. Der er det dessuten ikke noen tildekkende vegetasjon som i skog, og terrenget blir hele tiden sett av befolkningen som så kan bidra med opplysninger.

Behovet for å få redusert letearealet øker i takt med at objektene minker i størrelse og synbarhet. Det nytter lite å lete etter markerte flatmarksgraver selv om letearealet bare er noen få kvadratkilometer oversiktlig mark. I skog og store utmarksområder er det et helt meningsløst arbeid. Praktisk talt alle de flatmarksgraver vi kjenner er da også funnet etter avtorving omkring synlige gravminner. Men problemet er i prinsipp akkurat det samme også for lett synlige objekter som f.eks. klare og tydelige gravhauger med fotkjede og markert profil. Før iakttagelsen "gravhaug" kan gjøres, må vi f.eks. avgrense momentet "størrelse". Dersom vi ikke setter en nedre grense for det som kan mistenkes å være gravhager, vil kategorien gå sammen med tuedannelser og liknende typer naturforeteelser. Dermed blir antallet potensielle gravhauger så stort at det ikke lenger er mulig å finne ut ved empiriske undersøkelser hvor grensen gravminne/ikke-

gravminne går. Tilsvarende gjelder øvre størrelsesgrense. Denne grensen har vært temaet både ved undersøkelsen av Raknehaugen i 1870-årene og av Jellhaug 100 år senere. Dersom antallet mistenktehauger omkring Jellhaugs type og størrelse var på noen tusen, ville det også bli umulig å gjøre nok utgravinger til at en kunne konstatere hvor grensen gravminne/ikke-gravminne skulle gå. Setter en størrelsesgrensen for mulig gravhaug ytterligere 10 eller 100 ganger opp, blir iakttagelse en helt ubrukbar metode til å avgjøre saken.

Dette kvantitetsproblemet er bare en liten del av vansker en møter dersom en hevder at iakttagelse er det fundamentale kunnskapsgrunnlag. - Skal det finnes artefakter inne i haugene? Eller bein? Hvilke bein? Keramikk? Gravgjemmer? Eller klarer det seg at det finnes spor av menneskelige inngrep i den naturlige marken? Uten en idé om hvordan en grav skal se ut vil man ikke finne noen heller.

Å finne er alltid å gjenkjenne. Gjenkjennelse er å ha en forventning og så oppdage noe som svarer til denne forventning. Den kilde som arkeologer øser sine forventninger fra er tankebilder av fortidsmennesket og dets situasjon. I dette bildet inngår f.eks. at fortidsmennesket begravde sine døde, omtrent hvor de gjorde det og hvordan de gjorde det.

De gravminnetomme perioder og områder skyldes for en stor del mangel på klare nok forventninger. Eksempelvis er det utført meget omfattende arkeologiske høyfjellsundersøkelser i Norge etter krigen. Antall funnlokaliteter er også meget stort. For en stor del viser lokalitetene at folk har holdt seg i fjellet gjennom betydelige deler av året. Og delvis må dette ha vært i perioder da det var skikk å begrave de døde. Likevel har vi ikke funnet en eneste grav. Hvordan skulle den se ut? - Noen kullbiter under eller inntil en stein? En neve avslag nede i en myr? - Selv om vi visste nøyaktig hvor vi skulle lete, og graven fantes, er det usannsynlig at vi ville forstå hva vi hadde funnet.

Grunnen til at vi ikke fant graver i fjellet var ikke bare at vi hadde for uklart bilde av fortidsmenneskenes liv og død. Vår tradisjonelle innsamlende arbeidsmåte gjorde at vi overhodet ikke drev den planmessig oppsøkende iakttagelse som hadde vært nødvendig. Vi trodde at vi nok ville finne det som var av betydning dersom vi iakttok våkent nok. At også våkenhet er tillært, forsto vi ikke.

3. AKSIOMENES STRUKTUR

Hele det bilde og alle de avledete forventninger som vi har før iakttagelsen blir mulig, kan kalles aksiomer. Dette navnet skal de ha fordi de er iakttagelsens forutsetning og ikke dens resultat, akkurat som aksiomene i matematikk er forutsetningen for de ulike matematiske tankesystemer.

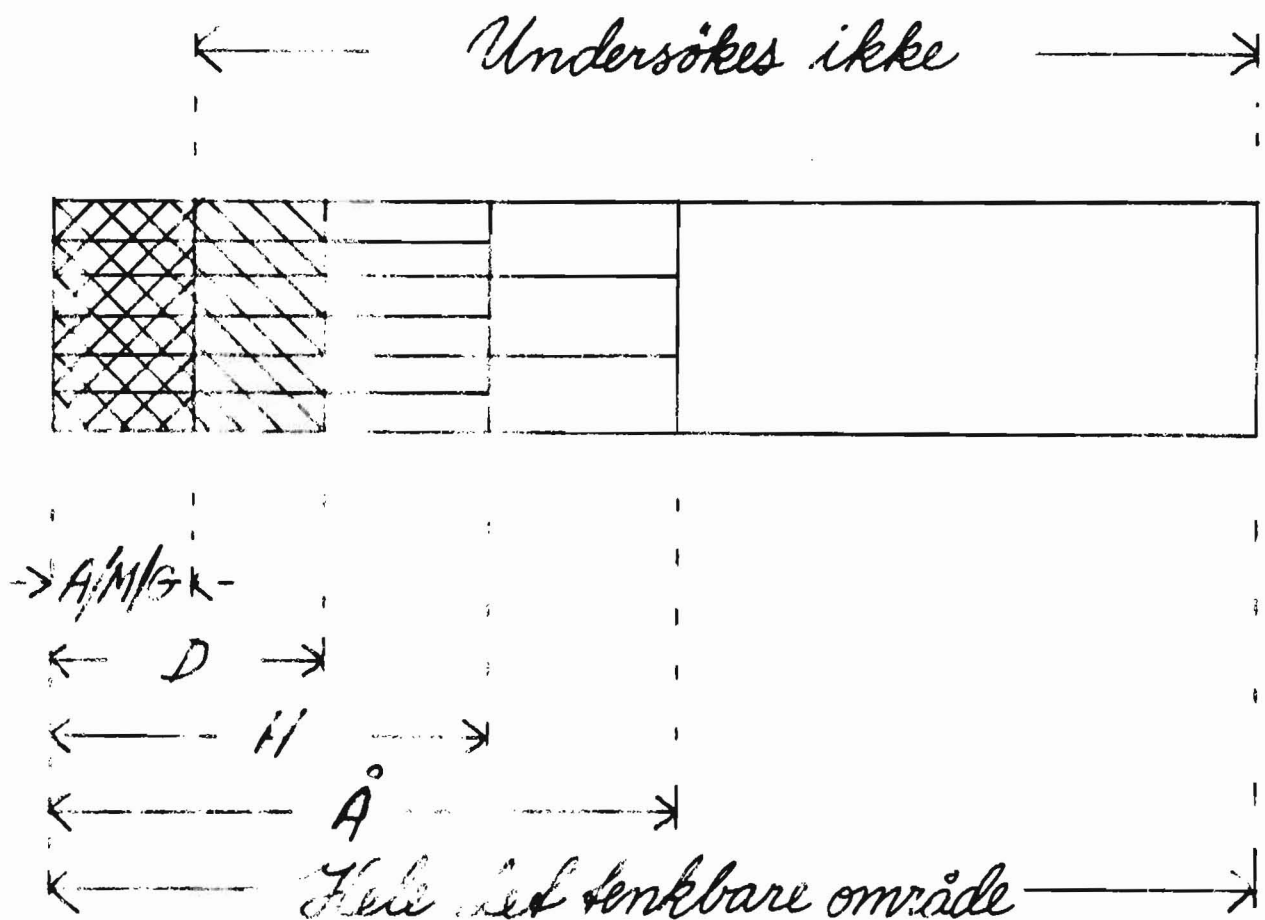
De arkeologiske aksiomene kan oppfattes som et hierarkisk system. Deler av det tankemønster som fører til iakttagelsen "gravminner" kan f.eks. settes opp slik: (fig. 1).

Trinn nr.	Forventning	Undersøkelse
1	Nær åkermark (=A)	Skille ut A
2	Haugformet (=H)	Lete fram H i A
3	0,2m < Diam. < 100m (=D)	Skille ut objekter med D og H i A
4	Inneholder artefakter (A) og/eller menneskebein (M) og/eller gravgjenstande (G)	Se etter om minst ett av elementene A, M, G finnes i noen av objektene som ble utskilt i trinn 3

Gravminner

Selv den enkleste tankeprosess er mye mer sammensatt enn dette. Men det er store problemer med å kartlegge den fordi vi har så liten tradisjon for slik analyse. En enkel observasjon som kan gjøres er at forventningene blir "smalere" for hvert trinn en beveger seg framover. Derfor minker undersøkelsesvolumet, samtidig som de ikke-undersøkte muligheter vokser resiprokt: (fig.2).

Skal vi øke innsikten i vår egen tenkning, må vi lære oss å diskutere problemer som dette. Uten tvil kan vi f.eks. lære mye av logikken og filosofien. Men fremfor alt må vi forsøke å forstå vår egen forskningsprosess innenfra. - Er et terrengobjekt en grav også når det ligger utenfor grensene for størrelse og form, men inneholder enten artefakter, menneskebein eller gravgjemmer? At dette er et aktuelt synspunkt kan en overbevise seg om f.eks. ved de mange bohusslänske gravfelt som har en fint steinsatt bergknaus eller åsrygg som sentrum. Har man gjort i stand et helt terrengparti som gravmonument og så satt de døde inn i dette monumentet? De fleste arkeologers tanker i dag er for stivnet til at slike nye analysemønstre har særlig mulighet til å vinne fram. Først når vi har oppdaget hvilke mentale komponenter hos oss selv det er som konstituerer "gravminne" kan vi bryte ut av det bur som begrepet holder oss innestengt i. Og først deretter kan det bli ny bevegelse i empirien: Dersom et helt terrengparti har vært gravmonument, har man kanskje også preparert hele dette partiet. Er det f.eks. tegn til at hele åsrygger har vært utstyrt med fotkjede? Har kanskje ikke bare toppen, men også sidene blitt utjevnet? Med slike forventninger blir man f.eks. i stand til å gjøre stratigrafiske studier langs åsryggens sider for å se etter om det er gjort mistenkelige inngrep i den opprinnelige overflaten.

En del av problemene med å forstå forholdet mellom aksiomer og iakktagelse kommer også av at vi setter de to opp mot hverandre i et slags simpel mannjevning: Alle vil lett se det idiotiske i å gjette på flintøksens lengde i stedet for å måle den med et metermål. Alle forstår at ¹⁴C dateringer er en bedre metode til aldersbestemmelse enn refleksjon er. Dermed er det heller ikke vanskelig å samle oppslutning om det syn at iakktagelse er den overlegne metode for produksjon av kunnskap.

Men forholdet mellom aksiomer og iakktagelse er ikke noe slik enkelt konkurranseforhold. De to ligger på hvert sitt plan, og kan derfor enda mindre sammenlignes enn vekt og farge på en gjenstand. Aksiomene er iakktagelsens forutsetning, men er ikke selv iakktagelser.

4. AKSIOMENES DOMENE

Man kan komme til å mene at det bare er selve iakktagelsen som forutsetter aksiomer. Men f.eks. en typologisk analyse bygger tydelig på aksiomer. Den forutsetter bl.a. at fortidsmenneskene handlet i "serier". Bare når denne forutsetning er til stede, kan en regne med at enhver nylaget flint-

øks formmessig "hang fast" i de flintøkser som produsenten allerede hadde sett. Det er ingen forhold ved selve flintøksmaterialet som viser at dette handlingsmønsteret har eksistert. Dette forstår en bl.a. av at f.eks. flintøkser med "lik" form er spredt over så store områder at deres produsenter umulig kan ha hatt noen informasjon om hverandres produkter. Altså kan andre faktorer enn læring få artefakter til å bli "like". På den andre siden kan enhver samling av objekter ordnes i tilsvarende likhetsserier som flintøkser. Dette gjelder f.eks. alle typer av biologiske eller geologiske objekter. Det er nettopp derfor de kan omtales som grupper av objekter.

Derimot ser man ikke så lett at også de moderne kvantitative og entydige metoder forutsetter aksiomer. Noe mer upersonlig og forutsetningsløst enn måling og veiing av artefakter synes det vanskelig å finne. Men også dette er en misforståelse: Når vi sammenligner millimeterlengden på øks A med den tilsvarende på B, gjør vi oss f.eks. avhengige av det aksiom at lengden i begge tilfelle har betydd det samme for folk, og at 1 cm på A betyddde like mye som 1 cm på B. Materialet selv forteller ikke noe om riktigheten av denne tro.

Også noe så sikkert som stratigrafiske observasjoner er underlagt den samme trosavhengighet. Når vi fastlegger kronologi etter lagrekkefølgen på en boplass, bygger vi bl.a. på den tro at folk ikke har spadd om på lagfølgen etter deponeringen. Egentlig forutsetter vi også bl.a. at betydelig tid er gått mellom bunn og topp av en lagfølge. Dersom alle stratigrafiske sekvenser hadde meget kort tidsomfang, ville muligheten til å bygge opp kronologier i praksis forsvinne.

At bruken av sluttede funn som hjelpemiddel i arkeologisk analyse forutsetter en liknende tro er mer velkjent. - Skal et sluttet funn ha kronologisk verdi, må en bl.a. forutsette at de som deponerte det var "tidsærlige", dvs. at de ikke systematisk la ned alderdommelige og nye saker i blanding.

Når en utleder redskapers funksjon ved å studere deres utbredelse i forhold til utbredelsen av visse ressurser, er tros-avhengigheten like tydelig: Forutsetningen for at de redskapstyper som sammenfaller med åkermarkens utbredelse virkelig er åkerbruksredskaper er bl.a. at fortidsmenneskene ikke systematisk flyttet sine åkerbruksredskaper bort fra åkermarken etter bruk.

Det er mulig at det ville bli lettere å forstå aksiomene og deres effekter dersom en delte dem opp i en kunnskaps-del og en holdnings-del: Dels har vi klare bilder av fortidens forhold og hendinger, og dels har vi mer diffuse holdninger f.eks. om hvordan mennesker generelt reagerer. Men foreløpig er vi arkeologer ikke kommet så langt i analysen av forskningsprosessen at en slik oppdeling er nyttig. Det er imidlertid viktig å være klar over at begrepet "aksiomer" inneholder alle de mentale forutsetninger vi har før iakttagelsen gjøres, og som derfor er denne iakttagelsens forutsetning, uansett deres klarhet og generalitet.

Forutsetningene er ikke ulike bare i klarhet og generalitet, men kan også deles opp i flere sideordnede klasser. Ett viktig skille for kulturforskere går mellom våre bilder av naturens "adferd" og av menneskenes adferd. - Vi ser at de arkeologiske data er menneskeverk bl.a. fordi de ikke kan være "naturlige". Naturen kan produsere hauger med 100 m diameter og mer, mens det stort sett er utenkelig at dette kunne utføres av de fortidsmennesker vi forestiller oss. Naturprosesser kan gi opphav til titusenvís av små tuer, mens fortidsmenneskene knapt kan tenkes å gjøre det.

Det må bli en hovedoppgave for analysen av den arkeologiske forskningsprosess å gjøre kartlegginger av aksiomene. Først da får vi mulighet til en bedre forståelse også av det som følger etter aksiomene.

5. INGEN UNNGÅR AKSIOMENE

At vi er så dårlige til å analysere forskningsprosessen fører til at aksiomene kan stikke seg bort. Dermed kan en fristes til å tro at en klarer seg uten aksiomer. Men dette er aldri tilfelle.

Mye av kamuflasjen har bakgrunn i aksiomenes hierarkiske struktur: Etter som vi så tydelig kan avgjøre om en haug er et gravminne ved å grave den ut, er det nærliggende å tro at vi alltid kan løse kunnskapsproblemer ved å gå et trinn ned i hierarkiet og hente inn nye, friske iakttagelser. Dette får man stadige bekreftelser på: Er en ikke sikker på at det man fant i haugen virkelig var en grav, er det bare å se etter om innholdet f.eks. bestod av artefakter.

Men denne vandringen til stadig lavere trinn gir ikke noen prinsipiell løsning på problemet, fordi man aldri kommer så lavt ned at det ikke finnes

minst ett aksiomtrinn lavere. Har man kommet ned til artefakt-trinnet, oppdager man at det må aksiomer til for å sette skillet naturprodukt/menneskeprodukt og for å avgjøre f.eks. grensen grav/annen deponering.

Hva som er "nederste trinn" avhenger av hvem forskeren er. Noen oppfatter "artefakt" som et udiskutabelt begrep og behøver ingen ytterligere diskusjon. Andre vil bryte begrepet opp i sine enkelte deler og f.eks. se etter om gjenstandene inneholder den regelmessighet eller standardisering som er karakteristisk for artefakter. Noen forskere vil gå enda lenger ned og undersøke om standardiseringen finnes på gjenstandenes "funksjonelle" deler, så som øksenenes egger. Her er det funksjonsstandardisering som er aksiomet. Deretter kan man gå videre og stille spørsmål ved begrepet "funksjon" osv.

"Skeptikere" kaller man i daglig språkbruk de forskere som går lengst ned på stigen for å begrunne sine argumenter. Men ingen kan være så skeptisk at han/hun kommer under aksiomnivået. Uansett granskingsmetode finner man ingen empirisk basis for skillet funksjonelt/ikke-funksjonelt. Det er f. eks. en vanlig arkeologisk metode å undersøke forekomsten av slitespor for å avgjøre hvilke deler av en artefakt som har vært utsatt for bruk. Men ved å godta slit som funksjonskjennermerke bygger man bl.a. på det aksiom at slitesporene ikke er påført uavhengig av artefaktenes funksjon. Man tror eksempelvis at flintøksens funksjon ikke var å bli sett, eller å være et objekt for viten. Man tror også at det praktiske arbeid som ble utført med gjenstanden virkelig var så hardt og langvarig at det avsatte spor som overlever på artefaktene til vår tid. Og man tror at fortidsmenneskene ikke utslattet de egentlige funksjonsspor før gjenstandene ble overlatt til fremtiden. - Denne oppregningen kan i prinsipp fortsettes hvor lenge som helst. Av dette kan man forstå at også alle former for skepsis er tillært. Kildekritikken eksisterer aldri i et tomrom, men er avledet av det bilde som forskeren har av sitt studieobjekt.

Innsikten om at aksiomene finnes forhindres også av den tilsynelatende variasjonsbredde som vår iakttagelsesevne har. Eksempelvis kan vi komme til å tro at vi har en helt aksiom-uavhengig evne til å få øye på flintøkser når vi først har skaffet oss et grovt bilde av "flintøks". Men heller ikke dette er tilfelle. Hver eneste flintøks vi oppdager består av komponenter som f. eks. "høy flintkvalitet", "slipt", "funnet i kulturkontekst", $5\text{ cm} < \text{lengde} < 80\text{ cm}$, osv. i et mer eller mindre sammensatt kombinasjonsmønster.

Vi har ingen naturgitt evne til å få øye på det uventede, dvs. noe som vi aldri har sett før. Alt vi oppdager, har vi også ventet på å oppdage. Men fordi vi har en så stor og tradisjonsfast tro på iakttagelsen selvstendighet undertrykker vi omfanget av det store sett med forventninger som vi alltid bærer med oss. Derfor ser vi heller ikke at alle iakttagelser er svar på spørsmål som vi selv har stilt.

Et eksempel på dette er de negative iakttagelser: Vi kan undersøke en gravhaug med den største nøyaktighet og så konstatere at den ikke inneholdt det minste spor av noen grav. Men den manglende grav kunne konstateres bare ved hjelp av et bilde av hvordan graven skulle sett ut dersom den hadde eksistert. Dette er altså ikke noen form for uavhengig iakttagelse, men bare et normalt tilfelle av at noen forventninger blir oppfylt, andre ikke.

6. DEN SUNNE FORNUFT ER IKKE SUNN

En kunne tro at de forutsetninger vi bygger vår forskning på blir "sikrere" eller i alle fall mindre problematiske desto flere slutningstrinn vi stiger ned. Sikkerheten for at en haug er et gravminne øker fra det trinn der vi bare iakttok den ytre form til det trinn der vi har undersøkt haugen og funnet at den inneholdt artefakter. Denne økte sikkerhet skulle skyldes at "artefakt" er et sikrere aksiom enn "menneskeskapt ytre form".

Ved å stige videre ned f.eks. fra artefakttrinnet til "standardisert form" og "tildanningsspor" og videre nedover kunne en tenke seg at aksiomene til slutt blir så "sikre" eller "sanne" at tvil ikke lenger er mulig. Det bilde kan dermed bre seg at kunnskap består av et stort antall elementærdeler som hver for seg er faste og sikre, og at usikkerheten består i den måten vi kobler sammen disse elementene på.

Men det er tvilsomt om det overhodet finner sted noen slik sikkerhetsøkning når vi vandrer mot stadig tidligere nivåer i slutningsrekken. Det er lett å vise at til og med enkle refleksjoner kan ødelegge selv det sikreste ledd: Metoden med å slutte seg til artefakters funksjon ved å studere samsvaret mellom deres utbredelse og utbredelsen av ulike naturressurser er gammel i arkeologi. Eksempelvis har man brukt den til å finne ut funksjonen til både jordbruksredskaper og fangstredskaper. Metoden har minst like stor utbredelse i dag som tidligere. Denne livskraft får den vel fordi den betraktes som god.

Tenker en seg at forskere om 1000 år skulle benytte den samme metoden til å finne ut hvilke av våre artefakter som var skogbruksredskaper, ser en store muligheter for feilslutninger: Det er nettopp typisk at de redskaper som fra 1900 til i dag er brukt i skogen ikke deponeres i skogen når de går av bruk. Langt den største mengden av både økser, barkespader, tømmersager og andre hjelpemidler ble etter avsluttet arbeid tatt med hjem til skogsfolkets boliger eller til andre områder utenfor skogen. Spesielt i Norge før den store mekaniseringen bodde de fleste skogsarbeidere i åkerbruksområdene som lå omkring skogsarealene.

Eneste mulighet for at skogbruksredskapene skulle bli liggende igjen i skogen er en stor ulykke som gjør at alle redskaper blir liggende på bruksstedet og at ingen senere kommer og henter dem. - Det kan knapt være spesielt sikkert å forutsette at dette har vært normalt. Slike ulykker har kanskje hendt, men har neppe vært det normale. For dersom de hendte bare en sjelden gang, ville deres virkning på den samlede deponering av artefakter bli minimal.

Dette at man ikke en gang tenker over sine enkleste premisser er karakteristisk i arkeologi. Det kan gi merkelige inkonsekvenser: Forskere som uttaler stor tiltro til etnografiske paralleller glemmer å ta hensyn til de samme parallellene når de selv forsker: Det finnes meget få etnografiske eksempler på at folk deponerer sine redskaper på bruksstedet. Til tross for dette anvender en prinsippet som den normale forutsetning for funksjonsstudier i arkeologi.

Det finnes også rikelig med eksempler på at folk begraver og begravde sine døde med en utrustning av klær, smykker og våpen som liknet lite på det som bruktes hos de levende. De døde tilhørte en annen verden og skulle spesialutrustes for livet der. Likevel bygger vi opp nesten hele kunnskapen om redskapsteknologien i jernalder ved hjelp av gravfunn. Enda merkeligere blir dette når arkeologer dessuten mener at de begravde personer bare utgjorde en liten elite. - Til tross for at vi betrakter fortidsmenneskene som kalkulerende og effektive, bygger vi opp vår kunnskap om redskapsbestanden i steinalder ved hjelp av såkalte boplassfunn. Men ettersom menneskene var kalkulerende og effektive, må vi stort sett regne med at disse lokalitetene inneholder avfall. Folk tapte vel f.eks. sine beste jaktredskaper ute på jakt.

Den karakteristiske formulering når arkeologer mener de har nådd ned til sikker grunn i sine slutningskjeder er at det er "naturlig" eller at det er

"selvsagt". Da har den sunne fornuft sagt at det ikke lenger er nødvendig å stille spørsmål. Men det er her de mest interessante kunnskapsstrukturer ligger: Hva er det egentlig som foregår når den sunne fornuft trer i funksjon og sier stopp? - Eksemplet med slitespor = funksjonsdel kan tjene til illustrasjon: Hva slags grunnlag kan vi ha for å tro at denne koblingen er selvsagt? Hovedsakelig synes det å være en projeksjon over på fortiden av enkle og tydelige erfaringer som forskeren selv har gjort. Med "erfaringer" mener jeg her bare i liten grad f.eks. det man har opplevd som forsker. Hovedstammen i erfaringene er det vi har opplevd som medlemmer i det samfunn der vi har levd våre liv. Det er derfor erfaringene ligger så dypt at vi oftest er helt ute av stand til å oppdage at de er tillært. Det å gjøre f.eks. etnografiske erfaringer på toppen av denne dypstrukturen forandrer oss lite.

Av de enklere selvprojeksjoner som "faller naturlig" er at funksjoner i hovedsak er av praktisk/fysisk art som f.eks. at en øks ble brukt til hogging av trær. Visst kan en tenke seg økser som hadde til funksjon å gi sin eier høy status. Men de vil være få, de vil ha en utsøkt og arbeidskrevende form, og de kan vel ha en "upraktisk" utførelse som f.eks. at de er for store til normal hogging.

Troen at flertallet av flintøkser har hatt praktisk hoggefunksjon bygger på den tanke at det ville være ulønnsomt å legge så mye arbeid i å produsere gjenstander som en ikke hadde praktisk nytte av. Dette er i sin tur avledet av en tro på at folk ville ha mest mulig materielt utbytte av den tid de investerte. Og det materielle utbytte skulle bestå i felte trær og ryddete flater slik at viltet ble lokket dit, at det ble godt husdyrbeite eller at åkermark kunne anlegges.

Det er ikke vanskelig å se at denne sunne fornuft stort sett består av de vurderinger som er mest grunnfestet i det samfunn der de arkeologer har levd som etablerte artefaktkategoriseringene. - Der er det ikke den ekstra normale gjenstand som gir høy status, men den sjeldne som stikker seg tydelig ut ved sin pris og sin distansering fra den situasjon som vanlige folk står i. Der sitter de fleste i den økonomiske situasjon at de ikke har mulighet til å gjøre investeringer som ikke gir materielt utbytte.

En kan fortsette å liste opp de aksiomer som ligger i det nivå der den sunne fornuft sier at ingen ytterligere refleksjon behøves. Summerer en dem, henger de alltid nøye sammen med de personlige erfaringer som vi alle har med oss i bakhodet hele livet. Og desto tidligere ledd i slutnings-

rekkene man graver fram desto tydeligere er denne kilden. Av og til kan en også få mistanke om at meget spesielle komponenter inngår. Hva kan det f.eks. komme av at nordiske arkeologer er så sikre på at jakt med pil og bue har vært en dominerende form i størstedelen av forhistorien? I sin egen samtid har arkeologene knapt opplevd slik jakt. Og boplassmaterialet gir, strengt tatt, bare en vaklende indikasjon. - En kan få den tanke at bildet av den listige, bueskytende jeger f.eks. er hentet fra indianerbøker og annen barnelitteratur. Men slike kilder er tunge å grave fram fordi de ikke oppfattes som vitenskapelige. Hva slags arkeologi skulle det bli dersom jakt med pil og bue bare unntaksvis forekom og dersom den mest statusgivende gjenstand var den som var mest merket av sin praktiske arbeidsfunksjon?

Problemene med den sunne fornuft øker ved at den alltid er koblet til sirkelslutninger. At slitespor er lik funksjon ansees empirisk belagt fordi en kjenner så mange eksempler på slitespor. Men antallet er et bevis bare dersom en nettopp godtar at slitesporene f.eks. ikke ble slipt bort igjen før gjenstandene ble deponert.

Det å tro at aksiomene har empirisk belegg er karakteristisk for de primitive stadier i en vitenskap. Også i matematikk trodde man for lenge siden at aksiomene var selvinnsynende. Det vil si at de udiskutabelt overensstemte med virkeligheten. Alle kunne "se" at det gjennom et punkt utenfor en gitt rett linje kunne trekkes bare én rett linje som var parallell med den første linjen. Nå har matematikken forlengst sluttet å koble aksiomene til erfaringene. Dermed er en blitt i stand til å bruke mange typer aksio-mer og har fått fram helt nye typer av matematikk.

7. AKSIOMENES VIRKEMÅTE

Det viktigste ved aksiomene er deres styring av forskningsprosessen. Og fordi de i så stor utstrekning er ubevisste, blir også styringen umerkelig. Forskeren styres, men kjenner det ikke selv. Styringen foregår både ved at visse iakttagelser blir gjort og andre ikke, og ved at disse iakttagelsene blir satt sammen bare på visse måter.

Det er "naturlig" å legge merke til og dokumentere stratigrafi etter boplassens eller gravhaugens mest tydelige lagskiller, og det er "rimelig" å lete spesielt nøye etter flatmarksgraver nær de synlige gravene. Det som er naturlig, rimelig eller selvsagt er et usynlig fiskenett som henger fast ved forskerens fingre og som ved sin maskevidde og konstruksjon sørger for at

bare visse kunnskapstyper fanges. Derfor samler vi i våre magasiner og arkiver en raskt økende mengde av gravminner, pilespissers tangeform, flintøksers eggkvalitet og relieffspenners håndverksutførelse. Senere vil forskerens iakttagelser vise håndverkskvalitetens betydning og variasjon i jernalder. At det er forskerens forhåndsbilde av håndverkerens virksomhet og sosiale plass som er denne iakttagelsens nødvendige forutsetning, er vi ikke opplært til å forstå. - Ved å studere slitespor finner man empirisk bevis på at økseeggen og knivspissen har vært gjenstandenes viktigste deler, men merker ikke at man dermed bare har tegnet et kart over sine enge premisser.

Dette har nøyaktige paralleller i biologisk forskning: Ved å iaktta at nitrogen om høsten trekkes inn igjen i treet fra bladene får man empirisk bevis på at planter er tilpasset vekslingen mellom sommer og vinter. Men uten at man på forhånd hadde idéen om tilpasning ville observasjonen ikke vært mulig. - Zoologen gjør den empiriske observasjon at de samme knokkeltyper finnes i menneskehånden og i fuglevingen. Hva kan grunnen være til at han/hun ikke ser noen tilsvarende parallellitet mellom menneskehånden og trærnes greiner? Det er selvsagt idéen om evolusjonssammenheng og genetisk nærhet som styrer iakttagelsen og gjør at fuglevingen er en helt annen sak enn en bjørkegrein.

Resultatet av ubevissthetsen er at vi bygger opp kunnskapsfundamenter som er empirisk solide og udiskutable, mens de i realiteten bare avspeiler vår tro. Denne tro er først og fremst et sosialpsykologisk fenomen som utformes av det samfunn forskeren inngår i. Er det sosialt akseptabelt for en arkeolog å lete etter steinalder på Svalbard eller Island, blir man også respektert av sine kolleger for slik aktivitet. Gjør han/hun det uten at det er sosialt akseptabelt, blir vedkommende i beste fall utledd eller mistrodd. Konsekvensene blir verre desto svakere sosial posisjon man har på forhånd.

Det krever tilvenning å innse at aksiomene styrer forskningen, fordi vi er så inndoktrinert til å se på empiri som det motsatte av tro og dogmer. Det er selvsagt ingen motsetning, bare symbiose.

8. DEN ARKEOLOGISKE POLYGAMI

Empirikere flest har et monogamt forhold til kunnskap: Man forestiller seg at bare ett hendelsesforløp finnes, og at forskning består i å gi den mest mulig korrekte beskrivelse av dette. Hendelsesforløpet kan være mangesidig

og komplisert, men det er i prinsipp entydig. Forskningsframskritt blir dermed det samme som å gi beskrivelsene en større og større likhet med hendelsesforløpet. - Hvordan var egentlig bosetningsmønsteret på Vestlandet i folkevandringstid? Hvordan foregikk hjortejakten i yngre steinalder? Er det kontinuitet mellom eldre og yngre steinalders tangepiltradisjon i Sør-Norge?

Men dette bildet av forskning og kunnskap står på svake føtter: Kunnskapen består aldri av noe annet enn forskeres oppfatninger eller beskrivelser. Noen sammenligning mellom beskrivelse og virkelighet er derfor umulig. Dermed blir forskningsframskritt en mer problematisk sak fordi dets bedømmelsesgrunnlag bare er en sammenligning mellom beskrivelser.

All forskning har denne struktur, enten dens objekt er nåtidige og "synlige" fenomener eller det er f.eks. fortidige hendelser. Det har aldri eksistert noe annet Norsk arkeologmøte i 1983 enn de ulike oppfatninger og beskrivelser av det som hendte i Trondheim 15. og 16. mars det året. Så kan deltager A og deltager B møtes og legge sammen sine beskrivelser av det som hendte og se i hvilken grad beskrivelsene stemmer overens. Dette forholdet ville ikke endret seg det minste om man gjorde all verdens nøyaktige fysiske observasjoner av lyd, temperatur, tanker, synsinntrykk og arm- eller fotbevegelser under selve møtet. Noe møte utenom observasjonsmaterialet har aldri eksistert og vil aldri kunne rekonstrueres.

Det polygame forhold til kunnskap er å forstå at virkeligheten konstitueres gjennom den forskning som gjøres. Folkevandringstidens bosetningsmønster på Vestlandet er en summering av arkeologers beskrivelser av dette mønster. Hva er så sannhet? - Ettersom selv de mest selvsagte, naturlige og rimelige aksiomer er uten empirisk grunnlag, består sannhet først og fremst av at tankebygningen utgjør en god avledning fra visse aksiomer: Etter mitt bilde av "gravlegging" kan jeg oppdage og utforske f.eks. de ulike typer av graver mest mulig effektivt og konsekvent. Den "riktige" beskrivelse derimot er en meningsløshet uansett hvor store ressurser vi setter inn.

Kunnskapspolygami i arkeologi består derfor i at flere oppfatninger av fortiden får lov til å leve samtidig. Overgangen fra monogami til polygami bør skje i flere trinn slik at vi venner oss til å leve med flere sannheter på én gang.

- Trinn 1 kan bestå i å kartlegge de aksiomtyper som vår nåværende forskning bygger på. Er det f.eks. slik at all moderne arkeologi bygger på

den tro at mennesket til alle tider er fornuftig, kalkulerende, trygghets-søkende og tilpasningsdyktig? Ventelig vil man finne en enhetlig og dyptliggende tro på at det er dette menneske som gjennom generasjoner vandrer fra stadium til stadium fram mot stadig høyere utviklingstrinn som fangst/samling, jordbruk, urbanisering og industrialisering. Slik er det automatisk blitt fordi arkeologien er oppfunnet av mennesker fra det utviklingsglade og materialistisk fikserte borgerskikt i industrirevolusjonens barndomsstater. Hadde urinnbyggerne i Australia eller samene på Nordkallotten oppfunnet arkeologien og hatt makt til å markedsføre den, ville den helt sikkert også fått andre aksiomer.

- Trinn 2 kan bestå i å utvikle en konsekvent kunnskapsbygning på dette aksiomgrunnlag: Mener man at mennesket er kalkulerende, får man også regne slik i analysen av de spor man finner etter dette menneske. Det kalkulerende menneske ville f.eks. holde øye med sitt energiforbruk og legge sine transportveier der frakten kostet minst. Hadde man båt, ville dette være vannveiene. Ligger de lokaliteter som forutsetter flytting av mye gods samlet langs fjorder og store elver? Om vinteren ville snaufjell og ferskvannssjøer og noenlunde stiltflytende elver gi tilsvarende energisparing for den transportør som hadde glideredskap for snø. Hvilke spor finnes av at disse energisparende vinterveiene har vært utnyttet i forhistorien?

- Trinn 3 kan bestå i å utvikle et kontrasterende alternativ til de etablerte kunnskapsbygninger. Ett bra alternativ kunne være at mennesket ikke er kalkulerende og effektivt f.eks. i sitt energiforbruk. Slike mennesker ville ikke bry seg systematisk med å holde energiforbruket ved transporter lavest mulig. Hvordan ville de legge sine gardshus i forhold til åker og utmark? Hvilke klær og våpen kunne de tenkes å ha?

- Trinn 4 kan være en utvidelse av dette: Det må bli en selvfølgelighet at ulike forskere arbeider med å teste hvert sitt bilde av fortiden. Vel å merke kan disse bildene stå i motsetning til hverandre og ikke være forenlige med hverandre hverken nå eller i fremtiden. Noen kaller dette "kunnskapsanarki". Jeg kaller det utvidelse av den menneskelige erkjennelse: Fortidsmennesket har kanskje vært både kalkulerende og ikke-kalkulerende på én gang? Man elsket og hatet på én gang da også kanskje? Reagerte man både konstruktivt og destruktivt på utfordringer?

9. ANSVARET

Skal vi få til noen slik ny arkeologi, må vi lære oss å oppdage og ta vare på verdifulle synspunkter mye bedre enn vi har klart hittil. En arkeolog som står fram med avvikende oppfatninger om folkevandringstidens samfunn er ikke noen trussel mot sannheten, men en mulighet til en rikere kunnskap. Vi har ikke råd til det sløseri med intellektuelle og materielle ressurser som består i at vi prøver å uskadeliggjøre alle nye tanker. Vi har alle syndet på dette området, og det er på tide at vi snur. Arkeologi bærer i seg muligheten til å bli den overlegent beste form for framtidsforskning. Men det er vi som må virkeliggjøre muligheten.

Et selvsagt skritt på denne veien er at vi river oss løs fra vår århundregamle materialfiksering og blir idéfikserte i stedet. Intet materiale er noe mer enn resultatet av bestemte aksiomers bruk. Når nye aksiomer kommer i bruk, skal de ha tilsvarende rett til å løfte fram sitt materiale, enten det nå gjelder ikke-fungerende boplasser eller områder med ikke-graver. Forstår vi dette, blir store materielle ressurser frigjort til den dissenterende kunnskapsproduksjon som vi så sårt behøver.

OM TIDSFORSTÅING OG ARKEOLOGISK KUNNSKAP

av Synnøve Vinsrygg.

Den eining av arkeologisk kunnskap som vår tid har fått overlevert, kan samanliknast med ei oljeplattform i Nordsjøen. På denne arbeider arkeologar, byggjer om, held ved like og byggjer ut. Overdelen av plattformkviler på eit sett av bein/fundament, og er avhengig av berekrafta og styrken i desse. Beina er delvis dekkja av vatn og kan vanskeleg fattast i si heilhet. Er ein avgrensa inni overbygningen, blir fundamenta vanskeleg å granske. Men vi kan ikkje oversjå det faktum at ei kvar oppgåve vi utfører, ein kvar detalj som blir perfektionert, i det lange løp er avhengig av beina/fundamenta, og har faste relasjonar til desse.

Grovt sett kan vi i dag skilje ut to hovedretningar som finst både i nordisk og i internasjonal arkeologi:

1. Dei som meiner at problema innan arkeologisk forskning er omstrukturering og ny-utbygging på dei eksisterande fundamenta. Her finn vi ofte ein sterk konsentrasjon om metodiske spørsmål.
2. Dei som stiller spørsmål ved den type kunnskap som i dag blir prioritert innan arkeologisk forskning, og som derfor rettar interessa mot fundamenta i faget. Desse orienterer seg ofte tverrfagleg i vitskapsteoretisk samanheng.

Den basis arkeologiens overbygning kviler på er kritiske metafysiske element som arkeologar flest har vore uvillegge til å setje under lupe. Desse fundamenta har trass alt skapt vårt fag. Eitt av arkeologiens plattformbein heiter tid. Ingen vil nekte for at tidsomgrepet gjennomsyrrer faget vårt. Men svært mange synest oppfatte tid som eit sjølvstendig og ukomplisert fenomen, nær identisk med kronologi. Tid har vore fastpunktet, ein akse arkeologien har utvikla seg kring. Slik har vår tidsoppfatning vore svært avgjerande for våre valg. Det matematiske, liniære synet på tid som ein uavhengig variabel med progressiv retning, synest trygt forankra i metafysisk tru hos dagens arkeologar.

Når tid har blitt eit påtrengande problem for meg, er grunnane mange, men dei kan samanfattast i to hovedårsaker:

1. Kjennskap til andre kulturars tidsforståing gjorde meg merksam på at vår bruk av tidsomgrepet slett ikkje var noko naturgitt, men høgst kulturspesifikt.

Tidsforståing i afrikansk samfunn og kjennskap til kinesisk åndshistorie opna perspektiv som var vanskeleg å oversjå. Desse synsmåtane ga meg ei ny forklaring på korleis faget arkeologi kan ha oppstått, vakse fram og fått sin struktur.

Ettersom eg oppfattar målet med faget arkeologi som forsøk på å skape utvida sjølvverkjenning, kulturforståing og kulturrespekt, var det vanskeleg å feie desse erkjenningane til side med at den vestlege verda har kome så langt og har vist seg så effektiv, at vår måte å sjå tinga på nødvendigvis må vere den beste.

2. Som del av den vestlege vitskaplege verda er det vanskeleg å neglisjere dei store endringane som er i ferd med å skje innan visse deler av vitskapleg tenkemåte. Medlemskap i ein organisasjon kalla "International Society on the Study of Time" har meir enn noko anna opna augene mine for situasjonen. Kanskje er resultata lettast påviseleg innan ein grein av faget teoretisk fysikk, der omveltingane frå 1900 og fram til i dag må karakteriserast som revolusjonerande. Det 400-år gamle mekaniske verdsbiletet, som også arkeologien er bygd på, skjelv i sine grunnvollar. Spørsmåla kring sanning, erkjenning, realitet, kort sagt vitskapens karakter og natur, gjennomgår etter manges vurdering like store endringar i dag som dei endringane Newton og Galileo var eksponentar for på 1600-1700-talet, og som har vore grunnlag for framveksten av moderne vitskap i den vestlege verda. Før eller seinare vil også arkeologien bli berørt av desse nye måtane å fatte verda på.

Svært mange sider ved vitskapleg tenkemåter blir stilt på prøve. Tidsomgrepets innhald er eit sentralt punkt, ei rekke andre forhold synest ha relasjonar til dette. Når ulike ekspertar snakkar om tid, snakkar dei om ulike aspekt ved eit samla problemkompleks. Analyse av tid frå dei einskilte disiplinar kan difor byggje bru mellom ulike båsar av kunnskap og slik føye faga inn i ein meir almenvitskapleg tankegang. For den som har ofra ein del tid på å forstå kva t.d. eit fag som teoretisk fysikk arbeider med, har det vore overraskande å skjønne at faget er uløysleg knytta til filosofi, og at spørsmåla som blir reist synest vere av almenn interesse og i bunn og grunn av humanistisk art. Sjølv har eg ingen problem med å finne nære parallellar til arkeologi, noko t.d. utsegner som desse skulle vise: "Fysikk er m.a. eit forsøk på å finne harmoni med ei mykje større eining enn oss sjølve" (Finkelstein i Zukav 1979:forord). Eller: "For fysikaren er studie

av tid, studie av dei lovene som ligg til grunn for skaping og evolusjon i universet" (Finkelstein 1978:94).

De to nemnde årsakene kan synest inkommensurable, men så er ikkje tilfelle. Moderne fysikarar så vel som etablerte kulturforskarar, har fatta slektskapen. Samanfatta hevdar dei noko slikt: Moderne vitenskap og mytisk tankegang har fleire fellestrekk. Moderne vitenskap må nå reintegrere aspekt i sine vitenskaplege forklaringar som vart skilt ut frå 1700-talet og framover. Denne sameininga skjer nå på nytt grunnlag (Levi-Strauss 1978, Capra 1975, Zukav 1979, Finkelstein 1978).

Noko av kjernen i dette er, kort sagt, ei ny akseptering av at menneskeleg erkjenning og forståing ligg over kapasiteten av våre rasjonelle tankar. Dei teoretiske strukturane som skal forklare verda, kan ikkje lenger tuftast på tradisjonelle rom-tid-realitetar. I staden vender vi tilbake til dei sanse-realitetane som danner basis for menneskets sosiale liv. Så mykje av desse tankane som eg oppfattar som argument for at også arkeologien bør vurdere tidas intellektuelle klima og stille spørsmål ved sine fundament.

På denne korte tida blir det berre råd å gi ei kort skisse av problem kring tid som påverkar våre valg av arkeologiske problemstillingar:

La oss tenke oss at arkeologisk kunnskap kan ordnast i forhold til to teoriar om tid:

1. Tid som tidsflaum.
2. Tid som varigheit.

Denne oppdelinga er brukt innan svært mange fag, men kan bli kalla ved ulike namn (t.d. Kümmel 1981). La meg understreke at om vi søker å ordne våre idéar om tid på spesielle måtar, så inneber ikkje dette at tid er noko fast, noko absolutt.

Ingen har nokon gong forstått kva tid eigentleg er. Eg finn det nyttig å halde meg til ei antropologisk avgrensing av fenomenet, dvs. det eksisterer og er interessant i forhold til mennesket og dets forståing av det. Menneskets oppfatning av tid kan vi sei er avleia frå sansing av fenomenet i samspel med den opplæring mennesket får ved å vekse opp i eit spesielt samfunn. Dette medfører at ei breiare forståing av tidsomgrepet aldri kan bli totalt objektivt eller emosjonelt nøytralt. Ein kan hevde at for folk flest er tid ein relasjon, ein reiskap til å sameine eller splitte.

Dei to tidsformene, tidsflaum og varigheit, tek omsyn til desse oppfatningane.

Formalistisk kan desse to tidstypene konstaterast og systematiserast. Men applisert på menneskelivet, hendingar, ting og valg, oppstår problem fordi formene til dels er motstridande for tanken. Likevel er dei fundamentale for forståing av menneske og kultur.

Suksesjon av tid, dvs. tidsflaum kronologi om ein vil, er for oss systematisert matematisk og på denne måten objektivisert i si ytre form. Suksesjon kan få eit konkret uttrykk gjennom allegorien tid som linje i årstal, svært mykje nytta i arkeologiske forklaringar. Suksesjon kan oppfattast som summen av forgangne nåtider, gjort forståeleg og brukbar i forhold til menneskeleg åtferd ved hjelp av teorien om årsak/virkning. Tidslinja kan fattast som samansett av punkt, og punkta, tida, forflyttar seg langs linja. Slik får nåtid, fortid og framtid innbyrdes relasjonar. Men heile tida ekskluderer dei kvarandre. Enten flyt alt anna enn nåtid, eller så er nåtid det einaste som flyttar seg framover medan alt anna er urørleg. Allegorien kan synest ordnande og tilfredsstillande for fantasien. Men med ønskje om ei vidare forståing av tid, kan den lett føre tanken på villspor om den blir oppfatta som tilstrekkeleg.

Tid som varigheit er laga av eit anna grunnstoff. Tid som varigheit dannar sjølv fundamentet for eksistens av kultur og dermed for faget arkeologi. Berre ved at idéen om noko vedvarer i ei eller anna form, kan vi fatte den. Men varigheit lausrive frå suksesjon vert uforanderleg nåtid, og utilfredsstillande for historisk tankegang. Utan å sjå varigheit i samband med suksesjon, mister varigheit ganske enkelt sin temporale karakter. Rein suksesjon er på andre sida like utenkeleg for mennesket. Men problemet er, trass i at desse to aspekta ved tid er komplementære og avhengige av kvarandre, så kan ikkje det eine definerast eller forklarast med utgangspunkt i det andre. I så måte har dei autonom karakter. Paradokset blir også arkeologiens problem og blir avgjerande for vår forståing av kva forhistorisk kunnskap er.

Varigheit krev at vi aksepterer oppleving og forståing ikkje berre som noko umiddelbart, og avgrensa, men at oppleving/forståing i seg sjølv inneheld refleksjonar som er assimilert kunnskap frå ulike kronologiske tider. Med andre ord, skiljet mellom det som erkjenner og det som skal erkjennast, blir ikkje noko absolutt. Medvitet må stille spørsmål ved seg sjølv. Tid blir ikkje åleine kvantitativt, men også kvalitativt. La oss ta eit omgrep som forandring. I dag er det vanleg å hevde at kulturell forandring er arkeologiens kjernepunkt. Ved nærmere saumfaring inneheld forandring ein kombinasjon av dei to tidsformene, sidan alt som forandrar seg blir

delvis skipla medan det samstundes vedvarer. Dei formuleringane vi nyttar, tildekkjer ofte dette problem.

I varigheitsaspektet ved tid, som eg meiner har relevans for arkeologien, ligg altså problemet sameksistens av suksessive tider, fortid og nåtid, slik dei konfronterer ein kvar forskar som ikkje berre vil spore ekstern utvikling og endring av fenomen, men som vil forstå/forklare desse. Berre i forholdet mellom subjektiv erkjenning (oppleving) og den intersubjektive konteksten, kan ein søke mening.

Å akseptere det problemet som ligg i sameksistensen mellom desse to aspekta ved tid, er etter mitt syn ikkje berre ønskjeleg, men nødvendig om vi skal halde breiare vitskaplege mål.

Eg skal prøve å gi ei forenkla framstilling av fenomena suksesjon og varigheit som viser noko om deira innbyrdes relasjonar og mangel på slike. Etterpå skal eg nemne nokre tankar kring samfunnets oppfatning av verdien av forhistorisk kunnskap, sett i forhold til desse to modellane.

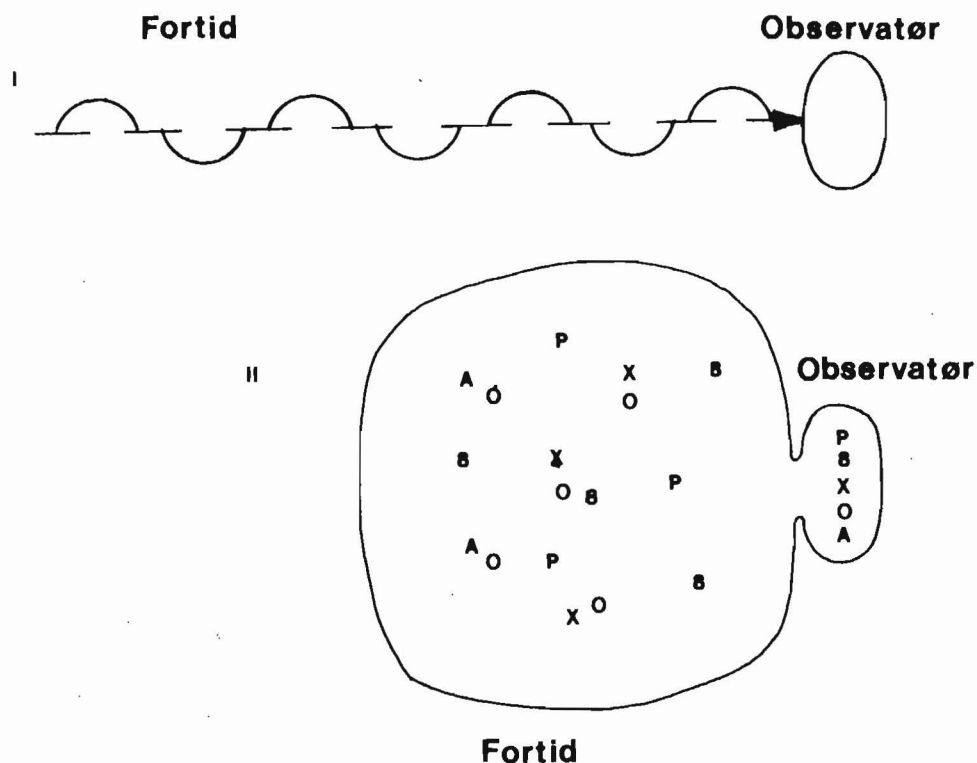

Fig. 1. Nr. I og II kan oppfattast som to teoriar om tid, vi kan kalle dei "lekk-modellen" og "kulp-modellen". Begge skal vise måtar å fatte fortida på. Den grafiske framstillinga er sjølvsgatt forenkla.

Nr. I er ein suksjonsmodell. Oppfatning av kva forhistorisk kunnskap er, blir skapt i forhold til strukturen kausalitet og linjær tid. Kronologi bli heilt avgjerande. Fell den bort, rasar fotfeste for denne typen forståing. Storparten av arkeologisk dokumentasjon er ordna på denne måten. Modellen har kanskje meir enn noko anna påverka våre valg av problemstillingar. Årsak/verknad som skildring og forklaring ber systemet og er saman med aksens kronologi drivkrafta som skaper dynamikk og gir retning. Tid er ein dimensjon. Kunnskapen blir også ein dimensjon. Observatøren prøver å finne dei "rette" svara som eigentleg ligg "der ute", det gjeld berre å finne lure måtar å oppdage dei på. Målet er å fylle ut alle hol, og styrke dei svake ledda. Ettersom fortid og nåtid blir oppfatta som to åtskilde deler av realitetane, blir illusjonen om sjølvstendige data skapt.

Eg trur neppe arkeologi, slik vi kjenner det, hadde kome i stand om ikkje denne modellen hadde eksistert.

Mi innvendig er ikkje at modellen er "feil", men at den er utilstrekkeleg om vi ønskjer ei breiare forståing av menneskeleg oppleving av fjern fortid, for på denne måten å gjere faget vårt til eit humanistisk fag. Modellen har neppe eksistert sjølvstendig heller i nokon periode, sjølvom ei rekke arkeologiske arbeid gir dette inntrykket. Ein annan måte å karakterisere nr. I på er å kalle den tid som dimensjon. I så tilfelle skal vi kalle II, som er varigheitsmodellen, tid som medvitsfelt (Lawrence 1981). Denne er nok meir innvikla og meir neglisjert i vitskapleg debatt. Men det betyr ikkje at den treng vere mindre viktig. Våre vitskaplege metodar som i stor grad er skapt innanfor og i forhold til det mekaniske verdsbilete, har ikkje vist seg like effektive i denne samanheng.

For å forklare denne medvitsmodellen, skal eg bruke eit bilete. Vi kan tenkje oss ei elv som renn ned i ein kulp. I kulpen kjem vatnet i rotasjon. La oss tenke oss at dette er eit bilete på tid, mange nåtider renn ned i kulpen og blandar seg. Vatnet er det same som det som kom rennande, men kva som kom først og sist, blir mindre vesentleg, - det er andre mønster enn før og etter som fangar interessa (allegorien er nærslekta ein eg fann skildra i omtale av tradisjonelle afrikanskje samfunns tidsforståing - men der rann elva ut i havet! Mbiti, J.S. 1971).

Vi står i nr. II andsynes ein situasjon der før og etter kriteria, kopla med kausalitet, ikkje strekk til. Dei elementa som blir fatta, avspeglar seg gjennom tankane som er i hovudet til observatøren, ordninga av kunnskapen kan berre fattast som samanheng mellom **observatør** og det observerte, eller mellom fortid og nåtid. **Grensa** mellom fortid og nåtid blir ikkje noko absolutt, der er gjensidig påvirkning. Fortida blir oppfatta fordi den har fellesnemnarar med nåtida. Dette viser og at vår oppfatning av varigheit er avhengig av dei stimuli vi har erkjent og lagra i vårt medvit. Observatøren får revidert sitt innhald fordi han observerer fortida og derved gjer den til del av si livsoppleving. Fortida blir horisonten tankane våre står i.

Data blir i nr. II definert på andre premissar, kopla på andre premissar. Bindelekkjen ligg skjult i forholdet observatør, det observerte og dermed i perspektivet. Sume forskarar har kalla det som her krevst for lateral eller assosiativ tenking (t.d. de Bono 1967). Ved vanleg logisk, vertikal tenking er det problematisk å forstå korleis ny kunnskap i det heile kan oppstå. I forhold til ein dualistisk modell, er det lett å tenkje seg at krysningspunktet blir vesentleg. I lateral tenking har også intuisjonen sin plass, noko den eigentleg ikkje har i klassisk logisk tenking.

Vi veit at dei to modellane/teoriane ikkje er uavhengige av kvarandre, at dei ikkje utelukkar kvarandre. Men eg kan ikkje sjå at vi har lukkast med å sameine dei. Kanskje vil svaret den nærmaste framtid vere dualistisk framstilling? Det kan vere fristande å trekke parallellar til liknande problem i fysikk. På 1920-talet oppsto uttrykka komplementaritet og usikkerheitsrelasjon her. Namna Bohr og Heisenberg er i første rekke knytta til uttrykka (t.d. Capra 1975:69). Komplementaritet og usikkerheitsrelasjon er eit resultat av den erkjenning av vår oppleving av omverda er tosidig eller parvis komplementær. Visse fenomen kan vi ikkje få nøyaktig informasjon om samstundes. Fokuserer vi om eine delen, blir den andre nødvendigvis uskarp, og omvendt. Men begge deler er sider av menneskets erkjenning.

Eg trur dei to modellane og suksesjon/varigheitspørsmåla høyrer heime i dette vitenskaplege problemkompleks.

Ei konkret døme frå arkeologisk arbeid, relevant for desse problemstillingane, skal nemnast. Utstillingar, sluttprodukt av forskning - har her i landet stort sett vorte hovedstrukturert etter kronologi. Skal ein bryte denne tradisjonen, står ein andsynes problem som er lagra i kulpen. Vi kan t.d. sei at vi vel å ordne ei utstilling tematisk. Kva er så det teoretiske grunnlag vi byggjer på? Eg trur kjernen ligg i forholdet **observatør/det obser-**

verte, men dette er dårleg utgreidd. Vi kan ikkje stille ut "sanningar" eller "fakta" åleine. Vi må også vise dei kommunikasjonsaktene vi nytta for å gi manifestasjonane meining, og la dette bli rettesnor for andre som vil tileigne seg tankane. Ei kvar oppfatning av fortida vil ha sine individuelle trekk. Om det skal ha noko meining å utstille noko i forhold til periodar, må vi også greie ut kva periodar er og slik gi folk reiskap til å forstå vår samanstilling av data.

Den dualismen dei to figurane uttrykker, har vore følt lenge. Dei som held seg til lekke-modellen, har hevda å vere dei mest "vitskaplege" og har skulda folk dominerte av kulp-modellen for å vere normative. Tilhengarar av kulp-modellen har skulda dei andre for å byggje på falsk objektivitet og produsere uinteressann kunnskap. Problema er ikkje vanskeleg å spore gjennom forskningshistoria.

Den vitskapen vi har vore ein del av har ikkje produsert dei nødvendige metodane for å takle problema innan tid som medvitsfelt. Moderne fysikk er likevel på gli. Det som skjer her er fantastisk spennande.

Vår erfaring fortel oss likevel at problema eksisterer. Tvisynet har tvinga seg fram hos mange. Det spørsmålet vi i dag må stille blir: Er det noko gale med vår oppleving/erfaring av verda, eller er der manglar ved vår vitskaplege tenkemåte?

Eg skal nemne eit døme på korleis medvit om den eine eller den andre av desse to modellane påverkar våre vurderingar av fortidig kunnskap.

Ei lærerinne eg kjenner sa ein gong til meg: "Alvorleg talt så forstår eg ikkje kvifor det er så viktig å lære om steinalder som ligg så langt attende i tid. Det er då så fjernt frå oss. Når vi kjem fram til vikingtid, blir det litt meir relevant, - då er avstanden ikkje så stor." Då eg nokre dagar etterpå tok henne med opp til Ullandshauggarden, var ho villeg til å flytte grensa tilbake til folkevandringstid.

Like etterpå las eg ein kronikk i ei avis der det vart hevda at det vi treng av historisk kunnskap er å finne i dette hundreåret. Her ligg årsakene til det som finst i dagens samfunn, her kan vi skaffe oss grunnlag for å forstå vår eigen tid. Kronikken var skriven av ein velkjend pedagog.

Svært mange kommentarar ligg på tunga til desse synspunkta, men eg skal prøve å vere sjølvransakande og vurdere synspunkta i forhold til figurane. Eg trur at vi arkeologar i høgste grad er medskuldige når det gjeld "avstanden" til steinaldermenneska. Vår liniære tidsframstilling og følgjande kunnskapsstruktur skaper denne kjensla hos mange menneske. Årsak/virkning følgjer kvarandre i liniær tid, dermed er årsak/virkning mellom oss

og steinaldermenneska innvikla og indirekte. Vi må så og sei gå gjennom alle ledd i kjeda for å forstå det. Der er ingen direktelinjer. Avstanden i linjær tid blir omgjort til avstand mellom menneske.

Medvitsmodellen stiller problemet på hovudet. Innhaldet i kulpen viser innanfor same eining også yttergrensene for det å fatte menneskeleg kultur i direktekontakt. Når vi i det forhistoriske materialet ser noko som helst mønster, er grunnen at der er fellesnemnarar i det å vere menneske, og fordi dette er noko vårt samfunn har lagt vekt på å forstå. Vår tolking blir grensesetjing for kva kultur kan vere. Her finn vi rammefaktorar for det å vere menneske. Det angår oss altså på eit heilt fundamentalt plan. Mine personlege erfaringar har i alle høve vist at dei mest fundamentale utfordringar til å forstå min eigen kultur, møtte eg konfrontert med det mest forskjelligarta.

Gjennom vekt på dei ulike modellane er vi altså med på å skape ulike oppfatningar av kva avstand er, og kva verdifull kunnskap om fortida er.

Litteratur:

de Bono, E.	1967:	The Use of Lateral Thinking.
Capra, F.	1975:	The Tao of Physics.
Finkelstein, D.	1978:	Beneath Time: Explorations in Quantum Topology.
In The Study of Time III. Ed. J.T.Fraser,
N.Lawrence, D.Park.
Kümmel, F.	1981:	Time as Succession and the Problem of Duration.
In The Voices of Time. Ed. J.T.Fraser.
Lawrence, N.	1981:	My Time is Your Time. In The Study of Time IV.
Ed. J.T.Fraser, N.Lawrence, D.Park.
Levi-Strauss, C.	1978:	Myth and Meaning.
Mbiti, J.S.	1971:	African Religion and Philosophy.
Zukav, G.	1979:	The Dancing Wu Li Masters. An overview of the
New Physics.

DE GLEMTE DØDE.

av Inger Helene Vibe Müller.

Ved etableringen av kristendommen endres viktige sider ved gravskikken, hovedsakelig som følge av at begravelsen av de døde organiseres etter sentrale, offentlige forordninger og ut fra andre forestillinger om døden. Dette innebærer blant annet opprettelsen av kirkegårder som et avgrenset, innhegnet og innviet område hvor alle befolkningsgrupper ble gravlagt, og at gravgodset i prinsippet opphører.

Undersøkelser av kristne graver har lang tradisjon, blant annet ut fra personalhistoriske aspekter, for studiet av skjelettmaterialet og av overgangen mellom hedensk og kristen tro, dessuten som indikasjon på eldre generasjoner av kirkebygninger.

Mange aspekter ved det kristne gravmaterialet er imidlertid lite utforsket, særlig gravskikk som uttrykk for middelalderens forestillinger om døden, den dødes minne og forholdet til de gjenlevende. Dette har trolig en vesentlig årsak i at det er lite gjenstandsfunn, at interessen har vært fokusert på kirkebygningen, og at gravskikk antas å ha vært dekket ved andre kildetyper, i første rekke det skriftlige materiale.

Undersøkelsene av middelaldergraver viser imidlertid at gravskikken er langt mer differensiert og mindre entydig enn det skriftlige kildematerialet gir inntrykk av. Det arkeologiske materiale representerer derfor en viktig primærkilde til belysning av en vesentlig side ved middelaldersamfunnet - en nyansering i overensstemmelse med eller i motsetning til det som kjennes gjennom det skriftlige kildematerialet. Dette gjelder både gravgods, den dødes kledning, begravelsesskikker og gravenes plassering. Det er derfor nødvendig å revurdere den tradisjonelle oppfatning av middelaldersk gravskikk som fenomen.

Det tradisjonelle middelalderske gravgods stammer fra konge- og bispegraver eller andre grupper tilhørende de høyere sosiale lag og representerer i første rekke tegn på rang og verdighet i likhet med en del av de forhistoriske tradisjoner.

Gravgodsmaterialet omfatter imidlertid også gjenstandstyper hvis karakter indikerer tilknytning til andre tradisjoner. En del av disse går likeledes tilbake til forhistorisk tid, mens andre først opptrer i middelalder. De fleste typer forekommer imidlertid enkeltvis, sjelden i kombinasjon med andre gjenstander. De middelalderske graver skiller seg dessuten fra de forhistoriske ved at mange, muligens de fleste er uten gravgods. Bruken

av disse gravgodstyper har således også flere forutsetninger enn de spesielt kristne, samtidig som forenklingen i gravgodsmengde og grad av anvendelse tyder på en endring i forhold til tidligere tradisjoner. Bruk og betydning av gravgodstyper må derfor trolig sees i sammenheng både med overgangen til den kristne tro og gravleggelse av ulike befolkningsgrupper. Den sosiale differensiering innen kirkegården kan ha spilt en rolle for bruken av gravgodstyper som dels reflekterer kristne, dels mer almenreligiøse forestillinger, samtidig som bruken kan være betinget av mer individuelle enn kollektive forutsetninger.

Bruk av gravgods forutsetter forestillinger om at den døde har behov for gjenstander med i graven. Disse behov kan ha bakgrunn i en oppfatning om reell eller symbolsk betyning og ha tilknytning til den døde eller de gjenlevende.

Sammenhengen mellom gjenstand og forestilling kan være vanskelig å påvise, men det er nærliggende å anta at betydningsinnholdet varierer i forhold til gjenstandstypene, dvs. at ulike forestillinger manifesteres ved ulike gravgodstyper. Tradisjoner knyttet til disse kan imidlertid endres over tid. Det er også trolig at samme forestilling eller beslektede forestilling kan uttrykkes ved ulike gjenstander eller at måten gjenstanden er lagt ned på har vært avgjørende. Variasjonsbredden i gravgodsmaterialet skulle likevel gi indikasjon på det spekter av forestillinger som har dannet grunnlag for anvendelsen av gravgods etter kristendommens etablering i Norden.

For å belyse bruk og betydning av gravgods i middelalderen er det foretatt kartlegging av gjenstandstyper som er anvendt som gravgods og systematisering av data vedrørende noen gravgodstyper for å kartlegge omfang og geografisk, kronologisk og sosial fordeling.

Grunnlagsmaterialet er utelukkende hentet fra nordisk område og hovedsakelig fra publisert materiale. Det er ikke foretatt systematisk innsamling av gravgodstyper fra konge- og biskpegraver, heller ikke av de gravgods-kombinasjoner som forekommer i enkelte graver. Gjenstander som bare er påvist en enkelt gang er heller ikke representert. Kriterium for kartlegging omfatter dessuten bare sikre middelaldergraver og gjenstander fra disse som med noenlunde sikkerhet primært tilhører graven. Skjelettmateriale, kledning og kistetyper er likeledes utelatt i denne omgang.

Det foreligger en stor mengde publikasjoner som behandler kristent gravmateriale. Det er derfor vanskelig å vurdere hvor representativt det innsamlede materiale er, særlig med hensyn til de funnførende gravers omfang og mengde i forhold til antall undersøkte graver. Opplysningene om belig-

genhet, datering og funnomstendigheter er dessuten ofte mangelfulle. En gjennomgang av utgravningsrapporter vil derfor trolig gi et mer nyansert bilde av situasjonen pr. idag.

Kartlegging av gravgodstyper innebærer avgrensning mot gjenstander eller andre fenomener som finnes i eller i tilknytning til graver og som inngår i begrepet gravskikk. Som en foreløpig definisjon på gravgods er anvendt:

Gjenstander som den døde har fått med seg i graven utenom de som er knyttet til kledning, eventuell kiste eller seremonier i forbindelse med gravleggelsen. Et mer inngående studium av alle aspekter ved gravskikk vil muligens endre på den følgende oversikt over de ulike kategorier:

Gravgodstyper	Gjenstander med tilknytning til den dødes kledning	Gjenstander med tilknytning til begravelsesseremonier
amuletter	tekstiler	leirkar med trekull
bryner	spenner	trekull
fingerringe	knappenåler	
kjepper	sko	
kniver		
kors		
leirkarskår		
mynter		
pilgrimsmerker		
rosenkranser		
seglstamper		
sverd		

For gravgodstypene sverd, pilgrimsmerker, mynter og kjepper er data vedrørende omfang og geografisk, kronologisk og sosial fordeling systematisert i rubrikker etter følgende stikkord:

- land, lokalitet
- gravgodstype, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet
- datering
- antall graver av undersøkte/totale antall graver.

SVERD, 1

land, lokalitet	gravgødstype, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totalt antall graver	referanse
<u>NORGE-BÅHUSLEN</u>				
MARIAKIRKEN, OSLO	SVERD ved venstre side, koret	1380-1500		(Holck 1975:161- 162)
"	SVERD ved venstre side, koret	1380-1500		
"	SVERD ved venstre side, koret	1400-årene		
DRAGSMARK KLOSTER, BÅHUSLEN	SVERD ved høyre side, koret, nord for høyalteret	ant. slutten av 1400-årene		(Berg 1895:328-330)
"	SVERD skip, midtgang	1400-årene		
BERGEN DOMKIRKE	SVERD skipets østre del	1.halvdel av 1400- årene		(Grieg 1954:89)
<u>DANMARK-SKÅNE</u>				
ROSKILDE DOMKIRKE, SJÆLLAND	SVERD i kisten eller på lokket, Christian I, i kirken	død 1481		(Nymark 1980:126, 132)
VIBORG DOMKIRKE, JYLLAND	SVERD Erik Glipping i kirken	død 1286		(Nymark 1980:128, 133)

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plasering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	réferanse
				SVERD, 2
				- 53 -
DANMARK-SKÅNE, forts.				
RIBE BENEDIKTINER- KLOSTER, JYLLAND	SVERD	senmiddelalder		(Nymark 1980:127, 133)
SORØ CISTERCIENSER- KLOSTER	SVERD Valdemar Atterdag i kirken	død 1375		(Nymark 1980:133)
"	SVERD foran trappen i høy- koret			(Nymark 1980:133)
"	SVERD i kirken	ant. beg. av 1300- årene		(Nymark 1980:131)
"	SVERD korsskjæringen	ant. sent 1400- årene		(Nymark 1980:126, 131)
ØM CISTERCIENSER- KLOSTER	SVERD høykoret	ant. tidlig 1300- årene		(Nymark 1980:126, 130)
"	SVERD kirkegårdens NV del	slutten av 1400- beg. av 1500-årene		(Nymark 1980:125, 130)
NÆSTVED GRÅBRØDRE- KLOSTER	SVERD koret	ant. omkr. 1300		(Nymark 1980:126, 130)
"	2 SVERD søndre sideskips Ø del	ant.slutten av 1200-årene		(Nymark 1980:126, 130)
"	SVERD søndre sideskips Ø del	ant. omkr. 1300		(Nymark 1980:126, 131)

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	referanse
DANMARK-SKÅNE, forts. KALUNDBORG GRÅBRØDRE- KLOSTER	SVERD koret	senmiddelalder		(Nymark 1980:127, 131)
"	SVERD ant. i kirken	ant.senmiddelalder		(Nymark 1980:127, 131)
KOLDING GRÅBRØDRE- KLOSTER	SVERD	siste halvdel av 1400-årene		(Nymark 1980:127, 132)
"	SVERD "munkekirkegården"			(Nymark 1980:127, 132)
LUND GRÅBRØDREKLOSTER, SKÅNE	SVERD på kisten, ant.i kirken	ant.1400-årene		(Blomqvist 1938: 134-136)
"	SVERD ant.i kirken	ant.1400-årene		
ODENSE JOHANNITER- KLOSTER	SVERD	sent 1400-årene		(Nymark 1980:127, 132)
HORSENS JOHANNITER- KLOSTER	SVERD sammen med seglstamp, i kirken			(Nymark 1980:133)
DUEHOLM KLOSTERKIRKE, MORS	SVERD kirkegården	senmiddelalder		(Nymark 1980:127, 132)
HERLUFHOLM KIRKE	SVERD Herluf Trolle, gravkammer	senmiddelalder		(Nymark 1980:126, 132)
"	SVERD Børge Trolle, gravkammer			(Nymark 1980:126, 132)

SVERD, 3

SVERD, 4

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	réferanse
DANMARK-SKÅNE, forts. VIBORG, UKJENT KIRKE	SVERD på lokket, i eller ved kirken	senmiddelalder		(Nymark 1980:127)

Sverd forekommer i 16 kirker med tilsammen 29 graver, hvorav 3 kirker og 6 graver i Norge-Båhuslen og 13 kirker og 23 graver i Danmark-Skåne. Mangelen på grunnlagsmateriale fra det nåværende Sverige er trolig tilfeldig. De fleste sverdene stammer fra klosterkirker, ialt 12 med tilsammen 23 graver. Blant de resterende er 2 domkirker og 1 kongelig kapell, Maria-kirken i Oslo. Med få unntak er dessuten gravene beliggende inne i kirken, deriblant flere i koret, i skipets østre del eller i midtgangen. 3 av gravene er kongegraver.

Kongegravene indikerer sverdets tilknytning til de høyeste samfunnslag. Gravstedene inne i kirken var dessuten både religiøst og sosialt betraktet som de fornemste. Utover i middelalderen ble særlig klosterkirkene benyttet som begravelsessted for folk som hadde midler til å kjøpe seg gravplass (Skov 1959:64).

De danske gravsverdene faller innenfor perioden slutten av 1200-årene til begynnelsen av 1500-årene, med hovedvekt på middelalderens senere del. Denne tendens gjelder også det norske materialet. To av gravene fra senmiddelalder markerer en begynnende endring av tradisjonen ved at sverdet plasseres oppå kisten istedenfor tidligere i kisten eller i graven. I nyere tid avløses sverdet av kården som også ble lagt på kisten, ofte i forbindelse med militære begravelser (Grieg 1954:101).

Sverdet er en av de klassiske gravgodstyper fra forhistorisk tid som uttrykk for makt, rang og verdighet. Eksemplene fra de middelalderske graver viser at skikken har vært begrenset til de samme befolkningslag som tidligere. Dateringen av middelalderens gravsverd tyder imidlertid på at tradisjonen er en gjenopptagelse og ikke en kontinuitet av den forhistoriske.

En beslektet tradisjon kjennes noe lenger tilbake og omtales første gang i forbindelse med kong Sverres gravleggelse i 1202. I muren over graven i den store Kristkirke i Bergen var innsatt en minneplate, dessuten var kongens merke, skjold, sverd og stålhue opphengt. Det samme ble gjort ved kong Inges grav i 1217 (Grieg 1954:83).

Grieg tolker den detaljerte beskrivelse som tegn på at skikken var et sær-syn, og at den først kom i bruk etter 1200 fordi geistligheten tidligere ikke tillot gravgods (Grieg 1954:83). Tradisjonen med å henge opp våpen i kirken, særlig skjold og sverd, fortsetter parallelt med bruken av sverd i gravene, i første rekke i forbindelse med adelige og militære begravelser (Grieg 1954: 83). Muligens kan funnomstendigheter for de tidligmiddelalderske sverd bidra til å belyse forholdet mellom vikingtidens og den etterfølgende periodes bruk av sverd som gravgods.

PILGRIMSMERKER, 1

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totalt antall graver	referanse
JEMTLAND VETERHUS KIRKERUIN, JEMTLAND	2 PILGRIMSMERKER muslingskall og støpt merke, St.Martin av Tours, mannsgrav, kirkegårdens S del	sent 1200- beg. av 1300-årene	2 graver av 227 undersøkte	(Gejvall 1960:111- 112)
"	PILGRIMSMERKE muslingskall, kvinnegrav, kirkegårdens N del			
DANMARK-SKÅNE DOMINIKANERKLOSTRET HELSINGBORG, SKÅNE	MINST 10 PILGRIMS- MERKER sammen med jernskodd stav, mannsgrav PILGRIMSMERKE muslingskall, på brystet, kirkegården	omkring 1300		(Rydbeck 1968:317)
ST.PETRI, HELSINGBORG, SKÅNE	3 PILGRIMSMERKER muslingskall og 2 støpte merker, Madonna av Rocamadour og Nicolaus av Bari, magerregionen, fastsydd eller på veske, mannsgrav, kirkegården	stenkirkens tid 1110-1536	9 graver av ca. 1800	(Wihlborg 1979:5) (Mårtensson 1980: 118-124)
ST.STEFAN, LUND, SKÅNE				

PILGRIMSMERKER, 2

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plasering, kjønn, beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/ totale antall graver	referanse
DANMARK-SKÅNE, forts. ST.STEFAN, LUND, SKÅNE	PILGRIMSMERKE fragm. av muslingskall, ved venstre øye, barnegrav, kirkegården			
"	PILGRIMSMERKE muslingskall, på brystets høyre side, kvinnegrav, kirkegården			
"	2 PILGRIMSMERKER muslingskall, på brystet, mannsgrav, stenkiste, kirkegårdens N del			
"	PILGRIMSMERKE muslingskall, mannsgrav, kirkegården			
"	2 PILGRIMSMERKER muslingskall, på brystet, mannsgrav, kirkegården			
"	2 PILGRIMSMERKER muslingskall, mannsgrav, kirkegården			

PILGRIMSMERKER, 3

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plasering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	réferanse
DANMARK-SKÅNE, forts. ST. STEFAN, LUND, SKÅNE	PILGRIMSMERKE muslingskall, mannsgrav, kirkegården			
" "	PILGRIMSMERKE muslingskall, mannsgrav, kirkegården			
ST. CLEMENS, RANDERS	3 PILGRIMSMERKER muslingskall, kirkegårdens S del			(Velle 1977:118)
SVARTBRØDREKLOSTRET RIBE	PILGRIMSMERKE, støpt, Hellige tre konger, Køln			(Mathiessen 1914: 13)
HOLBÆK, KIRKERUIN VED LABÆK	PILGRIMSMERKE muslingskall, ved hånden, i skipet			
DOMKIRKEPLASSEN ROSKILDE	PILGRIMSMERKE muslingskall, kirkegården			
NIKOLAIKIRKE, KØBENHAVN	2 PILGRIMSMERKER muslingskall, kirkegården			
LYDERSLEV KIRKE	2 PILGRIMSMERKER muslingskall, på brystet			

PILGRIMSMERKER, 4

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plaseriing, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	réferanse
DANMARK-SKÅNE, forts. UKJENT KIRKE, VIBORG ST. OLUF, ÅRHUS	4 PILGRIMSMERKER muslingskall, på brystet PILGRIMSMERKE muslingskall, kirkegården			(Seeberg 1961:13) (Søgaard 1968:318)

Pilgrimsmerkene stammer fra 12 kirker med tilsammen 21 graver, hvorav 1 kirke med 2 graver fra Jämtland og 11 kirker og 19 graver fra Danmark-Skåne.

Det største antall er fra St.Stefan i Lund med 9 graver. Av disse er 1 kvinnegrav og 6 mannsgraver. Samtlige tilhører stenkirkens periode, dvs. tiden mellom 1110 og 1536 med totalt ca. 1800 graver. Gravene på Vesterhus i Jämtland omfatter 1 kvinne- og 1 mannsgrav av tilsammen 227 undersøkte graver. Det ene pilgrimsmerket herfra kan dateres til tiden omkring slutten av 1200- og begynnelsen av 1300-årene. Den foreløpige oversikt viser et markert tyngdepunkt i Skåne og deler av det øvrige Danmark.

Pilgrimsmerkene avspeiler deltagelse i pilgrimsferdene og valg av reisemål. Muslingskallet er i første rekke knyttet til Santiago de Compostella på nordvestkysten av Spania, men muslingskall eller muslingformede metallmerker har også vært anvendt ved andre valfartssteder ved kysten (Rydbeck 1968:315). Muslingskallene er de vanligste av de bevarte utenlandske merker i Sverige (Rydbeck 1968:315). Det samme gjelder i Danmark (Søgaard 1968:318). Fig. 1. De støpte merkene gjengir vanligvis de respektive valfartssteders skytshelgen eller kultbilde. Fig. 2. Samlingen av pilgrimsmerker fra graven på dominikanerklostrets område i Helsingborg gir således mulighet til delvis å rekonstruere reiseruten (Rydbeck 1968:317). Pilgrimsmerkene var ment å bæres synlige og har derfor hemper eller huller for feste til drakten, reisevesken eller hatten. Foruten merkene har den døde i Helsingborg dessuten vandringsstaven, et annet kjennetegn ved pilgrimen.

Motivet for en pilgrimsreise er i de skriftlige kilder ofte generelt angitt som "*devotionis causa*", "for sine synders avløsning". En del reiser ble foretatt som innfrielse av et løfte, men langt oftere som en pålagt botsgjering (Molland 1968:297). Pilgrimsmerket var en legitimasjon på at denne var utført (Molland 1968:294). Det må derfor ha hatt en særlig verdi, ikke utelukkende som et konkret minne om reisen, men først og fremst på grunn av sitt religiøse innhold forbundet med botsgang og syndsforlatelse. Et annet aspekt var tilknytningen til det kultbilde eller den helgen som var gjengitt eller som pilgrimsmerket representerte. Forbønnsmotivet var en viktig side ved det middelalderske begravelsesrituale, hvor også helgenes forbønner var trukket inn (Johansson og Gallén 1956:416). Flere av korsene fra gravene fra Herjolfsnes på Grønland har runeinnskrifter med tekst som overgir den døde til Guds og helgenes omsorg (Jónsson 1924). Tilsvarende forestillinger om hjelp og beskyttelse kan trolig knyttes til pilgrimsmerkene funksjon som gravgods.

Pilgrimsmerker inngår i flere kirkelige sammenhenger i middelalderen. Et vanlig fenomen var avstøpning av merker på kirkeklokker. De har også vært lagt ned i altere og alterskap, en del er dessuten funnet på kirkegårder eller kommet frem ved rivning eller undersøkelser av kirker.

Flere norkse kirkeklokker har avstøpning av pilgrimsmerker. Rikest er klokken fra Gjerde kirke i Rogaland med 25 merker (Hauglid 1944:70). Varierende antall avstøpninger forekommer på klokker både i Norden og på kontinentet (Hauglid 1944:61).

Ved restaureringen av Voss kirke i 1936 ble det funnet 5 pilgrimsmerker i bunnen av alterskapet fra senere del v 1400-årene (Berg 1977:39). Et tilsvarende eksempel kjennes fra Sverige, hvor det i sokkelen på alterskapet fra 1400-årene i Sånga kirke i Ångermanland ble funnet et Olavsmerke (Rydbeck 1958:317). I Karup kirke i Jylland ble det i 1901 påvist et pilgrimsmerke i et muret rom i høyalteret, antagelig lagt ned i forbindelse med innvielsen av den nye kirken i midten av 1480-årene. Karup var i senmiddelalderen valfartskirke, og merket gjengir det Mariabilde som var målet for reisen (Andersen 1977:193-196). Fra Lom kirke i Oppland foreligger et pilgrimsmerke med fremstilling av Nicolaus av Bari funnet i fundamentet for søndre sidealter ved undersøkelsen i 1970-årene (Christie 1978:107). Ved riving av Nesland stavkirke i Telemark innkom det 2 pilgrimsmerker til Oldsaksamlingen (C. 1545 a-b). Det ble dessuten funnet 2 pilgrimsmerker ved undersøkelsen i Berg kirke i Vestfold i 1968 (C. 32536 a-b) og 3 Olavsmerker, hvorav 2 fragmentariske ved undersøkelsen 1978 i Uvdal stavkirke i Buskerud (C. 34866/2346,/2554 og/2555).

I Sverige er de fleste pilgrimsmerker funnet i kirker eller innenfor kirkelig område, og en del av disse kommer trolig fra graver (Rydbeck 1968:317). 2 muslingskall stammer dessuten fra en kirkegård ved Skerne SØ på Falster (Søgaard 1968:318). På kirkegården ved klosterruinen på Selje ble det i 1937 funnet 5 pilgrimsmerker i en klump inntil en gravstein, antagelig lagt ned senere enn graven (Hauglid 1944:117).

Pilgrimsmerker lagt ned i altere og alterskap er antagelig votivgaver. Hauglid antyder at også merkene på kirkeklokkene er offergaver (Hauglid 1944: 63). I et diplom fra 1482 dømmes Eilif Håkonsson for drap til å gå pilgrimsgang til Trondheim og Vadstena. Herfra skal han medbringe bevis og legge dette på den dreptes grav. Det er sannsynlig at det har vært i form av pilgrimsmerker (Hauglid 1944:63). Den nære sammenheng mellom pilgrimsmerke og kirke og kirkegård er neppe tilfeldig. De ulike funnomstendigheter tyder på mange motiver, men disse har trolig et felles utgangs-

punkt i et kompleks av forestillinger knyttet til pilgrimsmerkenes symbolverdi, som også omfatter bruken av merkene som gravgods.

Det ble ikke funnet pilgrimsmerker i gravene fra kirkegårdens eldste fase i St.Stefan i Lund, heller ikke ved undersøkelsene av kirkegårdene ved St. Drotten og den eldre kirke fra tiden 1000-1100. Tilstedeværelsen av pilgrimsmerker i gravene først fra stenkirkens tid kan tyde på at pilgrimsferdene begynner å bli et fenomen hvor menigmanns deltagelse avspeiles, og at det kristne Norden derved trekkes med i større omfang enn tidligere. Dateringen av de støpte pilgrimsmerkene indikerer at dette kan ha skjedd fra senere del av 1200-årene, mens muslingskallenes plassering i tid er usikker.

	land, lokalitet	gravgodstype, antall, plaserings- kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totalt antall graver	réferanse	
	NORGE-JEMTLAND					MYNT, 1
	EIDSVOLL KIRKE, AKERSHUS	MYNT i fyllmassen umiddel- bart over brystet, koret	Magnus Eriksson 1319-1355		(LidénU.år:32)	
	HØRE STAVKIRKE, OPPLAND	MYNT ved kjeven	Magnus den gode 1042-1047		(Berg 1981:77-78)	
	HOLLA KIRKERUIN, TELEMARK	MYNT, brakteat, ved skjelettet, barnegrav, kirkegården, inntil det oppr. kor	ant. Magnus Eriksson 1319-1355		(Holst 1955:15)	
	LYSE KLOSTER, HORDALAND	MYNT, brakteat, i kanten av kisten	Sverre Sigurdsson 1177-1202		(Holst 1955:19)	
	BØRGUNDKAUPANGEN, MØRE OG ROMSDAL	MYNT kirkegården	ca.1003-1009		(Skaare 1978:116)	
	MÆRE KIRKE, NORD-TRØNDELAG	MYNT, brakteat, mellom skjelettet og kistebunnen, stolpekirken kirke- gård	1000-årene		(Lidén1968:23)	
	VESTERHUS KIRKERUIN, JEMTLAND	MYNT, brakteat, mannsgrav, kirkegårdens S del	midten av 1200- årene		(Gejvall 1960: 109-110)	

land, lokalitet	gravgøstyppe, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	réferanse	
SVERIGE					MYNT, 2
EKEBY KIRKE, SØRMLAND	MYNT på øverstliggende skjeletts panne, mannsgrav, 3 personer, muret grav, foran korbuen	ant.1140-1150- årene		Gejvall 1953:98)	
TORSHALLA KIRKE, SØRMLAND	MYNT	ca.1300- beg. av 1500-årene		(Sellstedt, Eng- strand og Gejvall 1967:150-152)	
LEKSANDS KIRKE	MYNT ved høyre hånd, mannsgrav	slutten av 1300- beg. av 1400-årene		Serning U.år:121)	
" "	MYNT under høyre hånds mellomhåndsben, mannsgrav	ubestembar			
NORDINGRÅ KIRKERUIN, ÅNGERMANLAND	MYNT, 1 el. 2, ved kraniet, "i et flertall graver"	1300-årene		(Hellman 1941:46)	
HØRSTA KAPELL, NÅRKE	MYNT under høyre overarm, barnegrav	ant. midten av 1200-årene		(Gråslund1967:176)	
HARNØSAND DOMKIRKE, ÅNGERMANLAND	MYNT, kopper på bunnen av kisten, kirkegårdens S del	1717, Tyskland		(Rapport 1981:2: 134)	
ABO, ST.OLAVS KLOSTER	MYNT, kopper mellom tennene	1.halvdel av 1300-årene		(Gråslund1967:176)	

	land, lokalitet	gravgodstype, antall, plasering, kjønn, beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/total antall graver	referanse
	DANMARK-SKÅNE ST.STEFAN, LUND, SKÅNE	SØLVMYNT i fuge mellom nederste og deroverliggende skift, teglmurt kiste, skipet	Erik Plogpenning 1241-1250	av minst 34 i kirken, ca. 1800 på kirkegården tilh. stenkirken 1110-1536	MYNT, 3 (Mårtensson 1980: 92)
	"	MYNT mellom føttene, i fyllen, muligens sekundær, mannsgrav, teglmurt kiste, skipet	Erik Plogpenning 1241-1250	"	
	LUND DOMKIRKE, SKÅNE	KOPPERMYNT på brystkassens venstre side, mannsgrav, kirkegården	1725		(Rydbeck 1942:187)
	ST.PETRI, HELSINGBORG, SKÅNE	10 SØLVMYNTER, ant. oppr. i lærpung, ved lårbenet, SØLVMYNT i fyllen ved føttene, mannsgrav, stenkiste, kirkegården	ubestembare 1228-1252	av ca.880 graver	(Wihlborg 1979:5)
	LØDERUP KIRKE, HELSINGBORG, SKÅNE	MYNT i munnen, kirkegården	senmiddelalder		(Gråslund 1967:177)

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	réferanse
DANMARK-SKÅNE, forts. MARIKIRKEN, VÅ, SKÅNE	MYNT ved ene albuen, kirkegården	1711		(Rydbeck 1942:226)
FUGLIE, SKYTTS HERRED, SKÅNE	9 MYNTER	1086-1095		(Rydbeck 1942:225)
NEDLAGT KIRKE, TYGELSJØ, OXIE HERRED, SKÅNE	MYNT ved skjelettet, kirkegården	1104-1134		(Rydbeck 1942:227)
LØDDEKØPINGE, SKÅNE	MYNT 13 graver, i høyde med kraniet/ ved hånden, kirkegården	nedlagt 1050-1100	av 1200 graver	(Cinthio 1980:117)
LAGMANSHEJDAN, SKANØR, SKÅNE	109 MYNTER ant. oppr. i lærpung, øvre høyre del av brystkassen, 77 MYNTER ant. i pung, venstre side av bryst- kassen, 71 MYNTER spor av lærpung, venstre side av bekkenet, grav 1000, kirkegården	middelalder	2 av 1250 graver	(Redin 1976:103- 104)

land, lokalitet	gravgødstype, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	réferanse	MYNT, 5 - 68 -
DANMARK-SKÅNE, forts. LAGMANSHEJDAN, SKANØR, SKÅNE ST.JØRGENS HOSPITAL, VED NÆSTVED SVINNINGE KIRKE, HOLBÆK RØNNE KIRKE, BORNHOLM	39 MYNTER venstre side av bekenet, grav 1232, kirkegården MYNT, brakteat, i hånden, mannsgrav, i kirken 218 MYNTER i lærpung på brystet, kirkegården 2 MYNTER i munnen, kirkegården	middelalder 1200-1250 senmiddelalder beg. av 1800-årene	2 av 1250 graver	(Redin 1976:103-104) (Galster og Steen Jensen 1980:127) (Rasmussen 1971:10) (Rasmussen 1971:8)	

Myntmaterialet stammer fra ialt 26 kirker med minst 41 graver, hvorav 7 kirker og 7 graver fra Norge-Jämtland, 7 kirker og 8 graver samt et ukjent antall fra Sverige og 12 kirker med 26 graver fra Danmark-Skåne.

Myntene tilhører perioden fra midten av 1000-årene og frem til senmiddelalderen, fra Sverige og Danmark-Skåne dessuten 1700-årene og frem til begynnelsen av 1800-årene. Med unntak av materialet fra Løddekøpinge hvor nedleggelsestid er angitt, er dateringene basert på myntens pregningstid.

For de skånske kirkegårdene Løddekøpinge, Lagmanshejdan og St.Stefan i Lund, kan de myntførende graver sammenlignes med det totale antall undersøkte graver og utgjør henholdsvis 13 av 1200, 2 av 1250 og 2 av ca. 1800. Det samme gjelder for Vesterhus i Jämtland med 1 grav av 227 undersøkte. Mengden er således ikke stor, men den geografiske spredning tyder på at skikken har vært kjent både i byene og på landet. Selv innen Skåne forekommer imidlertid kronologiske forskjeller. Myntene fra Løddekøpinge er nedlagt i tiden 1050-1100, mens myntene fra St.Stefan i Lund tilhører perioden etter 1110. Det er heller ikke påvist mynt i noen av de mange graver fra tidsrommet 1000-1100 i Lund.

Med unntak av barnegravene fra Holla kirkeruin i Telemark og Hørsta kapell i Närke, er alle graver hvor kjønn er angitt mannsgraver, ialt 8. Opplysningene om kjønn mangler imidlertid for misnt 39 av de øvrige graver, slik at myntens tilknytning til mannsgraver kan være tilfeldig.

De fleste myntene opptrer enkeltvis. I 5 tilfeller, alle fra Sverige og Danmark-Skåne, forekommer et større antall fra 9-10 og opptil flere hundre, oftest lagt i en pung. Variasjonene er dessuten store når det gjelder plasseringen i graven. Der hvor denne er angitt, kan den ligge på pannen, ved kraniet, ved kjeven eller i munnen, ved hånden eller under armen, på brystet, mellom føttene og mellom skjelettet og kistebunnen. Dessuten finnes tilfeller hvor mynten er anbrakt i kanten av kisten. Plasseringen ved kraniet/i munnen eller ved hånden omfatter foreløpig det største antall, mens andre typer beliggenhet bare forekommer sporadisk. Myntens beliggenhet ved kraniet eller ved hånden forekommer dessuten både i middelalder og nyere tid.

Myntene fra Løddekøpinge er tolket som fergepenger, Charons mynt (Galster og Steen Jensen 1980:127). Det samme gjelder mynten fra Høre stavkirke (Berg 1981:77-78) og fra St.Jørgens hospital ved Næstved (Galster og Steen Jensen 1980:127). Tilsvarende funn foreligger fra flere graver

fra forhistorisk tid i Norden, hvor den døde enten har en mynt eller et metallstykke i munnen (Gräslund 1967; Rasmussen 1871:9). Fra franske graver fra 1400-årene er det funnet mynter med innskriften TRIBUTUM PETRI, avgift til St.Peter, som kan indikere en kristen etterligning av fergepengen (Rasmussen 1971:11).

Bruk av mynt i graver har vært forbundet med mange forestillinger helt opp i moderne tid. De fleste er knyttet til tradisjoner om at den døde har behov for betalingsmiddel etter døden og representerer ulike varianter på fergepengen. Penger var nødvendig for å overvinne hindringer man støtte på underveis eller for å slippe inn i himmelen. Å gi penger med i graven kunne også være en sikkerhetsforanstaltning for å hindre at den døde skulle gå igjen (Rasmussen 1971:11). Den varierende mengde og beliggenhet av myntene i gravene kan derfor både være avhengig av ulike tradisjoner, men også avspeile kronologiske og regionale forskjeller forbundet med endringer av tradisjonene i tid og rom.

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plassering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/totale antall graver	réferanse
NORGE CLEMENSKIRKEN, OSLO GREGORIUSKIRKEN, TRONDHEIM SVERIGE SKARA DOMKIRKE DANMARK-SKÅNE ST.STEFAN, LUND, SKÅNE	KJEPPER, en av furu 3 graver, kirkegården KJEPPER, hassel 6 graver, i eller under kisten/ ved eller under de kisteløse graver KJEPPER, ene av bjerk 2 graver KJEPPER, hovedsakelig hassel, 52 graver, i 14 graver i kisten, i 38 graver på bunnen av graven/under eller ved kisten, 1 grav med 5 kjepper under kisten, 1 grav på knippe av 7 kjepper, forøvrig 1-3 kjepper, kirkegården	beg. av 1000-årene (fase I) 51 tilh.stavkirken 1050-1110, 1 tilh. stenkirkens periode, 1200-årene	av 60 graver fra fase I av ca. 340 graver av ca. 1800 graver	(Eide 1973:200,205, 230) (Long 1976:16) (Mårtensson 1980: 59-60) (Mårtensson 1980: 25, 56-58,65)

KJEPPER, 1

land, lokalitet	gravgodstype, antall, plasering, kjønn, gravens beliggenhet	datering	antall graver av undersøkte/ totale antall graver	referanse
DANMARK-SKÅNE, forts. STAVKIRKEN ST.DROTEN, LUND, SKÅNE	KJEPPER 141 graver, kirkegården	1050-1100	av 332 graver	(Mårtensson 1980: 57-58)
KIRKE ELDRE ENN STAV- KIRKEN ST.DROTEN, LUND, SKÅNE	KJEPPER 70 graver, kirkegården	1000-1050		(Mårtensson 1980: 57)
LUND DOMKIRKE, SKÅNE	KJEPPER antall ukjent, kirkegården			(Mårtensson 1980: 58)
TRANS KIRKE, JYLLAND	KJEPPER, ant.hassel	før stenkirken ca. 1200		(Krogh 1965:13)
FRANSISKANERKLOSTRET SVENDBORG, FYN	KJEPPER, hassel ved enkelte av skjelettene, kirkegården	klostret grunnlagt 1236		(Pedersen 1979:12)

Kjeppene utgjør den største gravgodsgruppe med 274 graver fra tilsammen 6 kirker samt et ukjent antall fra 3 kirker. Av disse er 2 kirker og 9 graver fra Norge og 1 kirke med 2 graver fra Sverige. De øvrige stammer fra Danmark-Skåne med hovedmengden fra 4 lokaliteter i Lund, hvorav 263 graver fra undersøkelsen av 3 kirkegårder.

Fra de 3 kirkegårdene St.Stefan, St.Drotten og kirke eldre enn St.Drotten, utgjør gravene med kjepper henholdsvis 51 av ca. 340, 141 av 332 og 70 av ukjent antall totalt. Omfanget er således betydelig, fra St.Drotten mellom 1/3 og 1/2 av alle gravene og innebærer at gravgodstypen må ha vært anvendt av ulike befolkningsgrupper. Fig. 3.

Samtlige graver tilhører tidsrommet 1000-1100, mens de yngre graver på St. Stefans kirkegård med et unntak fra 1200-årene mangler kjepper. Samme tendens gjør seg gjeldende i materialet fra Clemenskirken i Oslo, hvor det bare ble påvist kjepper i eldste begravellesfase. Gravene fra Trans kirke på Jylland og fra fransiskanerklosteret i Svendborg på Fyn fra henholdsvis før og etter 1200, viser imidlertid at skikken også har vært i bruk utover i middelalderen.

Den geografiske spredning tyder på at tradisjonen har vært alment kjent i Norden. Fra kirkegården i Løddköpinge i Skåne hvor det ble undersøkt 1200 graver fra tiden 1050-1100, ble det imidlertid ikke påvist kjepper i gravene.

Tilsvarende kjepper er funnet i forhistoriske graver, blant annet i en vikingtidsgrav under Hørning kirke ved Randers (Krogh 1965:14). Gravskikken er også påvist i Northampton i England, på kontinentet dessuten fra flere graver i Würtenburg og fra en barnegrav under Kølnerdomens kor, den sistnevnte av bjerk. I nyere tid er skikken kjent fra Skytts herred i Skåne, hvor det ble lagt korslagte kjepper i hjørnene i den oppkastede grav og ringt over den (Mårtensson 1980:60-61).

De aller fleste kjepper er av hassel. Fra St.Stefan i Lund forekommer dessuten sporadisk ask, rogn og pil (Mårtensson 1980:57), fra Clemenskirken i Oslo furu og fra Skara domkirke i Sverige bjerk.

Bruken av kjepper i gravene er tolket som symbol på gjenfødelse. I sydlige land representerer hasselen og hasselnøtten "den kerne, hvoraf det uddøde liv stedse spirer frem påny; i det grønne æg ligger borgen for et nyt liv" (Krogh 1976:14). Hasselkjeppene fra de tidligmiddelalderske gravene i Lund er dessuten satt i sammenheng med floraen på de skånske løvenger, hvor hasselen var en viktig del av vegetasjonen. "... i den rothuggna hasselns føryngring genom skottuppslag och grässvålen samti-

dige fornyelse såg bonden en parallell til människans egen pånyttfødelse" (Mårtensson 1980:58-59). Bruken av en eller flere kjepper fra et livskraftig tre sikret den døde fremtid og var samtidig en handling som også den fattige kunne ta del i (Mårtensson 1980:59).

Gjennomgangen av noen av gravgodstypene fra middelalder viser at det er vanskelig å trekke generelle slutninger på grunnlag av det kartlagte materiale. Dette har sammenheng med at det foreligger få større undersøkelser, og at en del datatyper mangler. Undersøkelsene fra Skåne og særlig Lund kaster imidlertid viktig lys over forholdet mellom gravgodsførende og funntomme graver, gravgodstyper, deres karakter og kronologiske og regionale fordeling, men viser samtidig at varisjonsbredden er stor at resultatene herfra ikke umiddelbart kan overføres til andre områder og perioder.

Noen tendenser kan likevel spores med hensyn til bruk og betydning av gravgods. Av de gravgodstyper som kan føres tilbake til forhistorisk tid, representerer gravsverd de mer prestisjebetonte tradisjoner med tilknytning til de samme befolkningslag som tidligere. Mynt og kjepper synes derimot å avspeile mer almenreligiøse forestillinger som falt sammen med eller kunne gis kristent innhold. De store mengder kjepper fra Lund indikerer bruk blant ulike befolkningsgrupper, noe som kan ha sammenheng med lokal tilgang og det enkle symbolinnhold. Skikkens tyngdepunkt i tidligmiddelalder kan muligens sees på bakgrunn av kristendommens etableringsfase, selv om en tilsvarende tradisjon ikke kan påvises i samme periode fra Løddekøpinge.

I Lund foregår dessuten en endring til mer sporadisk bruk av gravgods og andre gravgodstyper, noe som indikerer at bruken av gravgods muligens blir mer individuell og ofte omfatter gjenstander som representerer personlige eiendeler som pilgrimsmerker. Disse har dessuten et mer spesifikt kristent innhold og utgjør derfor en av de gravgodstyper som først opptrer i middelalderen. Bruken av pilgrimsmerker og mynter utover i middelalderen avspeiler trolig den blanding av ren kristen og mer almen religiøsitet som også kjennes fra nyere tid og som anes i det forhistoriske materialet. Dette har trolig en av sine forutsetninger i at alle befolkningslag gravlegges på kirkegården.

Det kartlagte gravgodsmaterialet representerer bare en del av det som er fremkommet ved undersøkelser av graver og av de gravgodstyper som forekommer i middelalderen. Gravgods utgjør dessuten et av mange aspekter knyttet til gravskikk. Et mer inngående studium av gravgodstyper og kombinasjoner av disse sett i relasjon til billedinnholdet i gravmonumenter,

gravenes utformning og plassering, skjelettmaterialet, den døde kledning og begravelsesskikker sammenholdt med skriftlig kildemateriale vil kunne gi et langt mer nyansert bilde av middelalderens gravskikk, samtidig som det vil bidra til å belyse tradisjoner både med tilknytning til foregående og etterfølgende perioder.

Litteratur:

- Andersen, S. 1977: Et pilgrismærke fra Karup fundet i Brejning kirke. Kuml 1976. København.
- Berg, A. 1977: Voss kyrkje. Voss.
- Berg, K. 1981: Myntfunn fra Høre kirke i Valdres. Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årbok. Oslo.
- Berg, W. 1895: Dragsmarks Kloster. Bidrag til kännedom om Gøteborgs och Bohusläns Fornminnen och Historie. 6. bind. Gøteborg.
- Blomqvist, R. 1938: Medeltida svärd, dolkar och slidor funna i Lund. Kulturen 1937. Lund.
- Christie, H. 1978: Lom stavkirke. Foreningen til norske Fortidsminnesmerkes Bevaring. Årbok. Oslo.
- Cinthio, H. 1980: The Løddekøpinge Investigation III. The Early Medieval Cemetery. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. Lund.
- Eide, O.E. 1973: De toskippede kirker i Oslo. Bergen.
- Galster, G. og Steen Jensen, J. 1980: The Coins from the Løddekøpinge Cemetery. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. Lund.
- Gejvall, B. 1953: Ekeby kyrkoruin. Sørmlandsbygden 1953. Nyköping.
- Gejvall, N.-G. 1960: Westerhus. Medieval Population and Church in the Light of Skeletal Remains. Lund.
- Grieg, S. 1954: Norske gravkårder og litt om eldre militær gravskikk. Vaabenhistoriske Aarbøger VII, 1952-54. København.
- Gräslund, A.S. 1967: Charonsmynt i vikingatida gravar? Tor vol. XI, 1965-66. Uppsala.
- Hauglid, R. 1938: Pilegrimsferd og pilegrimsmerke. Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årsberetning 1936-37. Oslo.
- " " 1944: Pilegrimsmerker på kirkeklokker. Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årsberetning 1942. Oslo.
- Hellman, B. 1941: Nordingrå kyrkoruin. Kyrkans byggnadshistoria. Ångermanland Årsbok 1940-1941. Härnösand.
- Holck, P. 1975: Håkon V's hodeskalle. Teorier omkring kongegravene i Mariakirken. St. Hallvard, 3. hefte, 53. årg. 1975. Oslo.
- Holst, H. 1955: Numismatiske kirkefunn i Norge. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1953. Oslo.

- Johansson, H. og Gallén, J. 1956: Begravning. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, I. Oslo.
- Jónsson, F. 1924: Interpretation of the Runic Inscriptions from Herjolfsnes. Meddelser om Grønland. Bind 67, København.
- Krogh, K. 1965: Det grønne æg. Skalk nr. 4. Højbjerg.
- Lidén, H.E. 1968: Innberetning om undersøkelsene i Mære kirke, 1966-67. Upubl.
- " " u/år: Innberetning om undersøkelser i Eidsvoll kirke. Upubl.
- Long, C.D. 1976: Excavations in the Medieval City of Trondheim, Norway. Medieval Archaeology. Vol. XIX, 1975. London.
- Matthiessen, H. 1914: En middelalderlig Kirketomt i Holbæk. Fra Holbæk Amt VIII. København.
- Molland, E. 1968: Pilegrim. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, XIII. Oslo.
- Mårtensson, A.W. 1980: St. Stefan i Lund. Ett monument ur tiden. Gamla Lund. Årsskrift 62. Lund.
- Nymark, L. 1980: Et nyfundet gravsværd fra Øm kloster. Hikuin 6. Højbjerg.
- Pedersen, J.-Aa. 1979: Kirkens kranier. Skalk nr. 6. Højbjerg. Rapport 1981:2. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska Muséer. Arkeologi i Sverige 1978. Stockholm.
- Rasmussen, H. 1971: De dødes penge. Skalk nr. 2. Højbjerg.
- Rydbeck, M. 1968: Pilgrimsmärken. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, XIII. Oslo.
- Rydbeck, O. 1942: Knut den heliges Laurentiuskyrka. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum. Lund.
- Seeberg, P. 1961: En navnløs kirke i Viborg. Fra Viborg amt. Årbog 1961. Viborg.
- Sellstedt, H., Engstrand, L. och Gejvall, N.G. 1967: Benvävnad som analysmaterial vid kol-14 dateringar. Fornvännen. Årgang 62. Uppsala.
- Serning, I. u/år: Fyndgravar och gravfynd. Tusen år på kyrudden. Leksands kyrka, arkeologi och byggnadshistoria.
- Skov, E. 1959: Næstved gråbrødre-kloster. Nationalmuseets Arbejdsmark 1959. København.
- Skaare, K. 1978: Mynt i Norge. Oslo.
- Søgaard, H. 1968: Pilgrimsmärken. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, XIII. Oslo.
- Vellev, J. 1977: Arkæologiske undersøgelser i Randers 1873-1977. Hikuin 3. Højbjerg.
- Wihlborg, A. 1979: St. Petri medeltida kyrkogård. ale. Lund.

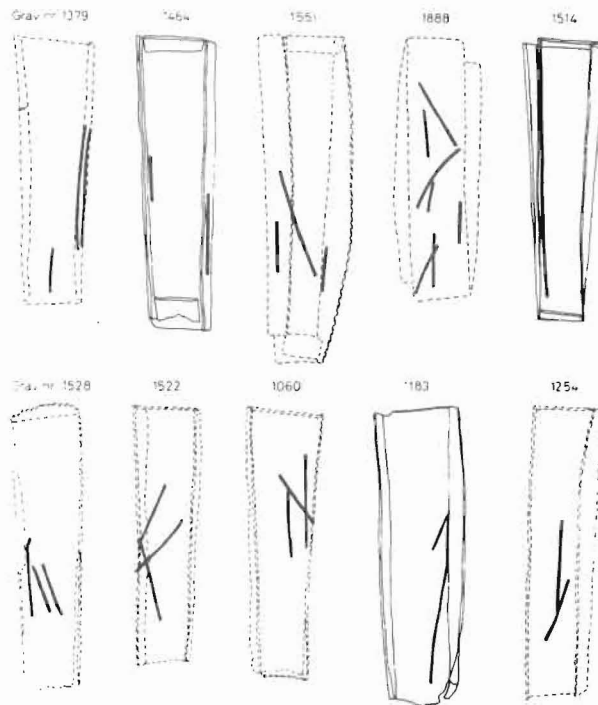

Fig.1. Gravkjenner fra St. Stefan i Lund, stavkirkens kirkegård 1050-1110.

Etter Anders W. Mårtensson: S:t Stefan i Lund.

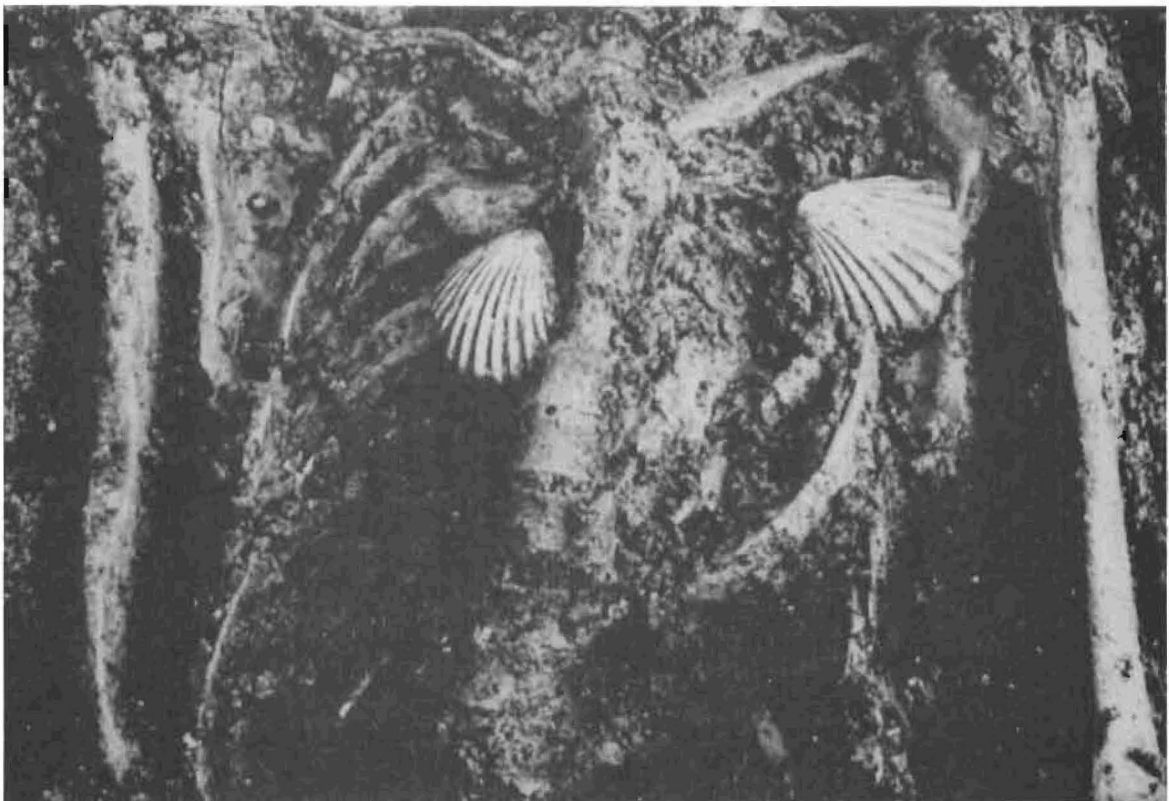

Fig.2. Grav med 2 muslingskall på brystet. St. Stefan i Lund, stenkirkens tid ca. 1110-1536.

Etter Anders W. Mårtensson: S:t Stefan i Lund.

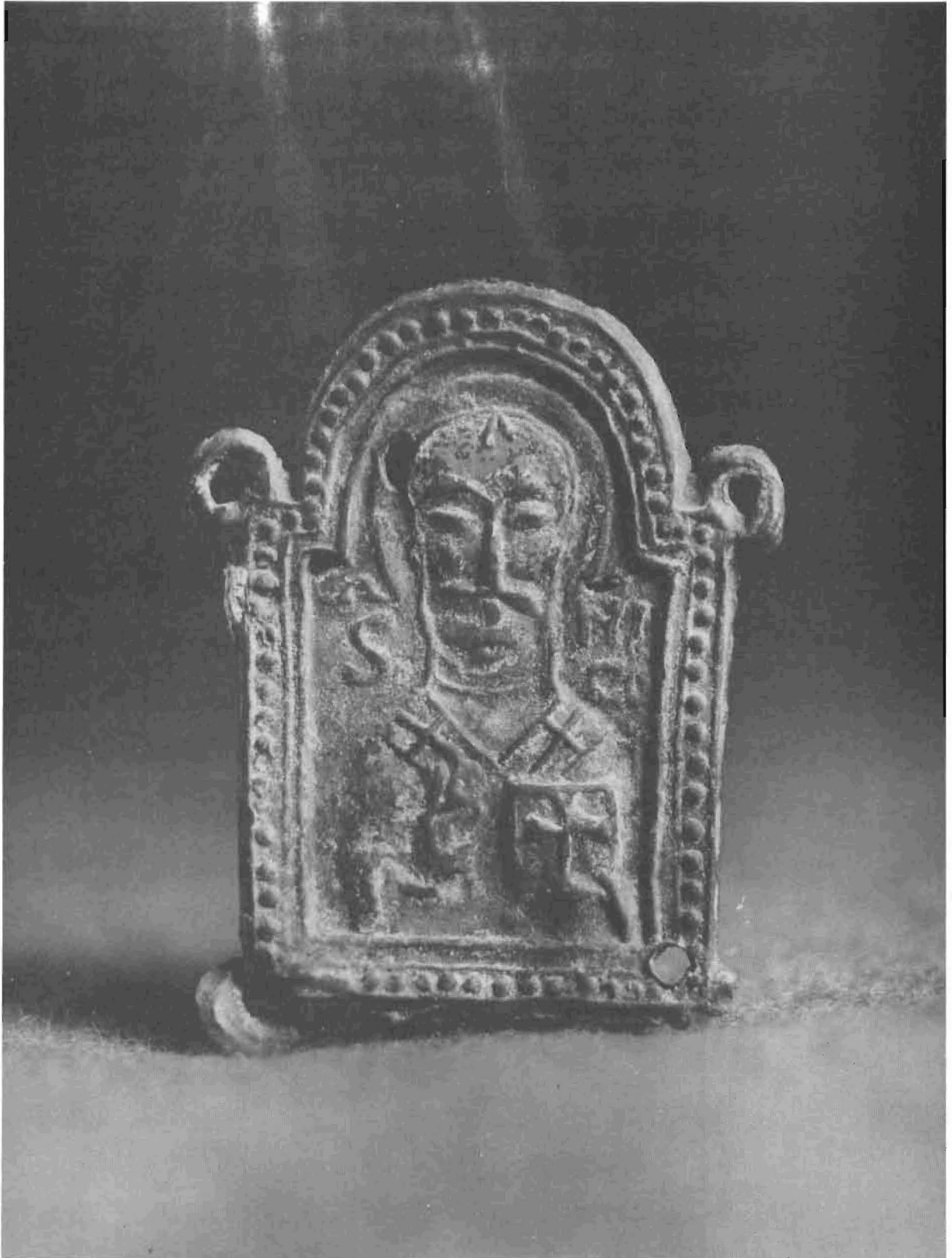

Fig.3. Pilgrimsmerke med fremstilling av Nicolaus av Bari
funnet i fundamentet for søndre sidealter i Lom
stavkirke, Oppland.

Foto Ø.Hjort Sørensen, UO.

UTFORSKNING AV JERNALDERENS GÅRDSANLEGG I NORGE - FRA FORSK- NINGSFRONT TIL BAKEVJE.

av Trond Løken.

Er dette en riktig beskrivelse av gårdsforskningens utvikling i Norge de siste 75 år? Mange vil svare nei og peke på at kartering og utgravning av gårdsanlegg har utviklet seg og gjort nye tolkninger mulige helt opp til vår egen tid. Stikkord i den sammenheng kan være:

1. Gårdsanleggene som produksjonseenhet, dvs. kartering og undersøkelse av fysiske spor ut over hustuftene.
2. Bedre gravningsteknikk med nytolkning av husenes indre organisering og konstruksjon.
3. Integrert samarbeid med naturvitenskaper og de resultater dette gir.

Men denne kunnskapsutvikling gjelder bare for gårdsanlegg som har etterlatt seg synlige spor og i begrensede deler av landet. For resten av landet kjenner vi knapt nok jernaldergården (eller gården fra andre perioder).

Når det gjelder de synlige anleggene, kan vi nok hevde at de norske undersøkelser er fullt på høyde med hva som er blitt gjort på tilsvarende anlegg i våre naboland, ja, det kan nok hevdes at Sjeteligs Ævestad-utgravning har et nivå som først nås i -20-årene i Danmark og Sverige.

Sammenligning av forskningsinnsatsen i Norge, Sverige og Danmark fram til 1950-årene.

Ser vi først på hva som blir gjort i Norge, må Helliesens (1900-09) systematiske registreringer, bl.a. av 205 gårdsanlegg med 285 hustufter i Rogaland 1898-1913, trekkes fram som den første undersøkelse som gjorde det mulig å si noe om jernalderbygden ut fra selve boplassene.

Midt i denne perioden (1907) blir så de første hustufter utgravd på Ævestad. Utgravningen ga kunnskap om de viktigste trekk ved hustuftene: steinveggene, det stolpebårete taket, ildstedenes forskjellige typer og plassering.

Ævestadutgravningen ble stående alene i knappe 10 år, men fra 1916 starter hustuftundersøkelsenes tid. (Eksempelvis H.Gjessing, Bore, Jæren, 1916; H.Gjessing, Lista 1917-18-21; J.Petersen, Ferkingstad, 1923, Rapstad 1924; J.Bøe, Borgund, 1924; Grieg, Lista, 1931-33 og senere i Østlandets dalstrøk.) Først er det selve tuftene som interesserer, men fra ca. 1926-27

også gården som økonomisk enhet med geil, rydningsrøyser, utgard omkring innmarken.

Som eksempel på kvaliteten av hustuftforskningen i mellomkrigstiden kan nevnes at Grieg (1934:119) nevner forekomst av fet jord langs veggene og tolker dette som rester av indre trekledning. Han konkluderer med at stolper og trevegger må ha blitt tilstrekkelig utviklet til å stå alene som en stavkonstruksjon. Dette er jo nettopp nåtidens syn: et indre trehus beskyttet av steinmurer, og Myhre (1980:150) sier om denne konklusjonen: "Den lå langt forut for sin tid og den ble senere tatt lite hensyn til."

Hvordan var forskningssituasjonen i Sverige og Danmark? I Sverige ble første hustuftgravning foretatt i 1906, deretter en del gravninger 1910-19. Hustuftundersøkelsenes storhetstid på Øland var fra 1926 og Gotland 1928. Gården som økonomisk enhet tas da opp: gjerdesystemer karteres. Hverken med hensyn til problemstillinger, dokumentasjonsnivå eller resultater, skiller den svenske forskningsaktiviteten seg vesentlig fra den norske.

I Danmark var det fram til 1922 ingen hustuftgravninger, med ett unntak som ikke ble publisert (Nielsen 1982:9). Boplassen med kulturlag og groper ble gravd i et større antall og S.Müller 1906, analyserer dette boplassmateriale med avfallsgroper, ildsteder og stolpehull og mener å finne antydninger til små, runde hus og en rekke steder rektangulære kulturlag, oftest 5-6 m brede og 22 m lange. Disse observasjoner blir imidlertid ikke tolket som hustufter.

Fra 1922 starter Kjær og senere Hatt sine hustuftundersøkelser i NV-Jylland. Disse fører fram til Nørre Fjand utgravningene etter krigen og publikasjon 1957. Hatt tar opp undersøkelsen av oldtidsåkrene i 1927. Som i Norge og Sverige har arkeologene først og størst interesse for hustuftene, og disse leder etter hvert interessen også mot produksjonssystemene.

Konklusjon: Med bakgrunn i det store antall synlige gårdsanlegg, har både Norge og Sverige en sporadisk utforskning av gårdsanleggene fram mot 1925 da den store forskningsperioden setter inn i alle tre land. Både selve husene og gården som økonomisk enhet blir forskningstema. Norske arkeologers utforskning av jernaldergården må sies å være fullt på høyde med svenske og danske kollegers.

Hvordan kan det ha seg at Norge markerte seg såvidt kraftig i denne utforskning, - det beskjedne antall arkeologer og de knappe økonomiske ressurser tatt i betraktning?

Svaret må bl.a. bero på at det første norske arkeologmøte i 1927 (Brøgger 1928) prioriterte gårdsundersøkelser som en av de 4 viktigste forskningsfelt i Norge og at som en konsekvens av dette ble det nedsatt et permanent nasjonalt utvalg som skulle ta initiativ til og organisere arbeidet. Blant hovedproblemstillingene skal nevnes:

- Studium av anleggenes art.
- Studium av bosetningens og bebyggelsenes art og form til forskjellig tid.

Det skulle foretas undersøkelser i alle landsdeler, ledet distriktvis av bestemte forskere som derved ville få den nødvendige skole og kontinuitet i arbeidet. Innbyrdes samarbeid skulle sikre ensartet metode.

Resultatene kjenner vi: en lang rekke artikler, samt minst 5 større avhandlinger hvor Hagens avhandling om Sostelid betegner avslutningen av denne nasjonale satsing.

Sostelid representerer, liksom Nørre Fjand i Danmark og Vallhugar i Sverige, en fortsettelse av 20- og 30-årenes gårdsundersøkelser. Likevel representerer de en ny retning: Hele miljøet omkring husene undersøkes, arkeologisk og også naturvitenskapelig, og det gir oss stadig bedre kunnskaper om jernaldergården. Ullandhaug er vel den siste store slike undersøkelse i S-Norge. I N-Norge er flere større undersøkelser av jernaldergårder foretatt det siste tiåret. Gårdshaugene i N-Norge er også kommet inn som et nytt delfelt i de siste 10-15 årene. Flere har også formulert modeller for utviklingen av kulturlandskapet i jernalderen (F.eks. Rønneseth, Myhre, sist Johansen for Vestvågøy i Lofoten). Det samme er tilfelle i Sverige: Halleby kan være et stikkord i den forbindelse.

Men all denne kunnskapsutvikling har som premiss at noe av gårdsanlegget er synlig på overflaten. Det er ikke tilfelle i de fleste bygder i Norge. Mange har forklart dette med at den begrensede tilgang på brukbar jord har medført at vi har hatt en meget stor grad av bosetningskontinuitet som har gjort at eldre spor er utslettet. En byggeskikk som i liten grad etterlater seg spor (lafting?) har også vært antydnet som forklaring.

Slike forklaringer kunne kanskje aksepteres i deler av landet: hvis en deler landet grovt i østlandet og Trøndelag på den ene side, mangler disse stort sett gårdsanlegg, og Sør- og Vest-Norge og Nord-Norge på den annen som har slike i et stort antall. Men også der er forekomsten ujevn, f.eks. i Rogaland finnes 90% av alle steinhus på Jæren og i Dalane, mens Ryfylket og Nordfylket har resten. Årsaken kan derfor ikke være forskjel-

lig stabilitet i bosetningen mellom de to delene av Norge, men heller en forskjellig byggeskikk, som også bør være til stede i de enkelte regioner av kyst-Norge. Men har den etterlatt seg spor der hvor steinhusene ikke finnes?

Vender vi blikket til Danmark, ble det der ved hjelp av flyfotografering i 1950- og 60-årene konstatert gårdsanlegg og landsbyer en lang rekke steder på Jylland. Vi kjenner vel alle de resultatene som 60- og 70-tallets utgravninger har avstedkommet (Grøntoft, Hodde, Vorbasse m.fl.) i Jylland. Gjennom de to tiår har en utviklet en utgravningsstrategi for store flateavdekkende boplassgravninger og opparbeidet de nødvendige kunnskaper for å finne kulturspor i forskjellig type undergrunn. Kontinuitet i arbeidet og et vekselspill mellom "objektiv", registrering og "styrt" leting har gitt oss helt nye dimensjoner på oppfatningen av gården/landsbyen gjennom bronsealder og jernalder.

Bare gjennom mange undersøkelser har det vært mulig å tolke ukomplette, uregelmessige hus på grunnlag av mer komplette forbilder og derved kunne få en noenlunde sikker tolkning av de enkelte bosetningsenheter.

Lenge var denne type bosetningsarkeologi forbeholdt Jylland, mens den manglet på de danske øyer og i Skåne. Nå har imidlertid Køge museum tilsvarende undersøkelser på gang. I Skåne manglet en crop-marks-registrering fra flyfoto, men fosfatkartering viste til bosetningsområder. I forbindelse med Malmö byutvikling har det fra 1978 (Bjørhem og Säfvested 1982) blitt foretatt undersøkelser av et 600 mål stort område (Fosie IV) ved at matjorden er fjernet. Resultat: 80 langhus på 6 forskjellige lokaliteter fra senneolittisk tid - vikingtid samt 20 grophus, brønner m.m. Også en rekke andre steder i Sverige har matjordfjerning over store arealer gitt boplasser med hustufter som resultat. Konklusjonen fra Skåne var entydig: Manglende boplasser skyldes svakheter i den arkeologiske metodikk.

I og med at norsk gårdsforskning ikke har tatt opp denne type undersøkelser, mener jeg at det er grunnlag for å påstå at gårdsforskningen hos oss er kommet inn i en bakevje. Det er hustuftene og forholdene dem imellom som er den viktigste informasjonskilden til spørsmål om livsstandard, demografi, sosiale og økonomiske forhold. Så lenge vi ikke har denne kildegruppen å bygge på i store deler av landet, vil vårt bilde av jernalderssamfunnet hvile på et spinkelt grunnlag.

Kan vi så regne med at vi i Norge vil oppnå resultater tilsvarende de danske og svenske? Jeg vil svare et ubetinget ja. Tross manglende systematisk

virksomhet har vi en del positive indikasjoner: Oddernes ved Kristiansand, Vest-Agder (Rolfen 1976), Gjerland i Sogn og Fjordane (Myhre 1973) og Forsand i Rogaland (Løken 1983). Alle disse i områder hvor man også har hus med steinvegger.

Hva med Østlandet og Trøndelag? Bertnem i Overhalla, Nord-Trøndelag (Farbregd 1980), viser til store, velbyggete hus i folkevandringstid. På Østlandet, bortsett fra fjellområdene, kjenner jeg bare ett keltetidshus fra Opstad i Østfold (Løken 1977) som antyder at langhuset med stolpebåret tak i hvert fall da har blitt brukt, samt crop marks fra Virik Sandefjord (Haavaldsen 1976) av langhus med buete vegger. Etter en liten prøvegravning synes dateringen å være folkevandringstid.

Indikasjonene har vært til stede på at det finnes jernaldergårder under flat mark i hvert fall 10 år. Slike anlegg finnes over hele landet, og ligger i samme bygder som også har hus med steinvegger (Forsand) fra samme periode. Hva er det som har gjort at vi har valgt å la være å ta opp denne tegningen i gårdsbefolkningen når vi samtidig minst like lenge har visst hvilke store framskritt vår tolkning av jernalderens samfunn slik forskning kunne gi oss?

Følgende momenter har trolig alle bidratt:

1. Valg av forskningsoppgaver har, både i utdannelsessituasjon og ved muséene, ligget på individnivå. Satsing på utvalgte forskningsoppgaver, nasjonalt som institusjonelt, har i liten grad forekommet.
2. En har søkt å kompensere for manglende kunnskap om gården ved å bruke andre kildegrupper for å danne teorier om bosetningen og dens utvikling.
3. Et positivistisk forskningssyn har medført stor innsats for å samle inn data fra erkjente fornminner som vil gå tapt, mens vi i denne travelheten i liten grad har skjenket en tanke til alt det andre ukjente som går tapt.
4. De sentrale norske jordbruksbygder har gjennomgått en endring til fullåkersbygd, så langt dette er mulig ut fra naturforutsetningene, fra rundt 1960, mens f.eks. Danmark gjennomgikk den fasen langt tidligere. Dette medfører en arbeidsbelastning i fornminnevernet, som er av en helt annen størrelsesorden enn den danskene har med de fredete synlige fornminner.

5. Vårt lille miljø er blitt pålagt andre utfordrende oppgaver, især vassdragsundersøkelsene, men også ØK-registreringen har krevet mye ressurser.
6. Manglende tilgang på forskningsmidler til f.eks. store utgravninger og etterfølgende bearbeiding hindrer oss i å sette i gang, selv når vi får kjennskap til slike anlegg, f.eks. Virik ved Sandefjord, hvor det 8 år etter oppdagelsen av hustufter ennå bare er gjort noen sjakter.
7. Manglende systematisk flyfotografering etter crop-marks fra 1950-årene av. Kunnskapsgrunnlaget er derfor ikke lagt til tross for at store arealer skulle egne seg bra for slik registrering.

Jeg vil tro at manglende nasjonale eller institusjonelle forskningsmål er hovedårsaken til at denne type gårdsforskning ikke har fått noe gjennombrudd. Oppgaven er for omfattende for den enkelte arkeolog. Dessuten er man avhengig av et miljø av likesinnete interesserte å fungere i når slike nyorienteringer skal foretas.

Selv om det er interessant å finne ut av hva som har bestemt våre valg, er jeg allikevel mer opptatt av hvordan vi skal kunne komme videre med utforskningen av jernaldergården. Konkret må vi ta i bruk flyfotografering etter crop-marks i områder med homogen undergrunn som benyttes til korndyrking (hovedsakelig Østlandet, Trøndelag). Området som brukes til grasproduksjon vil ikke gi crop-marks før silofôret blir slått; så der er alternativet fosfatkartering kombinert med maskinell avtorving av store arealer. Dette kan gjøres i forbindelse med vår lovforvaltende virksomhet.

Men dette arbeidet vil neppe bringe de store resultater dersom vi ikke prioriterer oppgaver, økonomi og folk til kontinuerlig arbeid over et visst tidsrom. - Her må arkeologmøtet i 1927 stå som et forbilde for hva vi kan utrette dersom vi vil.

Jeg mener at styret i NAM til neste NAM bør forberede innlegg med:

1. Forslag til prioriterte nasjonale forskningsoppgaver, handlingsprogram (hvorav jernaldergården bør være en).
2. Finne fram til kandidater til nasjonale forskergrupper for oppgavene slik at neste NAM kan
3. Anbefale slik satsing overfor institusjonene slik at de følger opp med økonomi o.l.

Litteratur:

- Brøgger, A.W. 1928: Norsk arkeologmøte, Oslo, 9.-10. desember 1927. Universitetets Oldsaksamling. Årbok 1927. Oslo.
- Farbregd, O. 1980: Perspektiv på Namdalens jernalder. Viking 1979. Oslo.
- Grieg, S. 1934: Jernaldershus på Lista. Inst. for sammenlignende kulturforskning, Serie B XXVII. Oslo.
- Helliesen, T. 1900-09: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. Stavanger Museums Aarshefte. Stavanger.
- Haavaldsen, P. 1976: Arkeologi fra luften. Nicolay 24. Oslo.
- Løken, T. 1978: Nye funn fra et gammelt gravfelt. Viking 1977. Oslo.
- " " 1982: Folkevandringstidsboplassen på Forsandmoen - detaljer i byggeskikken klarlagt. Fra Haug ok Heidni 1982/3. Stavanger.
- Müller, S. 1906: Bopladsfundene, den romerske tid. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie. København.
- Myhre, B. 1973: I en åker på Gjerland. Arkeo 1973/1. Bergen.
- " " 1980: Gårdsanlegget på Ullandhaug I. Ams Skrifter 4. Stavanger.
- Nielsen, S. 1982: Om jernalderlandsbyens udforskning. Museerne i Viborg amt (MIV) 11. Viborg.
- Rolfsen, P. 1976: Hustufter, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder. Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1972-74. Oslo.
- Shetelig, H. 1909: En ældre jernalders gaard på Jæderen.

GRAVSKIKKFORSKNINGENS SKIFTENDE SKJEBNE: OM Å VÆRE I TIDEN.

Vi tror vi tolker fortid, men tolker i virkeligheten vår egen samtids forståelse av fortid, basert på egen forståelse av samtid.

Jenny Rita Næss

For mange år siden forsøkte jeg å "forstå gravskikk". Jeg skrev en avhandling om jernalderens gravskikk på Voss, voluminøs og detaljrik, med elementanalyser, stabeldiagram og punktsvermer i beste amerikanskinspirert Malmerstil. Jeg ønsker ikke i dag å gjøre narr av de metoder jeg benyttet den gang, eller redusere mitt eget strev. Men i fjor høst fikk jeg et 4 måneders stipend fra NAVF for å supplere analysen av gravgodssammensetningen og gjøre avhandlingen trykkeferdig. Metodologisk var det intet i veien. Det var jo heller ikke kommet så mange gravskikkanalyser i den mellomliggende tiden at resultatene mine av den grunn skulle være uinteressante eller overflødige. Dette var også min begrunnelse i søknaden til NAVF. På enkelte punkt er dette riktig. Men jeg opplever likevel arbeidet som underlig foreldet, og det er i arbeidet med å finne ut hvorfor, at jeg har kunnet se på gravskikkkforskningens skiftende skjebne i et nytt lys. La meg også legge til at arbeidet sammen med Grete Lillehammer og Inga Lundstrøm om innholdet i oppgitt utstillingstema "I døden avspeiles livet" til AmS' basisutstilling har virket avklarende. Likeledes har Grete Lillehammer latt meg få følge med i hennes arbeid med Kvasseheimfunnene. Uten henne ville ikke denne skissen blitt til.

"Si meg", kom det spontant fra Christain Keller da han hadde lest sammen-draget av mitt innlegg her. "Skal du snakke om arkeologiske problem eller er det livssynsproblem du tumler med?" Det er ikke noe enten-eller. Det er både óg. Arbeider man med gravfunn støter man lett på problemet "arkeologiens grenser". Man må stille spørsmål om bærekraften av vårt fysiske kildemateriale og til sist spørre seg om hva som egentlig utgjør våre kilder.

Jeg vil innledningsvis fundere litt over dette. Jeg har i dag måttet godta en tankegang som har slått rot innen mange kulturvitenskaper fra begynnelsen av 1970-tallet og som går omtrent som følger: Intellektuelle forståelsesformer, paradigmer inklusive arkeologiske tradisjoner er kulturelt forankret, dvs. de er avhengige av og blir til i en tidsbestemt situasjon. De er derfor relative. Arkeologisk virksomhet er følgelig kulturbetinget, og det må gjelde for all arkeologisk virksomhet; også forskning, også mine beskrivelser og analyser av kildemateriale. Er det slik, vil det si at både

vårt feltarbeid og våre analyser er basert på en forståelse av dagens samfunn. Forståelsen av dagens samfunn ligger utenfor den vitenskapelige undersøkelse som sådan. Forståelsen omfatter hele den arkeologiske virksomhet hvor selve undersøkelsen bare er én del. Den har en annen dimensjon og går ut over det å arbeide med et spesifikt problem innen et eller annet forskningsfelt, men den påvirker resultatet. Hvordan vet vi ikke. Utfordringen for kulturvitere i tiden framover blir å finne ut av det.

Jeg innser altså i dag at arkeologisk forskning aldri bare er arkeologisk forskning, den kan ikke vurderes isolert, men er en del av og uttrykk for en bestemt samtidskultur.

Dette vil gi to ting til følge for mitt arbeid som forsker. For det første vil jeg kunne ta fra eldre forskning bare det jeg selv vil. Det gir meg således en frihet i forhold til forskningstradisjoner. Men for det andre krever det en klar forståelse hos meg selv av hvor jeg står i dag i forhold til det fenomen jeg skal beskrive.

Et eksempel: Rygh skrev i 1877 en avhandling om yngre jernalder i Norge. I datidens språk, - nærmest poetisk prosa når det nå leses - avklarer han sine holdninger til gravskikkkforskningen. Avklaringen består like mye i en avgrensing av hva han ikke forstår, som i en avgrensing av hva han tar for gitt.

"Kjennskap til gravskikken er i og for seg selv et betydningsfullt Bidrag til Oplysning om den Tids Liv, som Gravene tilhøre: men det er tillige en uundværlig Betingelse for riktigt at kunne tolke Fundene og anvende de til den hørende Oldsager til Belysning av Tidens historie. Gravskikk og de forestillinger hvorpå denne bero, danne mellomledet mellom den, Dødens verden som umiddelbart åpner seg for oss i gravene om enn ikke lite for dunklet ved tidens ødeleggende virkninger og det liv hvori de i dem hvilende døde have beveget seg. Jo sikrere og fullstendigere man kan oppfatte dette mellomledd, dess bedre vil man være betrygget for at komme til å dra feilaktige slutninger fra gravene til den levende samtid."

Med Rygh-sitatet som utgangspunkt gikk jeg i gang: Jeg ville undersøke og forstå et "Mellemeledd" på egne premisser, uavhengig av hva andre hadde forstått eller hvordan de hadde behandlet emnet gravskikk. Dette er sikkert en vanlig reaksjon. Claude Debussy sa engang til en elev som ville forkaste tidligere komposisjonslære: "Det er riktig. Ingen foreldre. Bare barn."

Vi tar ikke nødvendigvis våre arkeologiske tradisjoner som sanne. Resultatene er stadig gjenstand for nyvurderinger. Det omfatter ikke bare hva de eldre har funnet, og med hvilke teknikker, men også på hvorfor det er tenkt i de tankebaner, hvorfor ble nettopp dette stoffet tatt opp. Vi tar heller ikke alltid våre arkeologiske tradisjoner for gitt, selv om de uomtvistelig finnes.

Det å forstå og fatte (forklare eller beskrive) en forskningstradisjon er som å ta imot en forskningsmessig arv. Forståelsen blir ufullstendig dersom vi bare tar imot arven for å passe den inn i et puslespill vi på forhånd har bestemt oss for hvordan skal se ut.

Men vanskene oppstår også når vi ikke vet hva vi vil, eller når vi ikke har forhold til det fenomen vi skal vurdere tradisjonen for, og når vi ikke forsøker å forstå hva de eldre har ment.

Hypotesen om intellektuelle forståelsesformers avhengighet av forskeres samtid, gjelder også meg og min samtid. Min tids paradigmer berører mitt arbeid: Jeg forstår fortid sett fra mitt ståsted, hva enten jeg analyserer forskningstradisjon eller "fortida selv". Derfor berører denne hypotesen mitt arbeid på den måte at jeg må gjøre overfor meg selv det jeg vil gjøre overfor mitt studieobjekt, - jeg må gjøre meg selv og min samtid til studieobjekt. Selvforståing og forståelse av eget samfunn blir stikkord.

Det var dette vi indirekte diskuterte i går da vi i forbindelse med utdanning av norske arkeologer beklager den ensidige anglo-amerikansk kulturpåvirkning. Selvforståing og forståelse av eget samfunn gjør jeg som kulturmenneske, men ikke i et vakuum. Jeg har noe eller noen å sammenligne med. Jeg må altså ha tilgang til andre menneskers forståelse av egen kultur. For jeg må vite mest mulig om hva det vil si å oppfatte seg selv som menneske i en samtid. Dvs. at jeg bør ha tilgang til flest mulig ulike forståelsesformer, ikke bare våre vesteuropeiske kulturytringer - for å få en dypest mulig innsikt. Og den bør jeg få så direkte som mulig. Her har jeg ikke råd til å få tolkninger av f.eks. en kvinnelig maoriers tanker gjort av en mannlig amerikaner. Det er et paradoks at vi som arkeologer som arbeider med forgangen tid, faktisk er avhengig av at det finnes et mangfold i levende kulturytringer, globalt sett, og at disse kan fortsette å eksistere og at de tolkes av dem som ytrer dem. Vanskene med å avklare eget ståsted, sin egen samtid skal vi komme tilbake til, men konsekvensen av en slik hypotese er at vi bevisst må motarbeide at bare én forskningsret-

ning får fotfeste innen norsk arkeolog. Faget vil da dø som humanistisk vitenskap. Det vil få over seg det som Levy-Strauss oppfatter som meningsløsheten i kulturvitenskapene, - vi vil mangle redskap til å forstå forhistorisk kultur, dvs. oss selv.

Jeg hadde ikke på det tidspunkt jeg foretok min gravskikkanalyse, klart nok for meg at en arkeologisk kilde bare lar seg forstå ut fra forestillinger om det kildene representerer. Kjernen i problemet for forskeren i forhold til emnet blir å klargjøre hvordan hun forstår det som samtidsmenneske. Arbeider hun som forskningshistoriker som skal beskrive og analysere tradisjoner, må hun ha dette som redskap. Man kan ikke vurdere tradisjoner som man ikke selv har en oppfatning om.

I dag innser jeg at det var derfor jeg ikke maktet å tolke materialet og at jeg også manglet forutsetninger for å forstå og leve inn i tidligere forskeres intensjoner.

Jeg er kommet noe lengre i dag og det er derfor jeg våger meg på en skisse av gravskikkkforskningens skiftende skjebne. Men fremdeles har jeg ingen klar forestilling om hva gravfunnene representerer.

Utgangspunktet for beskrivelsen.

Vi har i den arkeologiske litteratur i den senere tid fått begrepet "dødens arkeologi", et begrep som min generasjon ikke ville komme på å lage. Nå er døden satt samfunnsmessig i fokus. Vi er opptatt av hvordan dør jeg, død som sosialt fenomen, hva det vil si å dø. I en litt videre menneskelig eksistens, hva er liv, hva er død, når er vi død, når dør vi?

Hele problemet skulle således kunne forklares ut fra noe så enkelt som - "tidsånd". Er man i tiden, vil man kan hende kunne avfeie det hele med at grav = død. Død er interessant/uinteressant. Eller det motsatte, - nu er liv interessant og vi konsentrerer oss om det. Dersom de eldre arkeologer fokuserte på død og de yngre på liv, min generasjon på "ingen av delene" og de som nå kommer, igjen på død, snakker vi da om samme sak, undersøker vi den samme tradisjon? Jo, vi gjør.

Det det dreier seg om er menneskelig eksistens, synet på mennesket. Dette blir den store fellesnevner som gjør norsk gravskikkkforskning forståelig.

Gravskikkkforskningens tradisjoner.

De norske gravfunn er den første kildekategori som ble tatt i bruk i arkeologisk forskning her til lands. Vi kan følge trådene i behandlingen av dem fra begynnelsen av forrige århundrede. Gravmaterialet er stort. Både på grunn av mengden og fordi det har vært med så lenge, vil vi før eller senere støte på de fleste av de faktorer som kan tenkes å være i virksomhet ved et fags interessefokusering.

Uttrykket interessefokusering er her et sekkebegrep som kan romme spørsmål som: Hvorfor er forskere interessert i spesielle problemstillinger til gitte tidspunkt? Hvordan er sammenhengen mellom tiden, miljøet de lever i og det de interesserer seg for?

Det finnes vekselvirkning mellom slike forhold, nyrekruttering til faget, nyoppdagelser og nytt kildemateriale, tilgang til økonomiske ressurser, utvikling av teknologi av ulikt slag osv. Det finnes etablerte skoler, riktige arbeidsmåter og holdninger. Sist, men kan hende overordnet de foregående, er de mer eller mindre ubevisste holdninger i storsamfunnet, de politisk bevilgende myndigheter i forskersamfunnet og det enkelte mennesket. Dette siste - slik jeg ser det i dag - er mest interessant å gripe fatt i. Men det faktum at direkte data om dette ikke finnes nedfelt i arkeologiske avhandlinger eller i de vitenskapelige arkiv gjør dem vanskelige å etterspore. Vi har heller ingen tradisjon i vårt land i å ta fram og analysere indirekte data. Etter at alle andre muligheter for å forstå våre forgjengeres behandlingsett er uttømt, vil det likevel være slike data vi griper til.

Før vi går gjennom materialet, la oss innledningsvis slå fast at det å bruke gravfunn som utgangspunkt for en forskningsoppgave ikke er identisk med gravskikkkforskning. La oss videre godta at vi har store vansker med å skille mellom det som kan karakteriseres som gravskikkkforskning og det som ikke er det. Det faktum at norsk arkeologi og fornminnevern helt fram til 1970-årene kunne oppfattes som synonymer og enda i dag oppfattes slik av mange av oss, vil i seg selv gi en pekepinn om at det vil være vanskelig å skille ut innsamling og bearbeiding med "rene" gravskikkkstudier som utgangspunkt. Dertil kommer at vi i norsk arkeologi har en tradisjon for "helhetlige" avhandlinger som er vanskelig å klassifisere til snevre fagdisipliner. Vi vil altså i utgangspunktet ha vansker med å plukke ut det materialet vi skal legge til grunn i analysen.

I det følgende har jeg konsentrert oppmerksomheten om almene studier som mer eller mindre eksplisitt utgir seg for å være gravskikkstudier. Men på grunn av tradisjonen vi har, må vi også ta med studier eller deler av studier som bruker gravmaterialet, f.eks. bosetningshistoriske studier. I disse ser man hvordan tradisjonene holdes vedlike.

Datainnsamlingen.

Det norske gravfunnmaterialet, slik vi kjenner det fra litteraturen, kom inn i den store innsamlingsbølgen i norsk arkeologi fra ca. 1860 til 1920. Den falt sammen med profesjonalisering av faget, opprettelsen av allmenhistoriske museer hvor arkeologi skulle inngå som en del av virksomheten, opprettelsen av rikets antikvarstilling, professorat i arkeologi osv. Innsamlingen besto både av markregistreringer og utgravninger og den ble utført av menn (det var bare menn i den første fasen) med klare vitenskapelige interesser til materialet. Kvaliteten på rapportene og den øvrige dokumentasjon er av høy standard. Våre store praktfunn med gull og sølv, skipsgravene, de store gravfeltene i Østfold, Vestfold, på Jæren og i Trøndelag, kom for dagen i denne perioden, og svært mange funn er "faglig undersøkt". Fram til sin død i 1902 undersøkte antikvar Nicolaysen ca. 1400 anlegg og Lorange undersøkte ca. 140 stk. på ett år. Fram mot århundredets slutt kommer museene med etterhvert som de får faglige ledere som selv går i felt som registratorer og utgravere. Etter 1920 har feltundersøkelsene vesentlig konsentrert seg om andre kildekategorier. Materialet fra gravhaugundersøkelsene har utgjort en stadig mindre del av det totale kildetilfang som årlig kommer inn. Den første og delvis andre generasjon arkeologer ordnet og systematiserte materialet uten å trekke mange slutninger utover dette.

Dette bearbejdet materialet er det som danner grunnlaget for de tolkninger som i stadig mer dristige former kom fram i avhandlinger ut gjennom vårt eget århundre. En lang rekke samfunnsfenomener, bosetningsutvikling, befolkningsutvikling, fedrelandets historie (politisk historie), økonomi/økologi, teknologi, kunst, religion og samfunnshistorie med sosialhistorisk vinkling, er forklart med basis i dette materialet. Det kan gi grunn til undring at tolkningene bygger på bearbejdelser som er så gamle og at det kildematerialet som er kommet til i de siste 2-3 generasjoner, verken er bearbejdet og eller gitt grunnlag for nyklassifiseringer eller justeringer. Man ville tro at et materiale som er samlet inn med forgangne tiders teknikker og problem-

stillinger ville by på store kildekritiske problem. Dette har tydeligvis ikke bekymret noen.

Bearbeiding av gravfunnmaterialet.

Første og delvis andre generasjon arkeologer ordnet og systematiserte materialet. Fra 1920-årene av kom en periode som varer ennå i dag med fortolkninger og bruk i ulike sammenhenger. Først i helt ny tid har vi fått en gruppe forskere som har sett nærmere på selve metodene og systematikken.

Vi kunne sette navn på dette, kalle det retninger eller skoler, f.eks. den deskriptive/systematiserende fasen, den deskriptivt/kulturfortolkende fase og den deskriptivt/metodologiske fasen. Vi kunne undergruppere særlig den midterste fasen, men dette ville lett gi skinn av en større polarisering og spesialisering enn vi finner i avhandlingene. Selv om det kan være gode knagger for hukommelsen i en første ordning, viser denne systematikken seg som en barriere når vi går dypere inn i materiene.

Det er karakteristisk for behandlingen av materialet i den første innsamlingsfasen at det ble ordnet og systematisert etter hvert som det kom for dagen (jeg ser bort fra Kvassheimgravfeltets skjebne som er unntaket som bekrefter regelen). Både Rygh (1869, 1877), Nicolaysen (1874) og Undset (1885) la grunnlaget som senere arkeologer kunne nytte i regionvise undersøkelser med stadig mindre radius (Shetelig 1900-1912, Th.Petersen 1923, B.Hougen 1924). Fellesnevneren for avhandlingene fram mot 1920-årene var en streng kildekritikk med forsøk på eliminering av blandete funn. Man baserte fremstillingen på kilder som ble ansett mest troverdig.

Ved inngangen til 1920-årene var de forskjellige gravformene systematisert, satt inn i "familietre-systemet". De fleste hadde fått navn. Gravens ytre form var avskrevet som kronologisk hjelpemiddel, men man var begynt å konsentrere oppmerksomheten på oldsaksinventaret. De grove kronologiske skillelinjer var etablert, og man var begynt å få tak i regionale forskjeller i form og tidsstilling. Det som skulle utestå til senere var om "de runde brolagte plasser" (Rygh) (Gustavsens "steinlegginger") (som både kunne være runde, avlange, trekantete eller kvadratiske) var gravanlegg. Svaret kom så sent som i 1954. Da ga Elisabeth Skjelsvig en overbevisende dokumentasjon av at også steinsettingene eller dommerringene måtte være gravanlegg. Alle avskygninger av indre utforming var kjent ved inngangen til 1920-årene, også f.eks. "døde hus", om enn i en annen form enn den som er antydnet f.eks. ved gravninger fra Etne i 1970-årene.

Det grupperingsprinsipp eller hierarki som Shetelig innførte i VJG fra 1912 er blitt stående fram til i dag: 1. Likbehandling. 2. Daterbart inventar. 3. Anleggets ytre form. 4. Gravgjemmets utforming.

Hvordan forsto man gravene?

Det er typisk for avhandlingenes karakter at da Shetelig i sin bok VJG fra 1912, behandler Avaldsnes-funnet og vil kommentere noen andre merkelige funn for å belyse Salins innvandringsteorier, gjør han uttrykkelig oppmerksom på at dette ikke står i direkte forbindelse med gravskikken som er det han behandler. Men han gjør oss ikke oppmerksom på at når han i sin gravskikksystematikk skiller ut Avaldsnes-fasen, er det på grunnlag av importstykkene i gravgodsinventaret. Innvandringsteorien er således høyst levende til stede når han behandler gravskikk. Den slutningen må vi selv dra.

Direkte relevant føltes det for de tidligere forskere å ta opp spørsmål som berørte det religiøse aspekt ved det forhistoriske samfunn, inklusive opphavsområde og nedslagsfelt for de ulike gravskikker. Det lå implisitt i deres behandlingssett at "gravskikk var en viktig del av det religiøse liv", som Gjessing formulerer det i sin metodelære fra 1946. Ryghs begrunnelse for å gå inn i detaljanalyser av gravskikken står som et kjennetegn for hele den første perioden.

Ut mot århundreskiftet festet det inntrykk seg at riktig forstått, avspeilte gravskikken bestemte grunnholdninger, bestemte oppfatninger om livet etter livet døden eller det man kalte hinsidighetstro. Til bestemte religiøse forestillinger knyttet det seg bestemte gravritualer. Forskjellig gravskikk berodde på forskjellig trosgrunnlag og gjennom systematisering av gravmaterialet kunne man derfor avdekke disse forestillinger. Fra dette kunne man gå videre og se hvordan nye forestillinger (innovasjoner i troslivet) nedfelte seg i et distrikt, hvordan de blandet seg med forestillinger som allerede eksisterte der og man kunne sammenligne eller få fram hvordan man i andre distrikt holdt fast på bestemte forestillinger gjennom lang tid. Man støttet seg til etnografisk materiale, dels det eldre mytestoffet og sagalitteraturen.

Vi kan lettest nøste opp tankegangen hos Shetelig. Når han nyttet likbehandling som overordnet prinsipp, henviser han til Knut Sjærna; "Den skikk å samle bålrestene og begrave dem sammen med de brente ben (...)" og det å begrave beina uten bålmørje, bunner i dyptgående religiøse "forskjelligheter", og "der er mellom dem i virkeligheten et større skille

enn mellom likbrenning og ubrent begravelse". Shetelig aksepterte slike tolkninger. Han hadde selv vært inne på lignende i forbindelse med våpengravene (1900) hvor han knyttet forbindelsen mellom gravgodsinventar og forestillingene om Valhall og Einherjene, og sluttet at de var uttrykk for "en for Norge eiendommelig oppfatning av mannens liv hinsides graven" og at idéen med å legge våpen i gravene måtte tilhøre den samme forestillingsverden som den man gjenfant i Eddas beretning om einherjenes krigersamfunn i Valhall. I 1910 hevder han at "to everyone continuously working with extensive archaeological material, it is well known that the study of the graves naturally leads to conclusions of this kind (social and religious conditions of Norway) and that the different conditions of society as well as religious ideas influenced the funeral rite and the arrangements of the grave during prehistoric periods."

Det er verd å merke seg at "different conditions of society" nevnes før "religious ideas". Vi kommer tilbake til det.

Den systematikk som Shetelig innførte, bygger på 6 prinsipper som ikke er klart uttrykt, men som hører sammen med tolkning av religiøse systemer:

1. Det finnes "rene" gravskikker som gjenfinnes i det arkeologiske materialet.
2. "Rene" gravskikker (gravformer) kan blandes, "hybride skikker", "særformer", "blandingsformer", "unntak".
3. Ved å studere tidsstilling og utbredelse av de "rene gravformene" og "blandingsformer", vil man kunne skille ut klare kulturprovinser og man vil følge kulturutvikling innen et område, forskjeller og ulikheter mellom områdene osv.

Dette kan man fordi:

- a) Det er sammenheng mellom gravskikker og hinsidighetstro. Skifter denne, vil også gravskikken skifte, og kanskje som det viktigste punkt:
- b) En gruppe/stamme/folk har felles hinsidighetstro.

Dette er basis for Sheteligs tolkning av de lange linjene i gravskikkutviklingen og for de detaljundersøkelser som skulle kaste lys over det forhistoriske samfunn. De dannet også basis for den "fortolkningslinje" som ble stadig dristigere ut gjennom vårt århundre. Som en rød tråd gjennom hele perioden går de såkalte bosetningshistoriske, strategifisk-kronologiske studier. Tidlig i århundret var fedrelandets historie eller politiske historie i

fokus med kongegravene, storhaugene osv. Noe senere får vi de videre kulturhistoriske eller sosialhistoriske avhandlinger og i de to siste tiår har vi fått avhandlinger som omfatter status og rolle. I stadig større grad ble oppmerksomheten knyttet til samfunnsutvikling, mens død og begravelse ble skjøvet i bakgrunnen. Folks gravskikk ble bare interessant i den grad de kunne belyse det levende samfunn.

Jeg har lenge trodd forklaringen på denne utviklingen lå i et sitat hos Grieg fra 1928: "Man studerer døde kultus og forestillinger om livet etter døden så ivrig at man nesten glemmer at det er studiet av menneskelivet i gammel tid som er oldforskerens viktigste formål."

Dette kunne jeg i og for seg godta. Det som er det problematiske i dette utsagnet er ikke at man vil forske "på liv" i stedet for "på død", men at enkelte av de kildekategorier man ville tolke liv ut fra, i det minste også må ha noe med død å gjøre.

Det som for meg var uforståelig tidligere og som hadde gjort forskernes resultater uakseptable, var at til tross for at det jeg oppfattet som premisene relativt hurtig falt bort, fortsatte man å bruke det ureflektert trodde jeg, og selvfølgelig uten å gi det en ny teoretisk basis.

Det som skjedde i den første del av "fortolkningsperioden" var nemlig at G.Sverdrup, religionshistorikeren, viste at teorien om samvariasjon mellom likbehandling og hinsidighetstro ikke lenger kunne eller burde opprettholdes (slik f.eks. Shetelig hadde gjort). Han sier at forskjellig gravskikk ikke trenger bety forskjellig trosgrunnlag. "Det har tydeligvis heller ikke hatt betydning i jernalderen hvor vi møter branngraver og skjelettgraver side om side helt fra førromersk jernalder", legger Gjessing til i 1946. Det affiserer ham ikke det ringeste at utgangspunktet for å tolke gravskikk materialet i samfunnsmessig sammenheng nettopp lå i troen på samvariasjoner - at skjelettgraven og branngraven hver for seg var bærer av en bestemt type informasjon som dannet basis for alle andre tolkninger. Man forkastet således informasjonen, men beholdt symbolet - dette mellomledet som nå var ribbet for sitt gamle innhold - uten å presisere hvilken informasjon det nå bar. Eller for å si det på en annen måte: Man benyttet de eldres systemikk, formet av deres forestillinger om fortidens dødstro ut fra datidens forestillinger - til en tolkning av liv, basert på 1920-tallets forståelse.

Ingen så at en brukte klassifikasjoner som hadde vært aktuelle i tidligere tiders tankesett, men som kunne tenkes å være uaktuelle i ny tid. Man lette kanskje etter ny kunnskap i gravmaterialet, men knyttet funnene til

et begrensende, kan hende uhensiktsmessig begrepsapparat. Denne utviklingen kan etter mitt skjønn bare forklares ut fra "utenomfaglige" faktorer. Det har sammenheng med et skille i samfunnets syn på menneskelig eksistens. Rundt hundreårskiftet fremsto "den nye verdensanskuelse" som kom til å forandre hele vår måte å se på verden rundt oss. I kjølvannet av en ny naturvitenskap fulgte et nytt livssyn som kom til å overskygge det gamle teologiske synet. Utstrålingen fra det nye var så sterkt at det fikk avgjørende innvirkning også på forskernes behandling av gravskikkmateriale.

Behandling av gravskikkmateriale i forhold til samtidens tanker om liv og død.

De to tankesystem som har betydning er kristendommen slik den framsto på 1800-tallet og brytningen mot den naturalistiske verdensanskuelse som ble den rådende ut gjennom vårt hundreår. Det interessante er systemenes forestilling om eksistens, om liv og død og dels hvordan dette gjenspeiler seg i samfunnets holdning til fenomenet.

Det er i første rekke den utforming de fikk i akademiske kretser som vil interessere oss. I den grad et arkeologisk miljø tilhører et større forskersamfunn, må man anta at det influeres av dette. Folkereligiositeten og den enkelte forskers personlige holdning, ser vi ikke på.

Systemenes holdning til hva som kunne gjøres til gjenstand for vitenskapelige undersøkelser og eventuelt hvordan slike undersøkelser kunne foregå er også viktig.

Den filosofiske rasjonalisme og kristendommen på 1800-tallet; Christie, Rygh

"Den filosofiske rasjonalitet som gjorde Darwin mulig" setter tidlig inn i skandinavisk arkeologi. Vi finner den både hos Thomsen i hans klassifikatoriske arbeid og hos Hildebrand. I Norge ser vi den tidligst hos Christie. Vi finner en naturlig spørrende holdning til kildene, hvilken bærekraft har de, hva betyr de? Det gis rasjonelle forklaringer og som følge av det, kunne disse brukes til å slutte til det levende liv i forhistorisk tid. Særlig Christie talte for en systematisk undersøkelse av haugene, med begrunnelsen "for via disse å kaste lys over daglig liv i Norge i forhistorisk tid" som også senere har vært et hovedmotiv. Han er den første som hevder at det man fant i gravene ikke var merkelige kultiske gjenstander, men redskap og ting som måtte ha vært den dødes personlige eiendeler, benyttet av ham

i levende live. Christie beklager sterkt at man "mangler hidinntil nesten aldeles pålidelige opplysninger om invendige strukturer og om de småomstendigheder som kunne komme i betraktning når man vil danne seg riktige begreper om forfedrenes begravelsesmåte, såvel som en bestemmelse av de høyst forskjellige gjenstander der forekomme i gravhaugene, hvilke igjen leder til kunnskap om landets og folkets historie." (1836).

Kristendommen satte visse grenser for hva man kunne forske i, men den kritiske tankes vokstvilkår tillot at man begynte på en systematisering og beskrivelse av graven med alt dens vesen. Den tilbakeholdenhet i tolkning av materialet, som man ser kan oppfattes som en naturlig tilbakeholdenhet i en første innsamlings- og ordningsfase heller enn at - dette var noe man ikke hadde "lov" til å forske på.

Til grav knyttet man forestillinger om død og om et liv etter dette. Samtidens selvfølgelige evighetstro deles av 1800-tallets forskere. Forståelsen av fenomenet går fram av Ryghs utsagn, som jeg siterte tidligere.

Kristendommens syn på menneskelig eksistens - liv og død - er kort resymert slik: Livet begynner ved undfangelsen og fortsetter inn i evighet, enten som en behagelig tilværelse i himmel eller en ubehagelig i helvete. Dette diskuterte man ikke. Det man kunne diskutere var lokaliseringen av det hinsidige eller rettere helvete. Man hadde en klar forestilling om at den individuelle bevissthet eksisterte etter døden i det hinsidige, ikledd både sjel og legeme. Kroppen kunne/skulle gjenoppstå. Sjelen og legeme hørte uløselig sammen og sjelen var ikke mer høyverdig enn legemet. Begge deler er Guds skaperverk og som sådan fortjente å leve evig.

Kristendommen var meget klar i sin fordømmelse av verdensanskuelser, som var basert på andre tankesystem enn kristendommen og til nød andre religioner. Jeg tror ikke dette hadde betydning for de norske arkeologer som arbeidet med materialet fram til hundreårskiftet. De synes så klart forankret i kristendommens forståelse av det fenomen de skulle undersøke at det ikke bød på tankemessige tvangstrøyer.

Kristendommen aksepterte at evigheten kunne ha mange former. For gravskikkforskerne med sin klassiske bakgrunn betyr dette, at de med Platons lære om skille mellom sjel og legeme således kunne "forstå" Ibn Fadhlans beskrivelse av Volgarusens idé om at brenning av liket førte sjelen opp til himmelen. Det gjorde det mulig for dem som forskere og kristne å føle seg hjemme i Asatro og norrøn mytologi. Snorres beretning om einhejenes som

stadig sto opp med sjel og legeme intakt i Valhall etter å ha falt i slag, var ikke uforståelig for en kristen som visste at livet fortsetter i evigheten som sjel og legeme. Heller ikke var forestillingen om livet som ble levd i haugen etter at man hadde forlatt dette liv uforståelig.

Man gjorde således ikke vold på tidens menneskesyn om man forente disse forestillinger i sin framstilling av/behandling av gravmaterialet. Tvert om. "Livet begynner etter døden" kan stå som overskrift på denne fasen fram mot århundredets slutt hvor man var opptatt av det hinsidige. Salomonsens konversasjonsleksikon fra 1893 med en fyldig artikkel om evigheten og de forestillinger som finnes om den, kan stå som uttrykk for den generelle samfunnsmessige interesse.

Naturvitenskapens menneskesyn.

En ny verdensanskuelse bygd på den naturvitenskap som vokste fram på 1800-tallet ute i Europa og som hos oss for alvor gjør sitt inntog rundt 1900, hadde et annet syn på liv og død enn kristendommen. Innen rammen av dette synet gikk mennesket over fra å være Guds skapning til å bli et resultat av naturprosesser - fra Guds skaperverk til en maskin. Også naturviterne mente til å begynne med at sjel og legeme hørte sammen. Man begynte bare å stille spørsmål om hva sjelen egentlig var og hvordan den skulle forklares. Etterhvert vokste det fram en forståelse av at grunnlaget for all menneskelig væren var elektriske signaler mellom millioner av nerve-celler. På grunnlag av tallrike impulser som kommer inn til hjernen og bearbeides der ble sinn og sjel formet. Etterhvert så man på sjelen bare som en abstraksjon som ikke kunne tenkes adskilt fra kroppen. Etter som hele vår væren var avhengige av levende hjerneceller kunne man ikke tenke seg at sjelen kunne eksistere uavhengig av kroppen og heller ikke at kroppen skulle kunne rekonstrueres etter døden.

Mens kristendommen jo hadde sagt at det er visse ting man ikke forsker på, mente naturviterne at alt kunne utforskes. "Intet mål for forskningen er så stort og fjernt at ikke vitenskapen ville strebe etter å komme det nærmere, for om mulig å nå det", sa C.W. Brøgger, universitetets rektor, i sin imatrikuleringstale til studentene i 1907.

Mennesket er en maskin og døden en naturprosess, og den moderne naturvitenskap kunne begynne å analysere og gå inn i dødens mysterium - beskrive den og tolke den som en naturprosess. Død var biologi.

Man kom naturlig til at den individuelle bevissthet kunne oppfattes slik; før fødsel intet, - etter død, - intet! - I motsetning til kristendommen som sier før fødsel intet, men etter død evigheten.

En så radikal ny forståelse kom ikke uten strid, men emnet var ferdigdebatert i de akademiske kretser i Europa og det herskende syn fullt utformet, da det ble overført til Norge rundt hundreårskiftet.

Det blir strid også her. Opprettelsen av Menighetsfakultetet i 1908 henger delvis sammen med den hurtige overgangen fra et "teologisk menneskesyn" til et "naturalistisk" også utenom de akademiske kretser, men skiftet kom senere i Norge enn i andre land, og dette gjorde overgangen mer ukomplisert. Forutsetningen for industriell vekst; å beskrive og kategorisere omgivelsene, en ny forståelse av tilværelsen og de fenomen som omgir oss, økt fokusering på enkelt-individet kom samtidig med industrialiseringen innflytting til byer og tettsteder og borgerskapets oppblomstring. Relativt hurtig ser man avspeilingen av det nye synet både i dødskikker og i folke-religiøsiteten.

Man får mange forestillinger som kombinerer de to syn. Ingen syntes det var underlig at f.eks. Freud godtok forestillingen om mennesket som maskin og atomiseringen av det, samtidig som han oppfattet sjelen som noe som var adskilt fra kroppen og som forsøker å vende tilbake til livet etter at kroppen er død.

Shetelig i en brytningstid.

I denne brytningstiden står Shetelig sentralt i norsk arkeologi. Han er tradisjonsbundet, men samtidig også nyskapende. Han fører arven videre etter Nicolaysen, Rygh og Undseth, men han er den første som tolker samfunn ut fra arkeologiske kilder. Dette så samtiden klart, da de vurderte hans hovedverk innen gravskikkkforskningen, VJG fra 1912.

20-30 år senere så man bare systematikken. Samtiden ble fengslet av det levende, kulturhistoriske aspekt i boka. Det er forståelig ut fra den nyoppdagete interessen i samfunn, - samtidig som man ut fra evighetstroen kunne fortolke materialet på denne måten. Jeg har ikke undersøkt Sheteligs personlige holdning til liv eller død eller hans oppfatning av striden og jeg har et annet sted antydnet at han personlig var lite interessert i emnet død som arkeologisk disiplin. Men hans forfatterskap rommer også en følsom gjendikting av Baudelaire, en av de mørkeste forfatterne i sekelskiftets Frankrike.

At systematikken skulle bli det vesentligste med boken og ikke det at det lå et ønske om å skrive kulturhistorie bak, viser vel egentlig at man i ettertid ikke kunne tolke verket selv om man brukte det. Ettertiden så bare at han systematiserte materialet ut fra en tilfredsstillende naturvitenskapelig modell. For meg er Shetelig humanisten som overkjøres av naturviterne. Han står for meg som en som blir i utakt med seg selv og sitt materiale da han skulle til å være i takt med tiden. Noe slikt skjedde ikke med de som kom etter.

Det nye mennesket (Griegs utsagn) - mennesket som maskin.

Det gamle samfunn med den kristne livsfornektelsen, hvor livet er en forberedelse til døden og hvor "ars moriendi", kunsten å dø pleies i litterære kretser, fortapte seg raskt i vårt århundrede og særlig rundt første verdenskrig. En sekulariserende livsbejagende holdning viser seg, død og begravelse avideologiseres. Dødspleien begynner å bli profesjonalisert. Presten som forretter ved begravelser blir vanlig og begravelserbyråene blomstrer opp. I vår omskrivning av "hun er død" får vi overgang fra "hun er gått hjem" til "hun er gått bort".

Dette fritar ytterligere arkeologen fra å ta stilling til hva graven er og hva gravene er symbol for.

"Tidsånden" fremmet således en fortsatt "fortolkningslinje" av gravmaterialet, uten at man følte behov for/eller blir presset til å tenke problemet gjennom på nytt. Forandringene skjedde så raskt at de vansker man sporer hos Shetelig med å forene stoff og innhold er forsvunnet 20 år senere. Ekstremt sett, trenger grav ikke å ha noe med død å gjøre i det hele tatt. Bare slik sett vil man i dag kunne forstå Griegs utsagn fra 1928 når han hevder at oldgranskerens viktigste oppgaver er å fortelle om livet i forhistorisk tid, ikke befatte seg med død.

Nå skyldes ikke dette bare en likegyldighet overfor døden. Det skyldes også at vi gjennom hele vårt århundre er lært opp til å tenke på oss selv slik vi tenker på maskiner, på ting. Det er en forutsetning for at det moderne vesteuropeiske samfunn skal bestå at man utvikler tekniske og materialistiske holdninger og ferdigheter hos individene. Det er viktig å framelske en rent mekanisk og materialistisk forklaring på tilværelsen. Det ble derfor ikke forenelig med vestlig vitenskapelighet å anta at f.eks. bevisstheten overlever døden. Forholdet til liv og død blir noe som ligger utenfor vitenskapens grenser. Materialistiske forklaringsmodeller for tilværelsen blir de eneste sanne og vitenskapelig akseptable.

Dette blir da etterhvert den naturvitenskapelige verdensanskuelser tabuområde. Hva ville skje dersom forskerne ikke aksepterte slike forklaringsmodeller?

Etter andre verdenskrig ble likegyldighet overfor døden forsterket. De fleste som har behandlet død i de moderne vesteuropeiske samfunn hevder imidlertid at det er mer enn likegyldighet. Det er en massiv kulturell og individuell fortregning av alt som har med død å gjøre. Den avspeiles dels i at døden gjøres til estetikk. Begravelser mister sin statusverdi som sosiale begivenheter, og har liten sosial interesse. Blomster representerte mennesket og vi får en oppblomstring av minnelunder av anonym og kollektiv karakter. Men døden er også blitt et problem som må løses og dette gjøres på en ny måte. Døden skjules på institusjoner og sykehus. Den blir fjern og uvirkelig. Den er blitt en belastning og vi lar begravelsebyråer bli avlasterne. Belastningen bare ved å tenke på død er så stor at man i Danmark har "avdramatisert" (slik ble det fremstilt i NRK's program "Kirke og tiden" i 1983), ekteskapsritualet hvor "til døden skiller dere ad" er skiftet ut med "alle deres livs dage".

Mange komentatorer har satt dette i sammenheng med ytre faktorer som den økte industrialisering med en stadig større grad av sektorisering, spesialisering, befolkningsmobilitet og framvekst av kjernefamilier. Men en slik massiv fortregning som også gjennomsyrrer et forskersamfunns holdninger til emnet, kan bare opprettholdes dersom man pleier en verdensanskuelse hvor mennesket er resultatet av naturprosesser.

Virkningen på gravskikkkforskningen

Virkningen på det arkeologiske miljøet har vært påtagelig. I en periode på ca. 40 år kom det bare to avhandlinger som har gravskikkmateriale som sitt primære mål - Sjøvold 1942 og Skjelsvik 1950, (upubl.). I løpet av de siste 20 år har vi fått tre avhandlinger, ingen er publisert, Næss, Krüger og Løken. Andre emner er viktigere; sosialøkonomiske forhold, kultur-dualisme, status, naturvitenskapelige redskapsfags anvendelse i arkeologi osv. I etterkrigstiden får vi for alvor det jeg kaller de avsporede tolkninger tolkninger av materialet, også innen den "rene" gravskikkkforskning.

Vi var mange som mot slutten av 1960-årene hadde sterke meninger om metode og systematikk, men ingen om liv og død, i alle fall ikke slike som ble satt ned på papiret.

Selv brukte jeg Taylors "sammenfattende tilnærmingssett" og Malmers elementoppdeling av studieobjektet i analysen av gravskikkutvikling på Voss. Jeg oppfattet gravene som fysiske levninger etter stivnete handlinger. Elementoppdeling skulle hjelpe meg til å forstå handlingene. Hvilke holdninger som hadde forårsaket slike handlinger ble drøftet i liten grad og hva i elementoppdelingen som kunne tenkes å gi større innsikt i (det fortidige samfunns oppfatning av) gravskikk maktet jeg ikke å klargjøre. Selv om vi - og det var flere enn meg - som analyserte stivnete handlinger, ville det faktum at vi bevisst eller ubevisst reduserte disse handlingene til mekaniske handlinger gjøre at vi trodde vi kunne forstå dem som vi forstår arbeid utført av en industrirobot.

Den negative effekten på arkeologi er åpenbar i ettertid. Ettersom vi jobber med ting og vi ubevisst har oppfattet mennesker som ting, og at hva man forsker på er det som kan gi fortsatt næring til en mekanisk forklaring på tilværelsen, har effekten på gravskikkkforskningen vært katastrofal.

Reaksjonen setter inn - En ny menneskelighet.

I løpet av 60-årene begynner reaksjonen å sette inn. Typisk nok kom den først hos leger som i sitt daglige arbeid så de negative virkninger av fortrenging.

Man fikk et spesialfelt innen den medisinske forskning, døden og den døende psykologi. To kvinner står sentralt. Ciceley Saunders og Elizabeth Kübler-Ross. Den førstnevnte for å få opprettet spesielle klinikker for døende, den andre for arbeidet med å forske i de psykiske tilstander de døende gjennomgår. Kübler-Ross er nå gått videre til studiet av dødsøyeblikket og til spørsmål om transenden.

Også inne biologi så man at det ikke lenger gikk å redusere død til biologi og at naturvitenskapelige metoder ikke kunne "forklare" liv og død. Naturviterne hadde tidlig avskrevet sjelen som en abstraksjon, som ikke kunne tenkes adskilt fra kroppen. De hadde gjennom oppdagelsen av DNA-molekylet, arvestoffet som bærer all informasjon om individets arveegenskaper, sett at dette nedbrytes kort tid etter døden. Dvs. at det heller ikke kunne være noen kropp som kunne gjenoppstå. De hadde kunnet si - før fødsel intet, etter døden intet.

Den holdning de i dag har til emnet er spissformulert i et nummer av Samtiden 1982 "Døden har ingen biologi". Individets død har ikke biologisk interesse. Død som begrep er et sosialt fenomen. Det er vi som mennesker

som har bruk for det i vår forståelse av menneskelig eksistens. Faget biologi har, om jeg leser Samtiden rett, ikke bruk for denne kategori. Naturviterne har gitt oss døden i retur. Det vil si at vi kan begynne å forholde oss til død som et personlig og mellommenneskelig fenomen.

Når vi snakker om død, så snakker vi ikke om død som en objektiv biologisk hendelse, men vi snakker om hvordan vårt liv forholder seg til framtida - om tid og evighet. Det er derfor ikke noe som bare tilhører det enkelte menneske. Vi er dødelige. Vi snakker fordi vi har bruk for andre for selv å bli bevisst en eksistens. Kierkegaards paradoks føles på mange måter riktig. Vi ser ikke døden som livets grense når vi ser framover, nettopp fordi hvis det ikke hadde vært for døden, kunne vi ikke ha sett framover i det hele tatt. Døden er således tidens grense, men ikke nødvendigvis eksistensens. I den grad vi bruker "død" i biologisk forstand i stedet for "død" i menneskelig forstand, har vi fundert språket vårt i noe uvesentlig, gitt det et begrepsinnhold som er meningsløst og gjort vår egen eksistens mindre. Ved at vi tror at vi beskriver død som en objektiv hendelse utenom vår subjektivitet, utenom oss selv, er det hele blitt meningsløst. For dette har bare mening i forhold til oss. Ellers er død intet. Dette får følger ikke bare for meg som privatmenneske, men også som forsker. Denne kollektive subjektivitet vil også måtte farge det faglige kollektiv.

Basis for en ny teoridannelse innen gravskikkkforskningen.

Reaksjonen i storsamfunn på fortregning av død, avspeiles også i arbeider som nå kommer innen gravskikkkforskningen. I angloamerikansk litteratur har "dødens arkeologi" vunnet innpass, et begrep som ville vært utenkelig i 1960-årene.

Innholdet i avhandlingene skiller seg enda så lite ut fra eldre gravskikkstudier at jeg mer oppfatter dem som uttrykk for den samme reaksjon som ellers i forskersamfunnet på fortregning av døden, enn som en gjennomtenkt holdning til kilders bærekraft. Kan hende ligger det også et opprør i det, mot at død som sosialt fenomen kan være ansett som et uvitenskapelig emne. Å sette "dødens arkeologi" som samlebetegnelse for seminarer og bøker fører oss ikke nærmere en teori for bruken av gravmaterialet, men det fokuserer på denne dimensjon av menneskelig eksistens.

Her til lands har Grete Lillehammer reagert på den sterile 1960- og 1970-talls behandlingen av materialet. Hun har tatt opp spørsmålet om hvordan kilde-

kategorien grav kan oppfattes og hvordan gravmaterialet kan forstås i forhold til det samfunns og forskerens forståelse av død. Hva er det vi studerer når vi studerer graven og dens innhold? Er det død? Studerer vi død, må vi bruke modeller som forholder seg til dette fenomenet. Er det samfunn må vi - dersom vi oppfatter graven som uttrykk for død - først gjennom dette samfunns forhold til død. Hennes utgangspunkt er at graven er uttrykk for samfunnets holdning til død. Begravelse skal oppfattes som samfunnets uttrykk for den siste fasen i menneskets livsløp. Gravskikk blir da sluttproduktet i en slik fase. Dødsritualet blir på samme tid et farvel fra samfunnets side til den døde og en rite de passage. Det sosiale uttrykk for død i gravmaterialet avspeiler derfor et tosidig forhold; både liv og død.

Jeg tror dette er en fruktbar holdning til gravmaterialet. Dersom vi ikke skal kunne tenke på død og eksistens som tanke og følelser som gir seg personlige eller fysiske uttrykk, blir det noe latterlig å skulle arbeide med gravskikk materialet. Vi vet at grav på ett eller annet vis har sammenheng med død. Skulle det bare være noe objektivt utenom subjektet, blir det noe rart målbart noe, en forståelig orden vi ikke kan forstå og i en vitenskapelig språkdrakt som skjuler for oss at vi ikke forstår. Dette er kan hende en av årsakene til at vi så lenge kunne la være å ta stilling til hva dette fenomen grav var, - den vitenskapelige drakten ble til et ugjennomtrengelig panser.

"Om å være i tiden". Bakgrunn for 1980-tallets behandling av gravmaterialet.

De forståelsesformer som slo rot i 1970-tallets kulturvitenskaper vil vise seg i enda større grad i 1980-årenes arkeologi.

Det har vært en antagelse som ikke lenger er holdbar, at det må være en avstand mellom det man erfarer og virkeligheten, mellom det som analyseres og analytikerens. Dvs. at forskeren skal og kan forholde seg likegyldig til sine egne omgivelser; eksistensielle, sosiologiske, historiske og filosofiske. I dag tror vi ikke det lenger. Fremdeles er "intet så fjernt at ikke vitenskapen vil ønske å nå det", men vi vet mer hvor kilden til forståelse ligger. Den er i oss selv.

Jeg har brukt trekk ved fagets historie for å vise dette. Vår forståelse av det liv vi ferdes i, vil avspeile seg i vår forståelse av det materialet vi arbeider med. Dette er så hva enten vi tar utgangspunkt i vår egen eller

andre kulturers forhold til fenomenet eller arbeider oss bakover til tidligere tiders forestillinger innen vår egen kulturkrets. Fordi vi er så farget av vår egen tids behov, plukker vi bare ut av de arkeologiske tradisjoner det vi har bruk for idag.

Vi tror altså vi tolker fortid, men tolker i virkeligheten vår egen samtids forståelse av fortid basert på egen forståelse av samtid.

Dette må vi bare godta. Men det reiser mange spørsmål både for den enkelte forsker som forhistoriker og som forskningshistoriker. Særlig problematisk er det fordi arkeologien har de krypende referanserammer.

Den måten vi behandler et materiale på vil være avhengig av 1) at vi har en oppfatning av hva vi undersøker og 2) hvordan fenomenet kan forstås.

Kjernen i problemet blir således å klargjøre hvordan gravskikksforskeren forstår emnet hun behandler. Hun må med andre ord som nåtidsmenneske ha et forhold til det fenomen hun behandler tradisjonene for. Skal hun bygge på de resultat tidligere forskere har kommet til, og jeg kan ikke se hvordan hun kan unngå det, all den stund arkeologiske primærkilder også må innbefatte den som beskriver fenomenet første gang, må hun forsøke å forstå hvordan de tidligere forskere oppfattet grav.

Hun sitter med en lang rekke variable slik jeg har beskrevet innledningsvis, folk, økonomi, nyoppdaginger osv., men hun har også seg selv, sin selvforståing og sin forståing av samfunn, av det fenomen hun kan undersøke tradisjonen for, dernest av den arkeologiske tradisjon og de ulike forskeres selvforståing i forhold til samtid.

Det som for meg har utgjort den større vanskeligheten i beskrivelsen av eldre forskeres behandling av materialet, har vært at jeg skulle forsøke å forstå deres behandling av det, samtidig som jeg skulle bli enig med meg selv om hvordan jeg selv oppfattet det fenomenet jeg skulle undersøke tradisjonen for. Dette dilemma avspeiles ikke i samme grad hos de som nå begynner. Det får meg til å tro at dette kan føles ukomplisert dersom arbeidet skjer i en fase der det er sammenfall mellom forskeres og samfunnets forståelse av fenomenet.

I slike faser øker datamengden og bildet av den fortidige virkelighet fylles ut. Bit etter bit legges på plass. I perioder der det ikke lenger er sammenfall vil fagfeltet være preget av uro, ofte intens aktivitet og omveltninger. Ingen biter passer. Man vil ofte gå tilbake og plukke opp biter som lå ubrukte i de harmoniske tider. Man lytter til forskere som ikke

vant gehør tidligere og som kom i utakt med egen tid, osv. For forskningshistorikeren vil perioder der sammenfallet er stort, ofte bety at hun kan konsentrere beskrivelsen om det ytre plan og om moteretninger innen faget. Lever hun selv i en slik periode, vil hun kan hende ikke oppdage, langt mindre vurdere, de underliggende plan.

Ikke slik, dersom hun kommer over eller skal beskrive "uharmoniske" perioder slik at det blir orden i kaoset eller slik at bildet blir forståelig.

Det vil være vanskelig å sammenligne ulike faser og tidsperioder dersom vi ikke har disse forhold klart for øye. Vi kan komme til å sammenligne inkommensurable størrelser.

Forholdet tanke og uttrykk for tanke.

Enhver som behandler gravfunn i 1980-årene vil nødvendigvis støte på probelmet om arkeologiens grenser og stille spørsmål om bærekraften av vårt fysiske kildemateriale. Om hva som egentlig utgjør våre kilder - om det ikke nettopp er forskeren selv. Enhver som jobber med gravskikk materialet vil også måtte stille spørsmål til hva gravmaterialet egentlig representerer. Hun vil ikke lenger kunne vri seg unna dette spørsmål. Med den kunnskap vi i dag har både om fortregning av død som menneskelig ytringsform, og kulturviternes forståelse av forskeres identifikasjon med sin samtid, vil vi ikke kunne unngå å ta stilling til fenomenet vi arbeider med. Og ikke bare det - vi må ta stilling til hva dette fenomen er uttrykk for.

Hva er det vi analyserer når vi analyserer et gravfunnmateriale? Levninger etter handlinger. Det er handlinger som på ett eller annet vis har med det sosiale fenomen død å gjøre. Hvordan vet vi ikke - og det er det vi skal forsøke å finne ut av.

Vi skal altså forstå noe, men hva er det vi skal forstå? Fysiske levninger av handlinger som er forbundet med tanker - som er uttrykk for tanker. Hvordan er så tanke og handling sammenbundet? Vi vet at uttrykk for tanke går gjennom ord, men vi vet også at den går gjennom mange andre former som vi i dag ikke forstår. Vi trodde vi forsto. Det er derfor etnologen/etnografen kunne foreta sine sammenlignende studier mellom ulike kulturgrupper. Det var slik de også tolket noen av de skikker de bare så som relikter fra eldre tider. Derfor trodde også arkeologene å kunne forstå gravene.

Men det vi har lært i den aller seneste tid, er at vi ikke så lett forstår andre menneskers symbolformer. Dette er en ny lærdom som især massemedia med sin enorme spredningseffekt har vist oss. Vi forstår ikke alltid andres kulturytringer i vår egen vesteuropeiske kulturkrets. Enda verre er det dersom vi går ut over den. Likevel vil arbeidet i 1980-årene måtte bestå i studiet av symbolformer. Vi vet at symbolet er bærer av informasjon. Vi skal avdekke hvilke.

Men denne avdekkingen må skje med åpne kort. Vi må for det første godta at vi i arkeologens behandling av gravmaterialet ikke ser hennes forhold til grav, men til symbolinnholdet i gravene. Det være seg død, liv, hinsidighet, dennesidighet. Derneft må vi godta at det ikke eksisterer en korrekt forståelse, bare en forståelse som er meningsfylt. Og det er noe helt annet. Jeg kan vise deg min forståelse av fortida og du kan finne den betydningsfull, men ikke korrekt, ikke riktig i objekti forstand.

Dette vil si at livet, livets eller dødens former, ikke kan gis klare grenser som gir oss enkle og klare definisjoner. Grensene forandres stadig og der- ved holdes også våre definisjoner åpne.

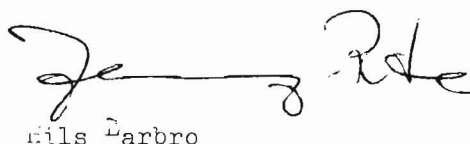
Er det da noe som kan kalles gravskikkkforskning? Ja, i den forstand at vi er villige til å erkjenne død som realitet, til å forholde oss til vår egen død, dagens dødsforståelse og vår egen og samfunnets forståelse av eksistens. Jeg vil bevisst måtte tenke på liv og død, på samme måte som bosetningshistoriker tenker bosetning og en byarkeolog tenker by. Det blir personlig - men ikke privat.

EKOLOGISK ARKEOLOGI - HUR EN FORSKNINGSSINRIKTNING KOMMER OCH GÅR

Stig Welinder

DESSUTEN HADDE DU EN TEGLING AV : JORDALODEN
ALLEFANTEN
SKILDRADDER

som fikk Synnøve til å utbryte: "Stig har skjønt hva det
dreier seg om." Det er bare det at jeg nå har glemt allt
annet enn akkurat tegningen.

Hils Barbro

Fig. 1. Del av referat av diskussionen efter föredraget i
Trondheim, mars 1983.

Innledning

Efter påtryckningar och med hjälp av anteckningar från mötesledningen (fig. 1) har jag försökt skriva ner åtminstone delar av mitt anförande. Några tankar, som inte var med i Trondheim i mars, har kanske också kommit med.

Jag började arbeta med föredragets tankar i explicit form under kontaktseminariet för nordiska arkeologistuderanden i Karlebotn i september 1982. Under det därpå följande halvåret höll jag ögonen och eftertanken öppna för symptom på de förändringar inom arkeologin, som beskrivs i det följande. I föredraget försökte jag ge dessa tankar en strukturerad form och en relevant bakgrund. Det blev en beskrivning av inom-arkeologiska förändringar mot en bakgrund av utom-arkeologiska, samhälleliga förändringar. Om detta kan anses vara en förklaring till de inom-arkeologiska förändringarna är mera osäkert. I det följande kommer bland annat begreppet "förklaring" att diskuteras.

Ekologisk arkeologi

"Ekologi" har fungerat som ett prestigeladdat ord inom arkeologin. Det kan ges ett systematiskt innehåll i åtminstone tre riktningar, som inbördes kan anses bilda en graderad steg med avseende på sofistisering:

(1) Ekologi = rekonstruktion av ett samhälles ekonomi (försörjningsekonomi) och ressursanvändning insatt i en ram av miljörekonstruktion

Exempel: site catchment analys, kapitlen 4.6, 7.-7.3 och 11. i Hulthén et al 1981.

(2) Ekologi = ekosystemanalys, systemanalysens begrepp använd för att beskriva relationer mellan ett samhälle och dess naturomgivning

Exempel: energiflödesanalyserna i Welinder 1983, kap. 9-11.

(3) Ekologi = kulturekologi, relationerna mellan ett samhälle och dess naturomgivning använd för att förklara väsentliga strukturer och förändringar i samhället.

Exempel: den i kap. 14 i Welinder 1975 presenterade modellen och dess tillämpning i avsnitt VII i Welinder 1977.

Systemanalysens centrala roll i ekologisk arkeologi på nivåerna 2-3 är uppenbar. Den funktionalistiska förklaringsmodellens centrala roll på nivå 3 är lika uppenbar. Denna typ av ekologisk arkeologi är kontroversiell. Jag känner ingen som inte anser att ekologisk analys på nivå 1 är uppmuntransvärd, även om site catchment analys som metod är kontroversiell.

Den följande diskussionen rör nivå 3, men förändringar i intresset för nivå 3 har uppenbara implikationer för ekologisk arkeologi på nivå 2 och antagligen också för nivå 1.

Inomvetenskapliga och utomvetenskapliga faktorer.

Med inomvetenskapliga faktorer menar jag sådana, som jag har uppfattat i fackpublikationer, på seminarier och kongresser, i diskussioner och samtal med kollegor och studenter. Med utomvetenskapliga faktorer menar jag sådana, som jag har uppfattat i tidningar och radio, i diskussioner och samtal med ickekollegor.

De inomvetenskapliga och utomvetenskapliga faktorerna går naturligtvis inte att strängt hålla isär. Den enklaste orsaken är att varje arkeolog också är en medlem av samhället utanför de arkeologiska institutionerna. Med större eller mindre framgång kommer jag emellertid att försöka att upprätthålla distinktionen i det följande.

Den ekologiska arkeologien före 1980.

New Archaeology arkeologerna försökte under 1960-talet finna vägar för att använda arkeologin som en förklarande vetenskap i analogi med speciellt samhällsvetenskaperna. Arkeologin ansågs vara ett gynnsamt experimentfält genom sin obegränsade tillgång till i tid och rum varierande samhällsformer. Ett studium av denna variation borde vara särskilt lämpat för att formulera och testa lagar för mänskligt beteende.

De av New Archaeology tankegångarna inspirerade arkeologernas redskap blev i stor utsträckning systemanalysen, och förslagen till förklaringar av de förhistoriska samhällenas struktur och förändringar utefter tidsaxeln kom i stor utsträckning att handla om ekologiska relationer. I efterhand är det knappast förvånansvärt. Ekologin, inklusive humanekologin, tillhandahåller ett antal enkla lagbundna relationer. Utifrån dess och likaledes enkla, och samtidigt slagkraftiga, antaganden om ändamålsenlighet och effektivitet i de förhistoriska samhällena kan funktionalistiska förklaringar formuleras, i vilka ekologiska relationer spelar en central roll.

Sambandet mellan produktion/konsumtion och demografisk struktur och förändring synes också ha en tilltalande enkelhet och slagkraft. Åren 1970-1975 präglades av ekologiska och demografiska förklaringar inom arkeologin. Uttryckt i systemanalytiska termer uppfattades befolkningsförändringar och omgivningsfaktorer såsom klimat och jordart som oberoende variabler. Förändringar i dessa förklarade samhällsliga förändringar både i tid och rum.

Miljödebatten startade under 1960-talet, kulminerade i början på 1970-talet och genomlevde i Sverige sina dödsryckningar under kärnkraftdebatten 1978. Utomvetenskapliga faktorer sammanfaller således här med de ovan beskrivna inomvetenskapliga, utan att jag vågar säga vad som är orsak och verkan eller om alls ett samband finns. Miljödebatten handlade om resursanvändning, kulturlandskap, befolkningstillväxt, resurskris ... Biologer, limnologer och andra ekologiskt inriktade forskare fick ökade forskningsanslag. Kunnskapen växte i rask takt och populariserades. Ekologiska termer, begrepp, teorier och lagar kom att figurera i mer eller mindre intelligent form i politisk debatt och i samhällsdebatt. "Ekologi" blev ett slagord, och så blev fallet också inom arkeologin.

De egentliga ekologiska vetenskaperna hade, och självfallet har, behov av en referensram med ett tidsdjup i sina studier av nutida ekosystem. En sjö kan inte förstås som ett nutida ekosystem utan att dess utvecklingshistoria

studeras. Ett restaureringsprojekt inleds således normalt och lämpligen med en paleolimnologisk undersökning parallellt med en limnologisk undersökning av sjöns nuvarande tillstånd. Ofta är det så att kulturbetingade faktorer i sen tid har accelererat sjöns förorening. Denna är dock en slutprodukt av årtusendens sedimentation i sjön. Dessa sediments sammansättning är en produkt av jordmån, vegetation etc. i sjöns upptagningsområde, och dessa i sin tur är betingade av mänsklig aktivitet i området. Ett exempel är Digerfeldt et al. 1978. Relevanta aktiviteter är i det förhistoriska landskapet skogsröjning, åkerbruk och bete, i det sentida landskapet därtill kemiska utsläpp från industri, tätorter etc. En fullständig paleolimnologisk undersökning av en sjö innefattar således som en referenspunkt också en kultur-landskapsundersökning.

De kvartärgeologiska institutionerna i Skandinavien blev tidigt engagerade i miljöhistoriska projekt i samarbete med aktualekologiska institutioner eller på eget initiativ. De arkeologiska institutionerna inspirerades till ekologiskt inriktat arbete direkt eller indirekt från detta paleoekologiska arbete. Den skisserade orsakskedjan gäller ekologisk arkeologi i Skandinavien på den ovan definierade nivå (2), kanske också (1), medan ekologisk arkeologi på nivå (3) antagligen i huvudsak var inspirerad av amerikanska arbeten inom teoretisk arkeologi.

Den ekologiska arkeologien efter 1980.

Oljekrisen 1973 förändrades efter hand i samhällsdebatten från en oljekris till en ekonomisk kris. Den blev symbolen för den begynnande lågkonjunktur, som vi nu eventuellt befinner oss i slutet av. Det var att tillmäta den alltför stor betydelse. På sin höjd var den en bidragande, kanske accelererande faktor. Viktigare var överetablering i tung industri och transport och orealistiska förväntningar på levnadsstandardhöjningar.

Miljökrisen försvann inte med den ekonomiska krisen. Miljöproblemen är inte värre nu än för 10 år sedan, även om de drabbar tre kvarts miljard flera människor. De är inte mindre heller, men miljödebatten har tystnat. Samhällsdebatten handlar idag om stagflation, strukturell arbetslöshet, investeringsovilja ... och därtill freds rörelse, kvinnorörelse, minoritetsrörelser. Samhällsdebatten handlar om de politiska, ekonomiska och sociala organisationernas oförmåga att lösa organisatoriska och mänskliga problem. Det är inte förvånansvärt att arkeologin förändras, när samhället och

samhällsdebatten runt omkring de arkeologiska institutionerna förändras. Tvärtom måste det uppfattas som nödvändigt, riktigt och önskvärt. Arkeologins relation till samhällsdebatten kan självfallet diskuteras. Skall arkeologin fungera som en referenspunkt i debatten, tillhandahålla historiska referenser, en tidsdimension, ett långt tidsperspektiv, på två stegs avstånd bakom de progressiva debattörerna, eller kan arkeologin hoppas att tillhöra de krafter i samhället, som styr debattens riktning och därmed kanske påverkar det framtida samhället? Antagligen är det senare ambitionen hos de ofta unga arkeologer, som idag arbetar med ekonomiska, sociala och politiska strukturer och förändringar hos förhistoriska samhällen.

Den ekologiska arekologin på nivåerna 2 och 3 enligt definitionerna ovan känns otillräcklig för en djupare förståelse av samhällsförändringar i förhistorisk tid. Det är önskvärt att förstå dessa förändringar i termer av relationer mellan grupper av människor, inte mellan en ostrukturerad grupp människor och dess naturomgivning.

Den kritik, som riktas mot den ekologiska arkeologin, handlar således om reduktionism. De mänskliga samhällenas komplexitet måste arbetas in i de systemanalytiska modellerna av samhällen, om dessa skall kunna bli intressanta som modeller av mänskliga samhällen. Avsikten är att undvika de humanekologiska ekosystem-modellernas deterministiska karaktär. Dessa modellens enkla samband mellan befolkningsförändringar, resursutnyttjande och tekniska innovartioner fångar inte de mänskliga samhällenas variationsrikedom och valfrihet.

Jag känner mig långt ifrån färdig med mina arbeten inom ekologisk arkeologi, speciellt inte på nivå 2, och hoppas att jag inte har avslutat dem. Följaktligen har jag inte trängt in i de begrepp och metoder, som kan bli effektiva för ett studium av de förhistoriska samhällenas ekonomiska och sociala struktur och för förståelsen av variation i tid och rum. Utan att annat än ytligt ha följt den inomvetenskapliga diskussionen som åskådare så vågar jag peka på två uppsättningar termer och begrepp, som förefaller att kunna bli populära inom en samhällsvetenskapligt inriktad arkeologi:

- (1) socialantropologisk terminologi (köns- och åldersgrupper, status, roller, symboler).
- (2) marxistisk terminologi (produktionsförhållanden)

För att konsekvent fortsätta med egna exempel, vilket inte är särdeles berättigat i detta fallet, så kan Johnsen et al. 1983 få fungera som exempel

på ett försök att tränga in i strukturen hos det samhälle, som har begravt åtminstone några av sina avlidna på ett avgränsat gravfält.

Ekosystemanalysen och de ekologiska, funktionalistiska förklaringarna skulle således ha fört arkeologin in i en återvändsgränd karakteriserad av olämplig reduktionism och ointressant determinism. Kritiken kan emellertid också riktas mot det systemanalytiska betraktelsesättet som sådant.

Enfaktorförklaringar är ett intellektuellt dilemma för arkeologin. De är tilltalande genom sin enkelhet men samtidigt och av samma skäl otillfredsställande. Arkeologin synes ha löst dilemmat genom att byta faktorer som kostymer. Under tiden 1940-1975 har klumatförändringar, edafiska förändringar och befolkningsförändringar avlöst varandra som de mest intressanta faktorerna i enfaktorförklaringar. Man har således försökt finna utanför de mänskliga samhället verkande oberoende klimatiska, geologiska eller demografiska faktorer.

Flerfaktorförklaringar eller, bättre formulerat i systemanalytisk terminologi, förklaringar baserade på flera i feedback loops samverkande variabler, känns intellektuellt inte som förklaringar utan snarare som sofistikerade beskrivningar av hur det som skall förklaras fungerar. En sofistikerad beskrivning av ett system svarar på frågor av typen "hur?" men inte av typen "varför?". Också detta är ett dilemma. Alternativen känner jag inte till. "Dialektik" är kanske ett nyckelord.

Ekologisk arkeologi på nivå 3 är inte längre intressant. Arkeologin söker efter vägar, som inte via reduktionism leder fram till determinism. Lycka till på färden!

Avslutning.

Jag har försökt visa hur inomvetenskapliga och utomvetenskapliga faktorer var för sig eller i samverkan har förändrat intresseinriktningen hos den arkeologi som försöker förklara struktur och förändring i förhistoriska samhällen. Centralt är att man försöker finna eller tillämpa allmänmänskliga ideer om samhällens variation i tid och rum. Tillgången till en i tid rikt varierad repertoir samhällen är kanske arkeologins förnämsta tillgång. Att klargöra orsakssammanhangen bakom denne variation är kanske arkeologins förnämsta utmaning.

Referenser till exemplen.

Digerfeldt, G. &

Welinder, S. 1978: Settlement development and human impact in the
Hullsjön area, västergötland, W.Sweden.
Univ. of Lund Dept. of Qvatern. Geol. Rep. 15.
Lund.

Hulthén, B. &

Welinder, S. 1981: A stone age economy. - Theses and papers in
Nordh-Eurp. arch. 11. Lund.

Johnsen, B. &

Welinder, S. 1983: The inherent structure of the Holmsmalma gravefield.
- Studien zur Sachsenforschung 3. Hildesheim.

Welinder, S. 1975: Prehistoric agriculture in Eastern Middle Sweden.
Acta arch. lund. Ser. in 8° min. 4. Lund.

" " 1977: Ekonomiska processer i förhistorisk expansion.
Acta arch. lund. Ser. in 8° min. 7. Lund.

" " 1983: The ecology of long-term change.
Acta arch. lund. Ser. in 8° min. 9. Lund.

BRUK OG MISBRUK AV ARKEOLOGI. OM ETNISITET SOM PROBLEMSTILLING.

av Guro Fredriksen.

I forbindelse med debatten for ca. 2 år siden om utbyggingen av Alta-Kau-tokeinovassdraget, ble også samenes krav om status som urbefolkning fremmet. Dette skapte reaksjoner bl.a. gjennom avisene der også arkeologer tok til orde. En del av de grunnholdningene som her ble avdekket, sammen med tilsvarende meningsytringer i andre sammenhenger, er jeg så uenig i at jeg mener motreaksjon bør være på sin plass.

Fra en rekke arkeologer ble det hevdet at fysiske kulturspor dvs. arkeologiske data, ikke kan si noe som helst om etnisk tilhørighet og har derved ingen beviskraft for f.eks. spørsmålet om urbefolkningen i et område (Hagen et al. Aftenposten 24.3.-81, Stavanger Aftenblad 27.3.-81). I en annen sammenheng blir det advart mot å bruke arkeologi for å skape selvrespekt og identitet, bl.a. blant samer. Vi bør avstå fra å diskutere etnisitet, dvs. enda en gang å begi oss ut på mellomkrigstidens raseteorier eller å diskutere innvandringer og kulturer ut fra redskaper og hustuffer (Hagen 1980). Etnisk tilhørighet er vanskelig å spore i arkeologiske data som bare gir et fragmentarisk bilde av det fortidige samfunnet. Vi bør heller konsentrere oss om andre problemstillinger (Fitzhugh 1977). Idealet synes å være forskeren som arbeider i ro med sine funn uten å la seg påvirke til å delta i politiske spørsmål (Hagen 1975).

Jeg ønsker i det følgende forsøke å begrunne hvorfor etnisitet er en viktig problemstilling i Skandinavia. Å unngå denne problemstillingen mener jeg er misbruk av vår posisjon som arkeologer.

For det første, kan arkeologiske data si noe om etnisk tilhørighet? Arkeologiske data er fenomener definert som sådan av arkeologer. For å sette dem i en fattbar kontekst og for å skrive kulturhistorie, må fenomenene tolkes ut fra en modell. Framstillingen har en mer eller mindre grad av sannsynlighet, alt etter modellens eller de arkeologiske datas beskaffenhet. Teoretisk sett har derfor arkeologiske data like mye beviskraft for f.eks. 'levevis' som for 'etnisk tilhørighet'. Problemstillinger på etnisitet kan derfor ikke á priori avvises. Det er mulig vi arkeologer vet for lite om hvordan etnisitet avspeiles i materiell kultur til å kunne bygge en sannsynlig modell eller at arkeologiske data kan være for lite representative for det fortidige samfunnet, men det må ikke avholde oss fra å søke mer erkjennelse eller prøve nye metoder.

Det følelsesmessige aspektet ved etnisk identifikasjon av kulturspor er jeg enig i at vi bør være oppmerksomme på. I dag er det lett å se sammenhengen mellom ideologi og forskning i tyskernes Germanerforschung fra mellomkrigstiden som søkte å påvise ariernes herrestatus og rett til landområder. Eller nye nasjoners forsøk på å styrke nasjonalfølelse og lojalitet til majoritetsbefolkningen i landet. Vi finner det idag bl.a. i Israel, en del afrikanske stater og i Østblokklandene (Gjessing 1963, Keller 1978, Reymert 1980). Vi finner også samme tendenser i Norge. Det var ikke uten grunn at Osebergfunnet kom akkurat i 1904-05 (Hagen 1975). Funnet ble tilskrevet Ynglingeætten, men da var det lite snakk om denne ættens mulige svenske opphav.

Nasjonal prestisje må også ha ligget bak f.eks. synet på Komsakulturen og dens opphav. Bøe og Nummedal mente Komsafolkene kom fra Asia via Russland. Nordhagen mente den hadde eksistert siden siste mellomstid, mens danske arkeologer på sin side hevdet at det måtte dreie seg om påvirkning fra danske kulturer fra sen-mesolitikum (etter Gjessing 1963). I dag finner vi nasjonalfølelsen styrket ved prestisjepregete utstillinger om vår egen fortid, forskning på Norge som stormakt, - jeg tenker her på kolonisasjonen av Vesterhavssøylene, Amerika og deler av De britiske øyer. Hvorfor ble det ingen debatt i Norge om sammenhengen mellom etnisitet og arkeologiske data da undersøkelsene fra L'anse aux Meadows ble publisert?

Vi er alle del av det samfunnet vi lever i og blir påvirket av de holdninger som finnes der enten vi ønsker det eller ikke. Vår egen etniske identitet preget også vårt syn på historien. Som et samlet folk i et samlet land har vi lett for å se på vår forhistorie som mer rettlinjert enn det den må ha vært. Jeg skal ta et eksempel. - Anders Hagen advarer i boka "Norges oldtid" mot å trekke slutninger om etnisitet ut fra kontinuitet innen materiell tradisjon. Om undersøkelsene i Mortensnes i Varangerfjorden heter det: "Hvorvidt de eldste bosetningslagene og andre kulturminner også er av samisk opphav, lar seg ikke avgjøre med sikkerhet, selv om bosetningsformen, bruken av selve området og de tradisjonsbundne redskapsformene og råstoffbruken tyder på kontinuitet i kultur og befolkning." (Hagen 1977: 275). Forsiktighet er selvsagt på sin plass. Men samme forsiktighet preger ikke framstillingen av nordmennenes forfedre. Overgangen fra yngre bronsealder til eldre jernalder karakteriseres i Sør-Norge av en rekke endringer i materiell kultur. Vi finner ny teknologi, nye boplass typer, nye gjenstandstyper, endringer i bruken av bosetningsområdene og etter hvert kommer også en ny gravskikk inn i deler av landet. Årsaken

til denne utviklingen blir tolket som en indre utvikling av en allerede eksisterende befolkningsgruppe (Hagen 1977-244). Nå mener ikke jeg at diskontinuitet i materiell kultur nødvendigvis betyr endringer i etnisk tilhørighet. Heller ikke ønsker jeg å stille nye hypoteser om overgangen bronsealder/jernalder. Jeg vil bare påpeke at vi også tar stilling til etnisk tilhørighet når vi opererer med lange tradisjonslinjer i en befolkningsgruppe, og at vi opererer med strengere kriterier for hva som skal betraktes som samisk eller protosamisk enn hva vi bruker på vår egen forhistorie.

En konsekvens av denne siste holdningen er at kulturminner må positivt bevises å være samiske ellers blir de lett oppfattet som norske. Begreper som "sør-skandinaviske typer" blir lett til nordmenn (jfr. Haarstad 1981). Alt som ikke er samisk har lett for å bli norsk. Det var få som protesterte da Aftenpostens serie om Norges forhistorie ble kalt "De første nordmenn" og omhandlet bl.a. Komsakulturen.

Vår etniske identitet bevirker at vi har lett for å forestille oss en enhetlig befolkningsgruppe i rettlinjert utvikling fra bronsealder til vår tid. Slik kan det ikke ha vært, og slik er det ikke idag. Vi har minst to folk i Norge, men samene blir likevel lett uteglemt. Vi foretrekker å forske på vår egen fortid, nordmenn om nordmenn. Brøgger f.eks. ønsket i "Det norske folk i oldtiden" å framstille Norges oldtids kultur (Brøgger 1925:9). Han gir ikke ett ord som forklaring på hvorfor han ikke tar med samisk forhistorie. Thorleif Sjøvold behandler i sin avhandling "The Iron Age Settlement of Arctic Norway" det materialet han mener er av sør-skandinaviske type (Sjøvold 1974:357). Hvor mange av oss reagerte på at han overhode ikke behandler samisk jernalder?

I forhold til den mengde som er skrevet om nordmenns historie, er forskning på samisk forhistorie forsvinnende liten. Det har riktignok vært en økning i de siste årene, men fremdeles er f.eks. sørsamenes historie så godt som ukjent. Systematiske undersøkelser etter samiske kulturminner i Trøndelag ble først påbegynt i 1981. I fjor sommer (1982) var første gangen man lette etter samiske kulturminner i området rundt Femunden, og da var det samene selv, uten arkeologisk utdannelse, som sto bak dette arbeidet.

Og hva blir resultatet av vår etniske selvsentrertethet? For det første har den en økonomisk konsekvens. Rettighet til land er i Norge koblet sammen med begrep som "hevd" og "alders tids bruk". En gruppe må bevise at de "var der" før andre folkegrupper. Samisk kultur har inntil nylig vært en

skriftløs kultur. De dukker opp i de eldre skriftene når de er interessante for nordmenn. Samer har derfor vanskeligheter med å dokumentere sin bruk av et område.

I forbindelse med debatten om samenes ankomst til Sør-Norge, som har pågått siden begynnelsen av 1970-årene, utkom i 1981 Kjell Haarstad's bok "Samiske vandringer i Sør-Norge" (Haarstad 1981). Jeg vil sitere fra hans bok: "Hvis samene alltid har vært her i sør, burde vi funnet spor etter dem som kan tidfestes minst til middelalderen, men vi finner ingen - bortsett da fra de to tvilsomme løsfunn nevnt ovenfor." "Det er da også funnet mange tusen pilespisser i den sør-norske fjellheimen, men de er alle norske - med kanskje ett unntak." "Av gamle tufter og boplasser finnes ingen i Sør-Norge, mange i det gamle Finnmark." Han fortsetter: "Av samiske graver fra middelalderen finnes ingen i Sør-Norge, mange i det opprinnelige Finnmark." Han konkluderer med: "Det samiske fravær i sør-norsk og sør-svensk arkeologisk materiale er altså totalt, og må bety noe. En kan ikke bortforklare dette med tilfeldigheter. Forskjellen mellom nord- og sørområdene blir enda mer påfallende når en vet at det er de sørnorske fjelltraktene som er nogenlunde utforsket, mens Finnmarksvidda f.eks. er et arkeologisk "terra incognita" (NOU (1978) 18A, s.135) (Haarstad 1981:38).

Dette innlegget i debatten om samene i Sør-Norge ble gjenstand for en heftig avispolemikk. Jeg skal ikke gå inn på denne debatten, men bare peke på vårt ansvar for å verifisere eller avkrefte hans påstander. For han har jo rett. Samiske kulturspor mangler i Sør-Norge. Men vi vet at undersøkelsene i aktuelle områder hovedsakelig er dirigert av NVE's konsesjonsbehandling, at vi ikke har lett etter samiske kulturminner eller at samiske kulturminner kan være feiltolket eller oversett.

De økonomiske konsekvensene faller på samene. Høsten 1981 ble det i høyesterett ikke tilkjent beiterettigheter til samer i Trollheimen, fordi de ikke kunne påvise sin bruk av området bakover i tid. Her er det snakk om tilbake til middelalder.

Som en konklusjon på dette foredraget, vil jeg på nytt understreke at vi ikke bare forvalter vår egen fortid, men også samenes. Tar vi ikke opp etnisitet som problemstilling, frarøver vi samenes deres forhistorie. Det er lett for oss nordmenn i Norge å avfeie behov for identitet og selvrespekt. Det var viktig for oss som ny nasjon for 80 år siden. Det er antageligvis også viktig for samer i dag.

Til slutt: I stedet for å sitte og pusle med våre funn i våre elfenbenstårn, oppfordrer jeg arkeologer til å ta opp samfunnsaktuelle spørsmål. Å unngå kontroversielle spørsmål kan ikke være et mål i seg selv. Aksjonsforskning er ikke nødvendigvis ensbetydende med manglende vitenskapelig holdbarhet.

LITTERATUR:

Brøgger, A.W.	1925:	Det norske folk i oldtiden.
Fitzhugh, W.	1977:	Comments on Archaeological Material and Ethnic Identification. NAR. Vol. 10 no. 1-2.
Gjessing, G.	1963:	Archaeology, Nationalism and Society. The teaching of archaeological anthropology.
Hagen, A.	1975:	Arkeologi. De første nordmenn.
"	1977:	Norges oldtid.
"	1980:	Trends in Scandinavian Archaeology at the Transition to the 1980's. NAR. Vol 13. no 1.
Haarstad, K.	1981:	Samiske vandringer i Sør-Norge.
Keller, C.	1978:	Arkeologi - virkelighetsflukt eller samfunnsforming.
Reymert, P.K.	1980:	Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200. Mag.grads avhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
Sjøvold, T.	1974:	The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A study in the expansion of european iron age culture within the arctic circle.

FASTE FORNMINNE OG FORMIDLING

Storhaugar og helleristningar - to døme på formidlingsorientert forskning.

Av Geir Sør-Reime.

Då dei faste fornminna ikkje kan vernast i musé og ligg opne tilgjengeleg for publikum, har dei krav på ein spesiell innsats frå oss arkeologar. Verneaspektet må gå inn i vårt ansvar for desse fornminna, på ein annan måte enn for oldsakene. Bevaring av oldsaker er fyrst og fremst eit teknisk spørsmål. Bevaring av faste fornminne er i like stor grad eit formidlings-spørsmål. Me er nemleg avhengig av at grunneigarar og publikum har forståelse (og respekt) både for bevaringsverdien generelt og for det einskilde faste fornminnet.

Vårt mål må vera å unngå

- for mange søknader om frigjeving.
- hærverk og anna skadeverk på dei faste fornminna.

Arkeologisk formidlingsarbeid vil ha ulike målgrupper. I fornminnevernet er det hovudsakleg 3 målgrupper som er aktuelle:

- planleggarar og politikarar,
- nærmiljøet (grunneigarar, andre vaksne, born),
- turistar.

Formidlingsinnsatsen må sjølvstøtt bli ulik overfor dei ulike målgruppene. Eg skal ikkje her gå inn på målretta formidling (press) overfor planleggjarar og politikarar, men berre på den formidlinga som er direkte knytt til dei einskilde fornminna i marka.

Storhaugane og helleristningane er mellom dei fornminnetypene som er mest nytta i formidlingsarbeidet i marka. Dette har nok for ein stor del samanheng med det store formidlingspotensialet som ligg i at desse fornminna til dels kan knytast til h.h.v. rike historiske kjelder og religionshistorisk forskning. Til ein del haugar kan det også knytast rike funn (sjølv om det her ikkje er tale om dei største haugane).

Professor A.W. Brøgger var m.a. sterkt oppteken av vikingeskipa, storhaugane og sagalitteraturen.

I fleire lokalhistorieverk leverte han bidrag der han ved å kombinera resultat frå granskingar av storhaugar (og andre fornminne) og sitt inngåande kjennskap til sagaene, både kunne avliva einskilde myter knytt til

ulike storhaugar, samtidig som han kunne setja dei inn i ein klår historisk samanheng og såleis gjera dei til historiske monument av både regional og nasjonal verdi.

Velkjent er hans arbeid med Borrehaugane, som jo blei Noregs fyrste nasjonalpark i 1932. Ved å kombinera dei få arkeologiske funna og historiske kjelder, knytte Brøgger desse "kongegravene" til dei vestfoldske ynglingeætt-kongane. Om sitt arbeid med å granska dei vestfoldske kongshaugane skriv Brøgger sjølv i artikkelen "Vestfold. Fra småkongedømme til rikssamling" (i Vestfoldminne 1925/26 s.1-192): "Fra de store kongshaugene på Borre, Oseberg, Sem og Gokstad i Vestfold er i vor tid ryddet nye veier til norsk historieskrivning. Det samvirket mellem utforskningen av gravmindene og de litterære kilder som er bygget på dem har ført videre. Vestfolds arkeologi er til dette arbeidet en hovedkilde, som kan nyttes til å kaste lys over den ældste norske historien" (s.1).

Brøgger si forskning kan ein idag finna nedfelt m.a. i NAF's Vegbok - kanskje Noregs største kulturhistoriske leksikon - der det under oppslagsordet Borre om haugane står: "Nord-Europas største samling kongegraver, 7 store og 21 mindre gravhauger av A.W.Brøgger utpekt som gravplass for Vestfoldkongene av Ynglingeætten, vår første kongsætt". Artikkelen gjev f.ø. også ein kort omtale av dei funna som blei gjort på Borre i 1852 ("Borre-stilen").

Brøgger sitt mål med utforskinga av desse storhaugane var, for å sitera han sjølv eit "forsøk paa at finde frem til det, som virkelig hændte" og å "rense historien for historier" (Aarb. 1921, s.128).

Han kunne altså formidla fagleg forsvarleg viten om nokre av dei mest markerte fornminna i Vestfold-Østfold området. Og han formidla sin viten gjennom avisartiklar, artiklar i bygdebøker, i fagskrifter, i radioforedrag og i populærvitenskaplege bøker, og nådde slik fram både lokalt og nasjonalt. Brøgger sin viten var knytt til den einskilde haugen, og har såleis bidratt til å gjera kvar av desse til nasjonalmonument, noko som sikkert har betydd mykje for vern og pleie av dei. Idag blir hans viten enno formidla m.a. gjennom orienteringstavler på staden, gjennom Erling Johansen og Arne Skjølsvolds "Reisefører til oldtiden" og gjennom NAF's Vegbok.

Eit anna forskningsprosjekt med stor formidlingsverdi er Bjørn Myhre sitt arbeid på Nord-Jæren, eit område der dei faste fornminna har vore under konstant trugsmål sidan 1880-åra. Ikkje minst i dette området er det no viktig å gjera alle medviten om kva nasjonalmonument dei enno bevarte storhaugane og andre faste fornminne utgjær.

I dette er Bjørn Myhre sitt arbeid med storhaugane viktig. Han har plassert desse i sentrum av sin analyse av ervervs- og busetnadsstruktur og samfunnsorganisasjon i Nord-Jæren i eldre bronsealder. Storhaugane blir såleis det monumentale uttrykket for dei forhistoriske røtene for dagens gardar på Nord-Jæren.

Eit liknande prosjekt for Vestlandet sine storhaugar er no igang ved at Bjørn Ringstad har valt dei som emne for sin magistergradsavhandling i Bergen.

Dette prosjektet vil venteleg også gje mange formidlingsrelevante prosjekt, då det nettopp er storhaugane sin oppkomst og ikkje minst deira funksjon som blir belyst. Formidlingsverdien aukar ved at kvar einskild storhaug blir analysert: konstruksjon, funn, natur- og kulturmiljø.

Ved sida av storhaugane er det knapt nokon fornminnekategori som har eit slikt enormt formidlingspotensiale som helleristningane.

Nokre helleristningsfelt høyrer med mellom dei høgst prioriterte fornminna i landet, og helleristningane har også stor appell til det generelle publikum. Mange felt er i seg sjølv så rike og varierte at det knapt er naudsynt med særleg forskingsinnsats i formidlingsarbeidet. Fleirtalet av helleristningsfelt gjev likevel eit atskillig mindre imponerende fyrsteintrykk. For desse felte er ein formidlingsorientert forskingsinnsats naudsynt.

Formidlinga må gje svar på kva ristningane er og kva figurane tyder.

I ein viss mon kan den forkinga som allereie er gjort, både her i landet og elles i Skandinavia, nyttast til dette. Men den eksisterande litteraturen er nok for lite formidlingsorientert, i alle høve om ein ser litt ut over dei største og mest varierte felte.

Ein kan peika på to hovudsvakheter ved den eksisterande litteraturen i denne samanhengen:

- forståelse og tolking er for oppteken av det som berre finst på eit fåtal motiv- og figurrike felt (såsom særleg mange menneskefigurar og sceniske framstillingar) og
- forståelse og tolking er ofte så nært knytt til heile bronsealdersmaterialet (altså inkl. bronsesakene m.v.) at ein formidling i marka av denne forståelsen i beste fall blir ufullstendig.

Til no har ein likevel måtta nytta tolkingar basert særleg på studiar av bohyslenske, men også østfoldske helleristningar over heile Noreg. Mykje

av det som er interessant og "spanande" på østfoldsk-bohuslenske felt finn ein ikkje i det heile, eller berre heilt perifert på t.d. vestnorske felt. Det inntrykket publikum, både i nærmiljøet og generelt, må få av dette, er at vestnorske felt stort sett er bleike avspeglingar av dei rike austnorsk-bohuslenske felta, utan særleg interesse, korkje for forskning eller kulturvern.

Eit konkret døme vil vonaleg gjera poenget klårt.

Tidleg på våren 1981 blei feltet Gramshaug på Tittelsnes i Sveio i Hordaland oppdaga.

Som ein ser av fig. 1, verkar ikkje feltet i seg sjølv særleg spanande.

Bortsett frå ein noko samanklemt ringkross, er det lite her som minner om dei motiv ein finn på austnorsk-bohuslenske felt, ja, det er vel knapt nokon figurar på Gramshaug-feltet i det heile, slik at feltet også i vestnorsk samanheng kan synast vera temmeleg "skralt".

La me likevel fyrst sjå litt på ringkrossen.

Dette motivet plasserer med ein gong feltet inn i ein regional samanheng: ringkrossar er nemleg eit av dei mest framtrедande motiva på ristningsfelt i det sk. "Haugaland"-området (jfr. fig. 1). Ringkrossar finst dessutan på fleire felt både i Hardanger og sørover rundt Stavanger, jfr. fig. 3.

Ringkrossane knyter dessutan sambandet mellom dei sørvestnorske felta og dei sentrale austnorsk-bohuslenske, forutan til dei danske felta.

Ser ein litt nærare på nokre av det andre som finst på Gramshaug, kan ein også der finna særtrekk som kan finnast att på sume felt nord eller sør for Sveio.

Ein har t.d. ein ringliknande figur med "frynser" eller "stråler". Nære parallellar til dette har ein i Årsandhola sine malingar og dessutan på ringfigurar på Dysjaland i Sola (fig. 4).

Ein har jo også nokre enkle ringfigurar på Gramshaug. Slike enkle ringfigurar er meir eller mindre karakteriserande for heile det sørvest-norske helleristningsmaterialet (reint bortsett frå båtfigurane!), i alle høve for felt frå Stavanger og nordover.

Når båtfigurane fyrst er nemnd, er det nok merkverdig at så få båtfigurar er kjent frå ytre kystområde på Sørvestlandet. Dei fleste felta med båtfigurar finst inne i fjordar/fjordsystem. Gramshaug-feltet ligg på overgangen mellom ristningsfattige ytterstrok og ristningsrike fjordstrok, og det er ikkje utenkjeleg at feltet opphavleg har vore mykje motivrikare enn slik det står fram idag. Det er nemleg stor sjanse for at berre ein del av dei linene som blei hogde for t.d. 3000 år sidan er bevart til idag. Ein kan

tenkja seg at berre dei djupast og/eller breiast hogde delane av figurane står att idag. For moro skuld har eg fantasert litt over dette, og forsøkt å nytta dei bevarte fragmenta (om dei då er det!) til eit rekonstruksjonsframlegg (fig. 5). Eg trur at dette og evt. andre rekonstruksjonar basert på studiar av ristningar i tilgrensa områder kan ha stor verdi i formidlingsarbeidet. Utan å meina at rekonstruksjonsskissa viser korleis feltet har sett ut, er det etter mi meining eit akseptabelt framlegg på korleis det kan ha sett ut. Alle motiva har føresetnader i regionen eller tilgrensande område.

Ringkrossane har jo parallellar direkte på feltet. Eg vil også nemna at meir fragmentariske ringkrossar finst på dei to nabofelta Saltveit og Svolland (fig. 6).

Fotsolefigurane er i form nærskyld med ringkrossane, og det kan vera eit gjensidig avhengighetstilhøve mellom dei to motiva. I alle høve er det slike fotsolepar på Fjøsna (Etne), forutan på m.a. Åmøy, Rudlå (Stavanger), Bakke (Jondal) og Børve og Hauso (Sørfjorden), jfr. fig. 7.

Noko direkte haldepunkt for at det kan ha vore båtfigurar på Gramshaug har me vel ikkje, men dobbel-h-en og nokre av dei krokforma linene er det ikkje urimeleg å tolka som h.h.v. mannskapsstrekar/skrogfylling og stamnlíner. Det er verdt å merka seg at på dårleg bevarte felt er det oftare mannskapsstrekar og stamnlíner som står att enn andre delar av båtfiguraen. Slik er det t.d. på sume av felta ved Hafrsfjord (fig. 8).

Dei ulike båtfigurtypane eg har rekonstruert har alle føresetnader på nærliggjande felt.

Den opne tolina båten med boga stamn er den typen bårfigur som ved sida av einlina båtar er mest utbreidd på heile Sørvestlandet. M.a. finn ein slike, i nærskyld detaljutforming, på Flote (Etne), Hamarhaug (Kvinnherad), Ullshelleren (Odda), Bakke (Jondal), Utbjoa (Ølen), Fjøsna (Etne), Haustveit (Sørfjorden), Samnøy I og II (Fusa), Løland, Nag, Hodnafjell, Bru, Dysjaland, Åmøy (Ryfylke), Revheim, Rudlå, Nedre Tasta, Haga (Stavanger/Sola), Vigdel, Helland (Jæren), Husabø (Dalane). Jfr. fig. 9.

Den einlina båtfiguren med boga stamn har også parallellar på Flote og dei fleste andre sørvestnorske felt med båtmotiv. Sløyfa i stammen er eit trekk ein finn på sume felt på Jæren (Nedre Tasta og Harestad) og Lista (Kalleberg, Penne), jfr. fig. 10.

Dei to lukka tolina båtane med vertikal skrogfylling har også nære parallellar, den øvste på Haustveit og Vangdal (Hardanger) og Åmøy, den nedste særleg på Bru, men også på Revheim, Åmøy og Sør-Sunde (alle ved Stavanger).

Eg har trukke fram dette ristningsfeltet som eit døme på ein formidlingsretta utforsking av eit einskild fast fornminne. Gramshaug-feltet er sjølv sagt eit heilt spesielt tilfelle - men i røynda er vel alle ristningsfelt og andre faste fornminne så spesielle at det er fruktbart å utforska kvart einskild av dei. Eg trur det er meir enn nok potensiale til detaljutforsking av kvart einaste eitt!

Vårt ansvar er å nytta ut dette potensialet, ikkje berre i auditoriet og i muséarkiva, men i aktuelt vernearbeid. Sjølv sagt er vernearbeid og formidlingsarbeid også eit økonomisk spørsmål, men i ein viss mon vil me sjølv kunna bestemma både fordelinga av dei midla me har til rådvelde, og ikkje minst prioriteringa av vår personlege forskningsinnsats.

Heilt avslutningsvis vil eg skissera kva eg meiner må gjerast:

1. Pleie av faste fornminne må styrkast, og det gjeld ikkje berre oppmal-ing av helleristningsfelt og restaurering av øydelagte eller utgravde haugar - ikkje minst må området rundt dei fornminna som me vil nytta i aktivt vern/formidling pleiast.
2. Ein del av formidlingsaktivitetane må kanalisierast til dei faste fornminna - her bør det vel vera mogleg å få istand eit samarbeid med nyare tids kulturminner: fylkeskonservatorane, fylkes/landsdels/lokalmusea, kulturkontor og skulekontor.
3. Formidlingsperspektivet, dvs. bearbeiding av formidlingsrelevant informasjon, må bli ein integrert del av registrerings- og utgravingsprosjekta. Dette heng nøye saman med ein styrking av heile databearbeidings/publiseringssida av feltarbeidet.
4. Opplæring i formidling (fagdidaktikk) i feltsituasjonen bør bli ein integrert del av feltopplæringa (og skulle dessutan vera ein fin måte å få nytta mykje av pensumkunnskapen på).
5. Musea bør også bli meir permanent tilstades i lokalsamfunna, gjennom t.d. mindre utstillingar, kanskje faste kontaktfolk, hyppigare besøk i rein verne/pleie/kontakthensikt og større bruk av lokalavisene.
6. Det bør generelt bli lagt større vekt på formidlingsrelatert forskning: i den einskilte sin prioritering av forskningsinnsats, ved tildeling og prioritering av middel, og ved tilsettingar.

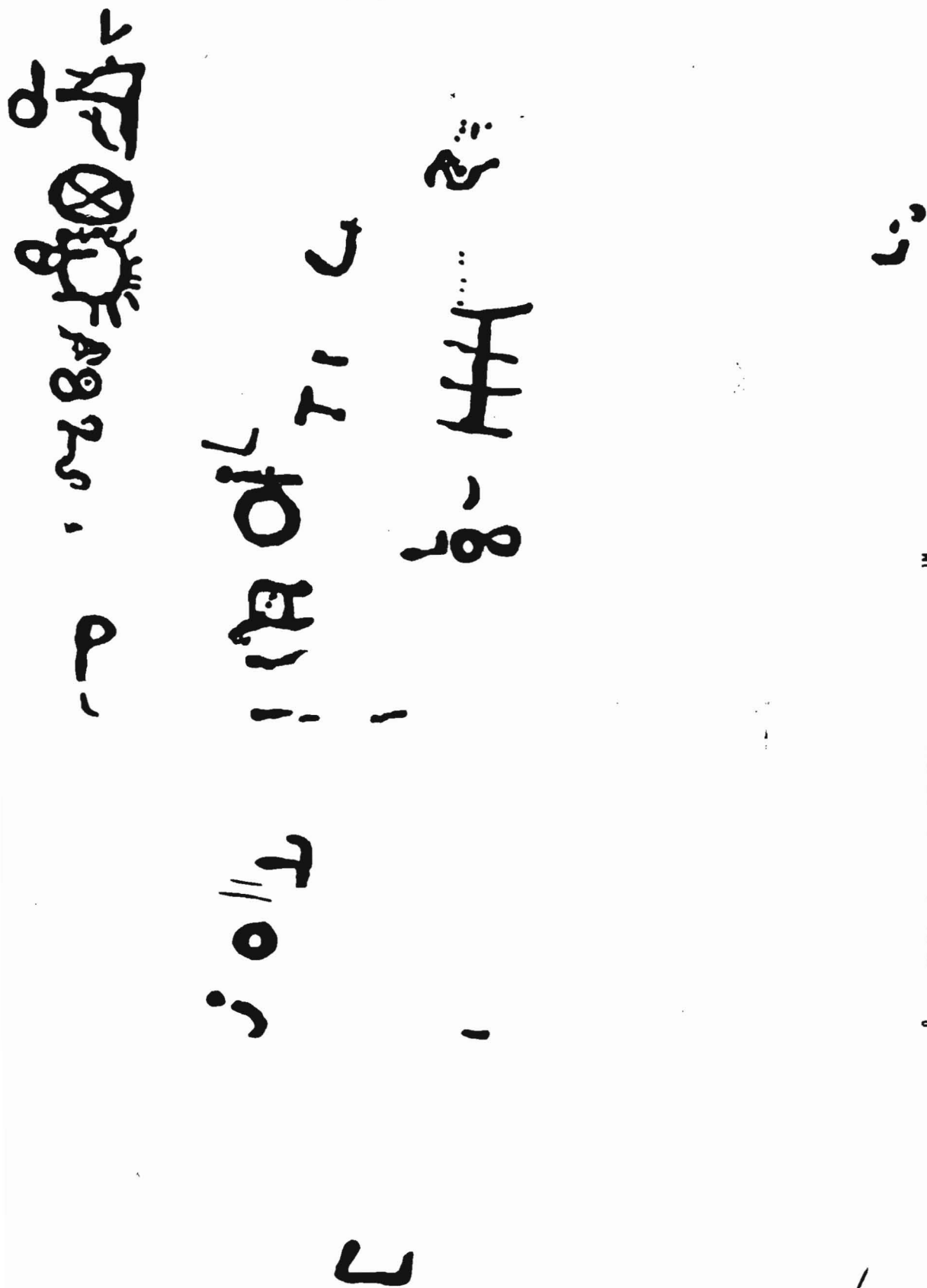
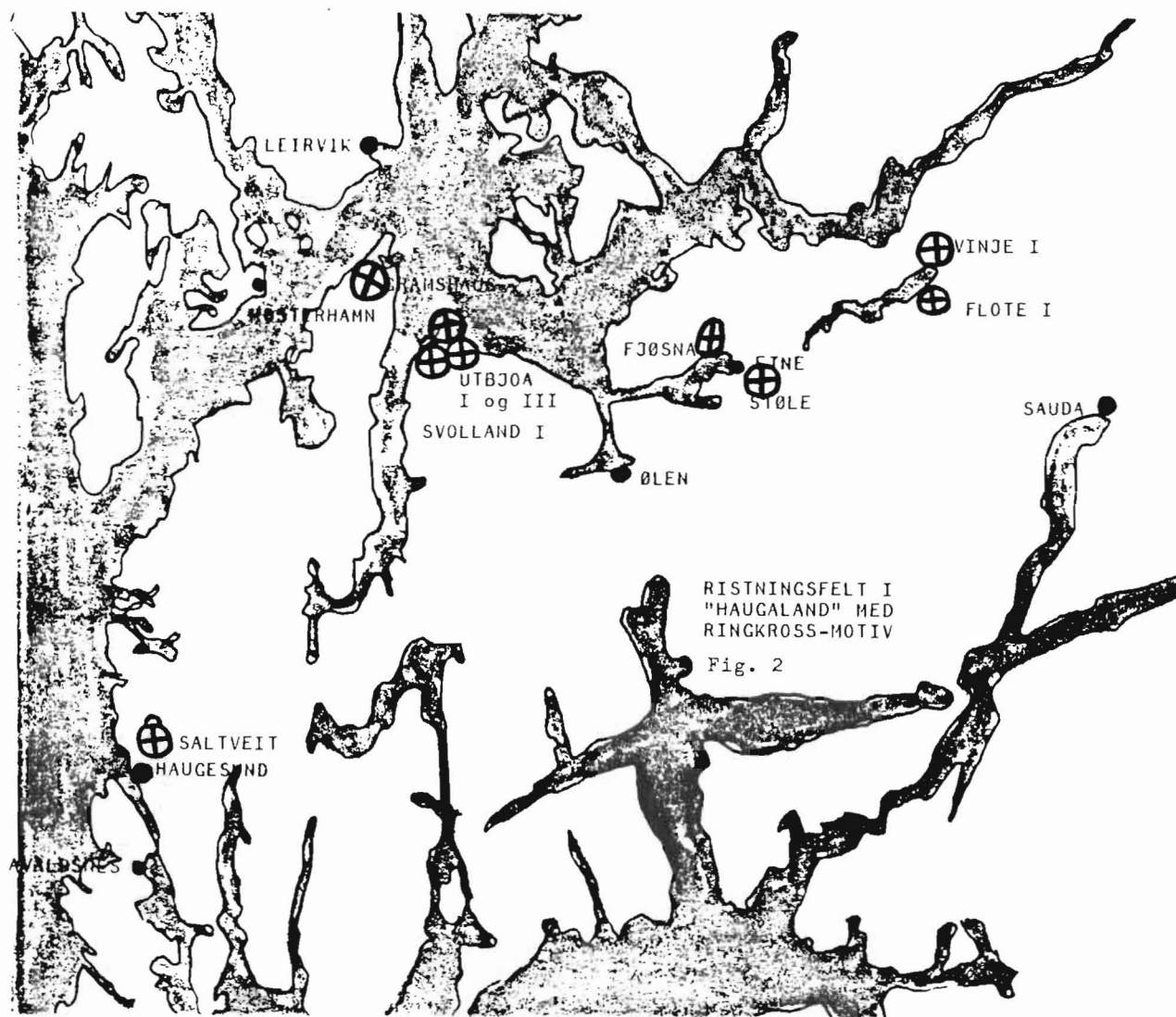
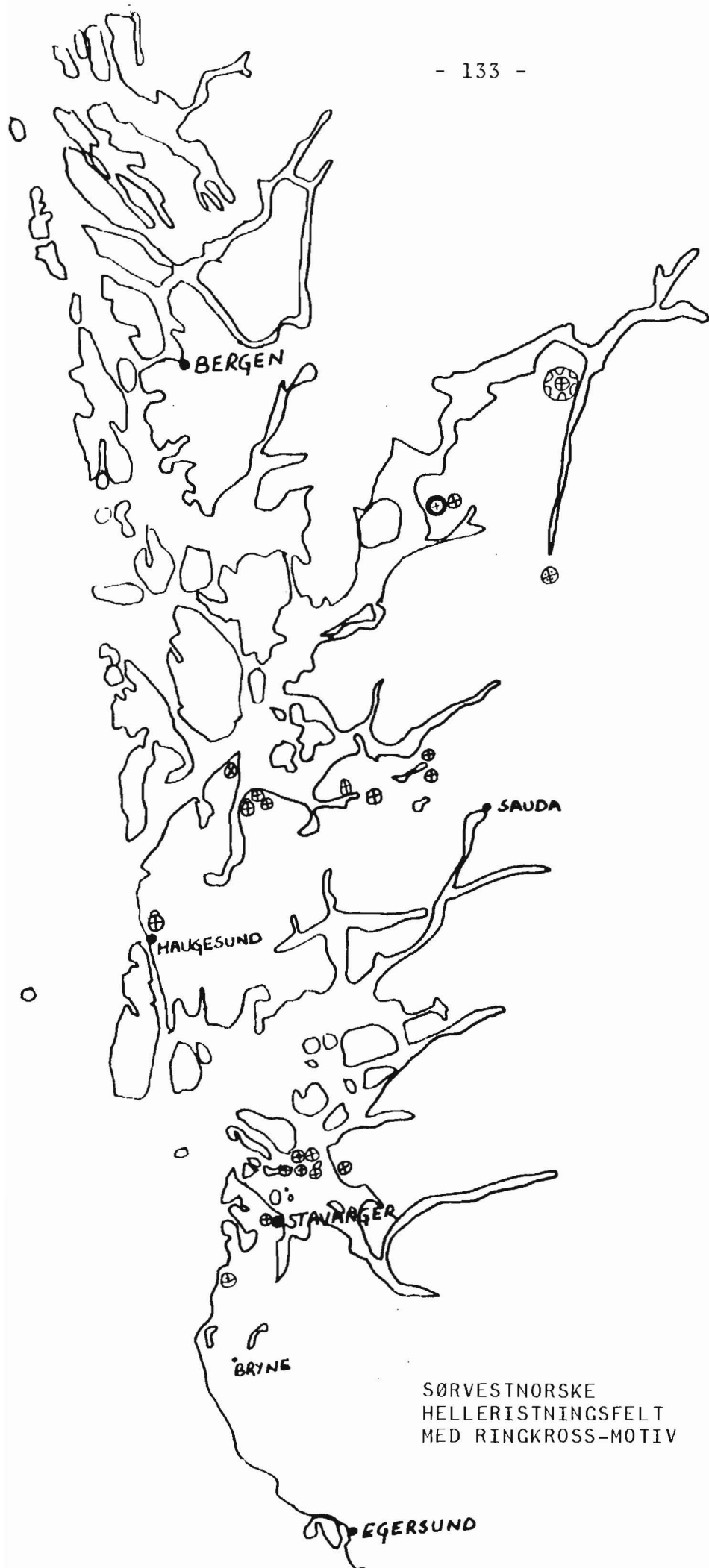

Fig. 1:
Ristningsfeltet GRAMSHAUG kalkert 23/3-81 av forf.

SØRVESTNORSKE
HELLERISTNINGSFELT
MED RINGKROSS-MOTIV

Fig. 3

Fig. 4: Dysjaland II. Etter Jone Johnsen 1974: Pl. 23.

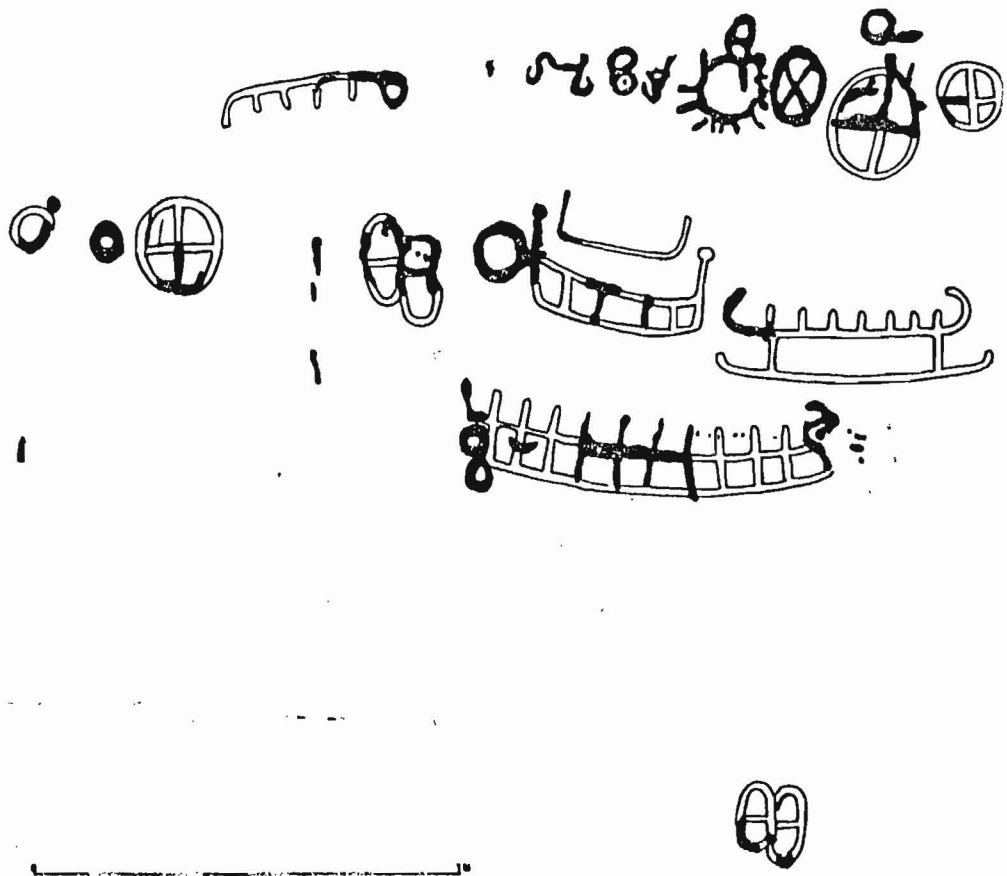

Fig. 5:

Utkast til rekonstruksjon av ristningsfeltet GRAMSHAUG basert på kalkering og jamføring med nabofelt.

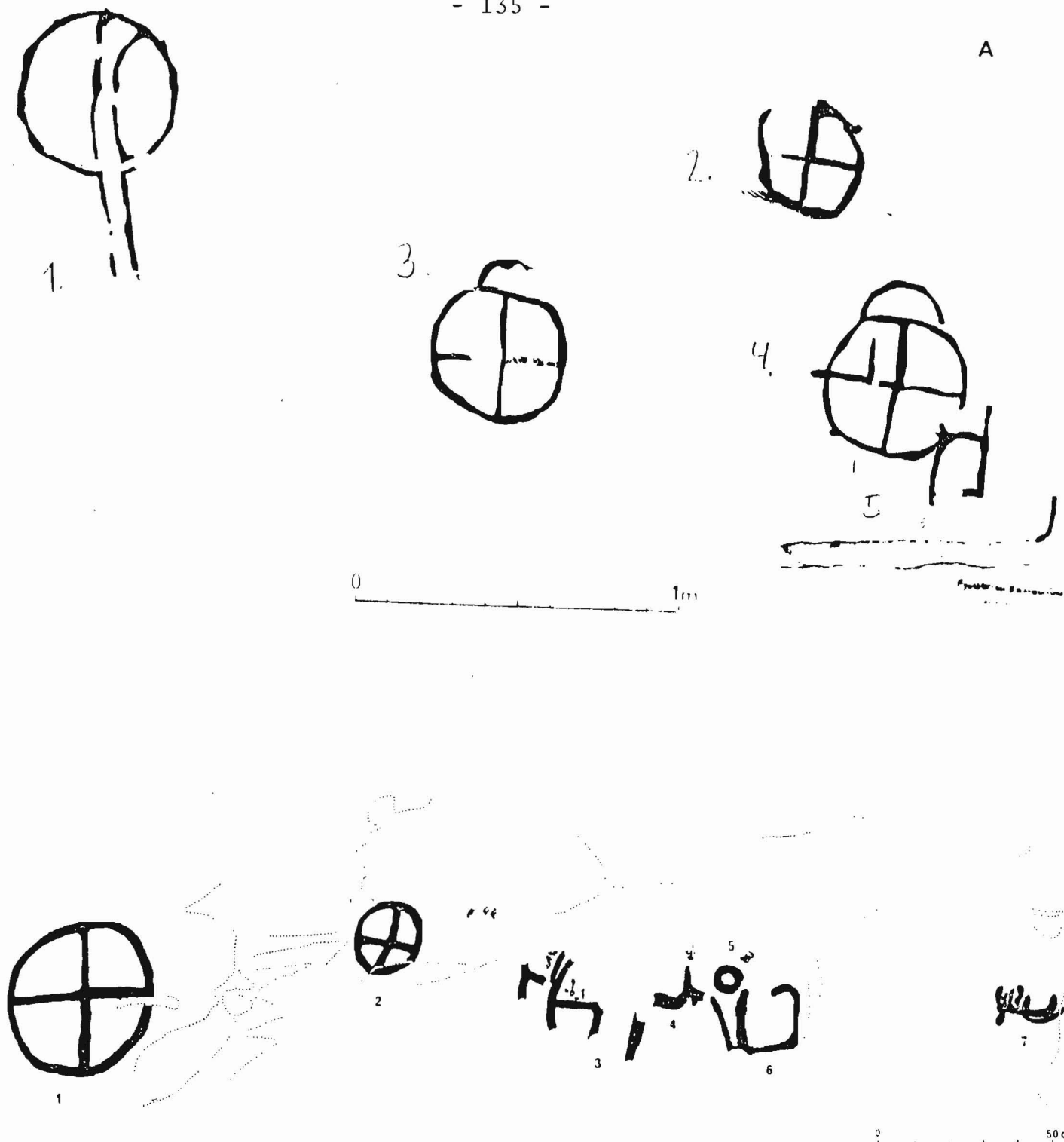

Fig. 6: Saltveit (øverst) og Svolland. Etter hhv. Jone
Johnsen 1974: Pl. 22A og Gro Mandt Larsen 1972: Pl. 29b.

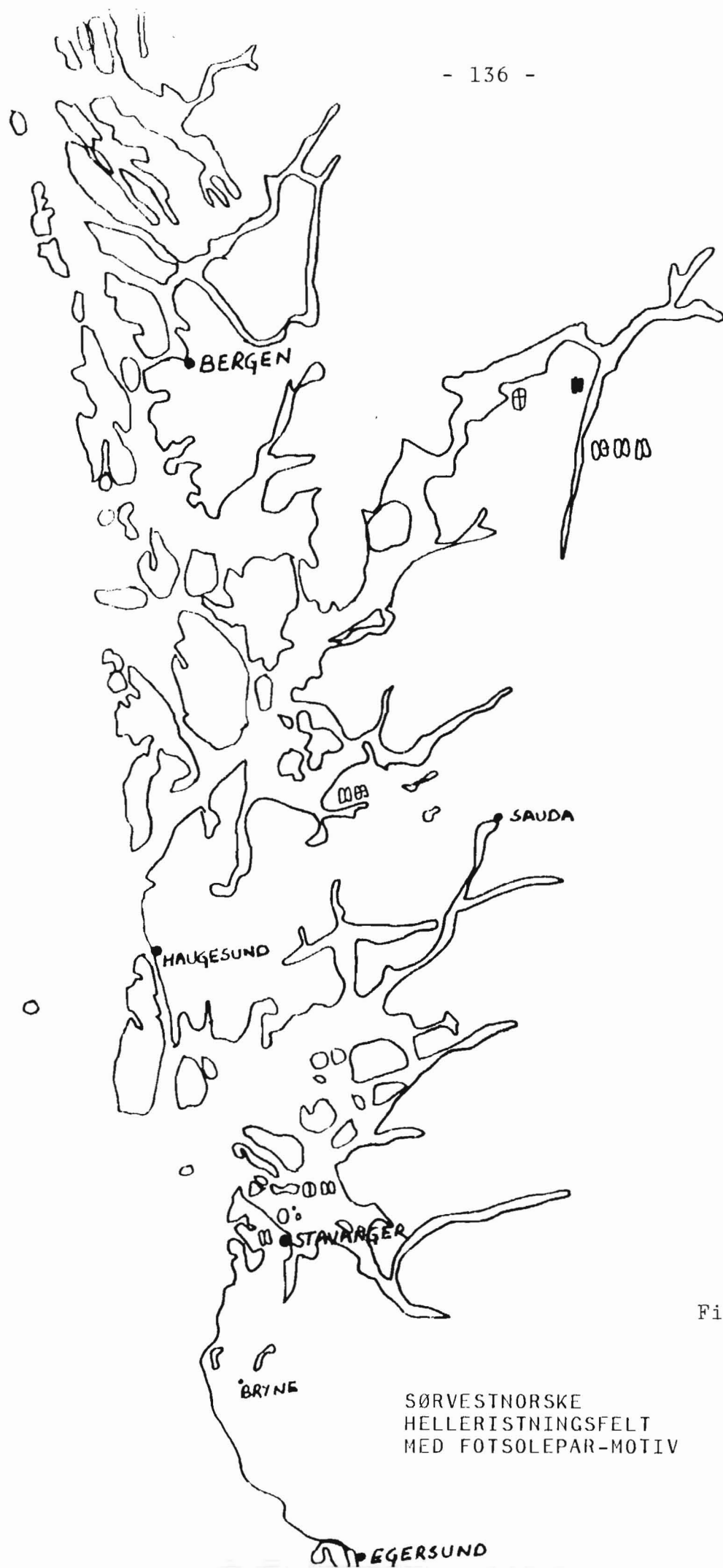

Fig. 7

SØRVESTNORSKE
HELLERISTNINGSFELT
MED FOTSOLEPAR-MOTIV

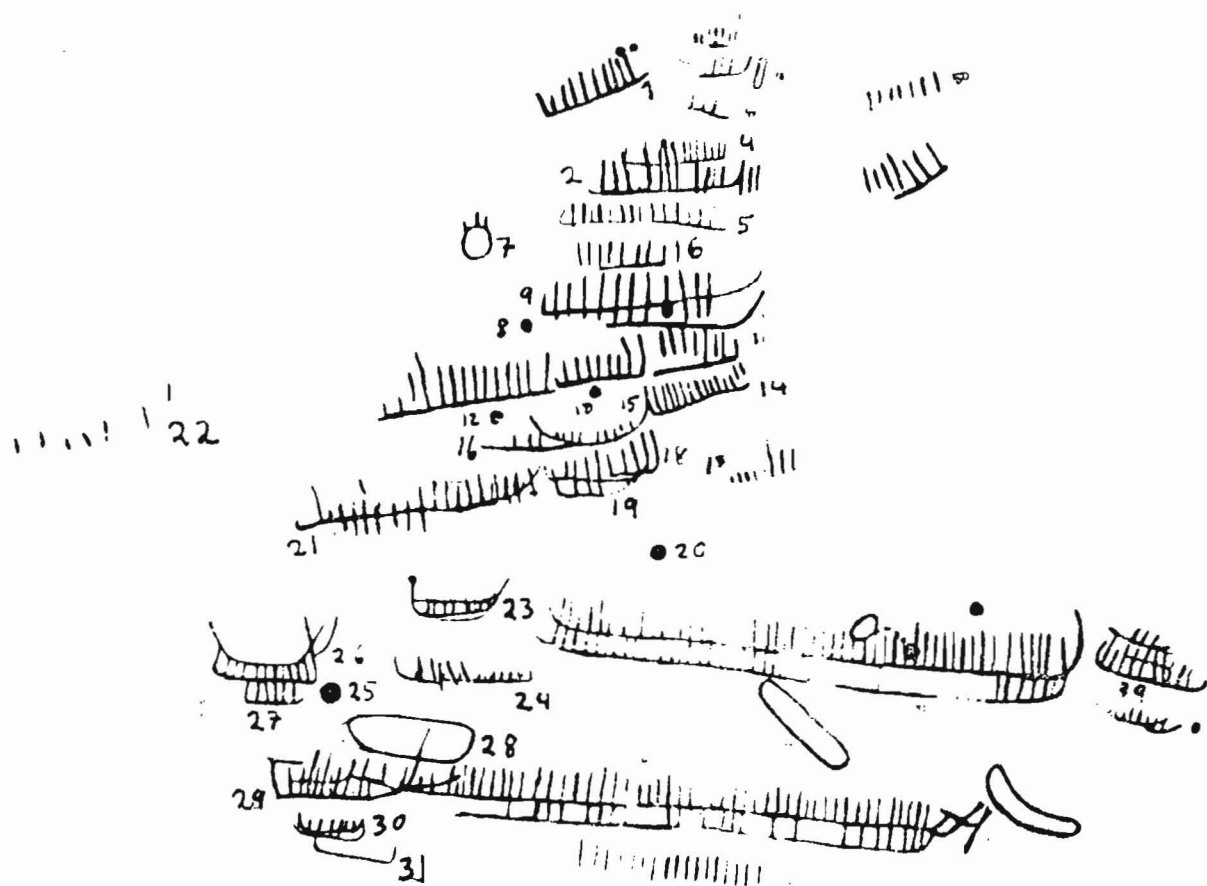

Fig. 8: Del av Sør-Sunde IV etter Jone Johnsen 1974: Pl. 16.

SØRVESTNORSKE HELLERISTNINGSFELT MED
BÅTFIGURAR AV OTBS (OPEN TOLINA MED BOGA
STAMN)-TYPE

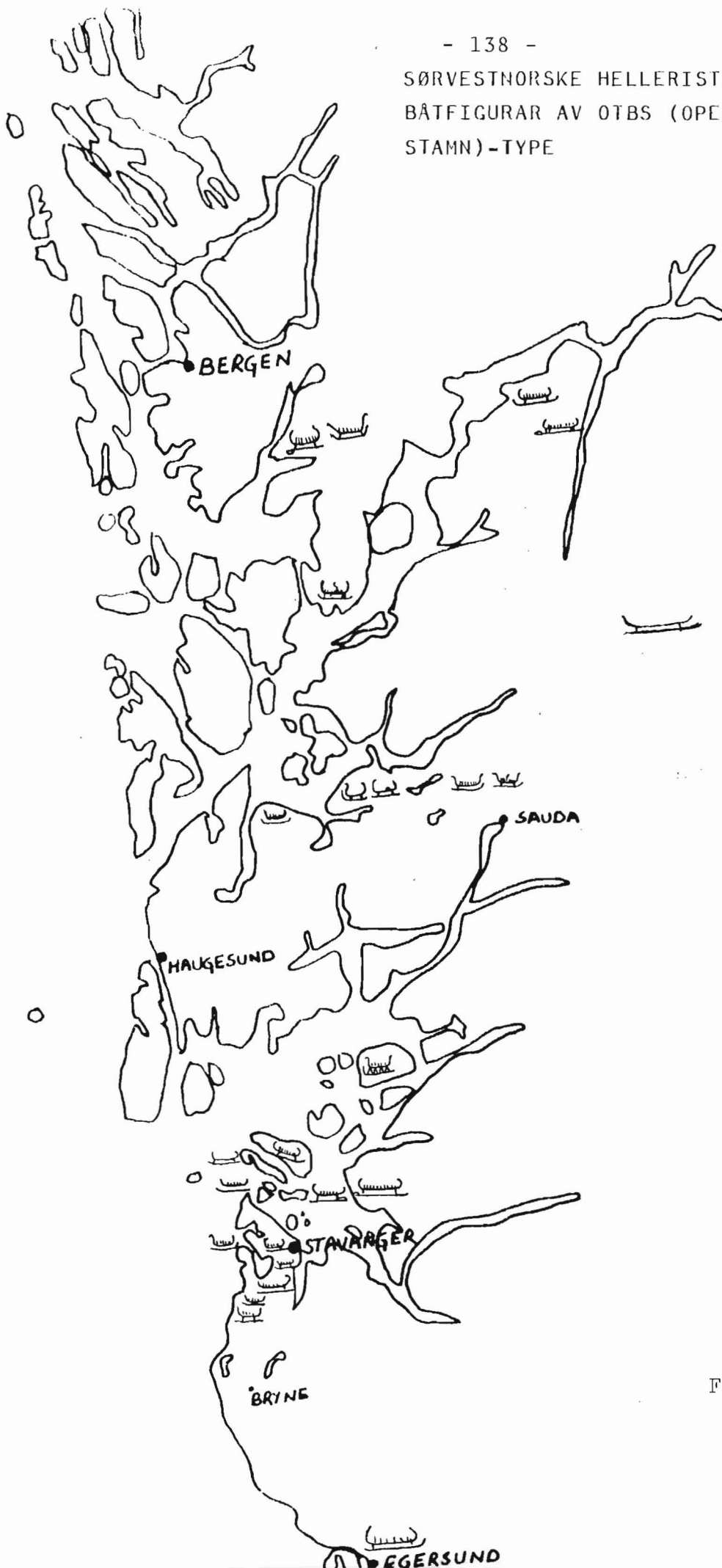

Fig. 9

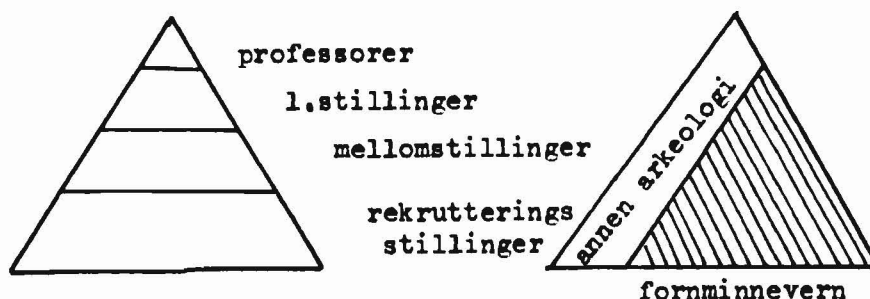
Fig. 10: Båtfigur frå Harestad. Kalkert etter foto.

FORNMINNEVERN OG FORSKNING - MOTSATTE STØRRELSER ELLER TO SIDER AV SAMME SAK ?

av Christian Keller.

Dette må vel være norsk arkeologis gjenganger-tema nummer 1, og det er med fare for å havne i oppgåtte spor at jeg forsøker å ta opp temaet enda en gang. Innlegget er i hvert fall tilsynelatende formet som en analyse, men formålet er her å introdusere et par begreper og tema som kan være av nytte for en videre debatt. Selvfølgelig er jeg subjektiv - det skal man jo være i våre dager - så innlegget blir situasjonen i norsk arkeologi anno 1983 "som je' ser det".

Første spørsmål er da - hvem er vi, sånn sosialt sett? Vi kan f.eks. lage en pyramide som omfatter det sosiale hierarkiet innen faget. Pyramiden vil da være lagdelt etter det akademiske hierarki, med professorer og dosenter på toppen, første- og mellomstillingene i midten, og rekrutterings- og assistentstillinger i bunnen. (Fig. til venstre).

Videre kan vi dele pyramiden etter en horisontal akse, som symboliserer de forskjellige arbeidsfeltene innen faget, med forskerstillinger, museums- og undervisningsstillinger til venstre, og fornminnevernet i det skraverte feltet til høyre. (Fig. til høyre).

Dette skulle være et relativt ukontroversielt bilde av norsk arkeologi hva angår stillingstyper og arbeidsfelt.

Symposiets tittel er "Hva bestemmer våre valg?" Valgene vil bl.a. være diktert av hvor vi befinner oss i pyramiden, og for den saks skyld hvor vi befinner oss i storsamfunnet - politisk, sosialt osv.

Men det viktigste grunnlaget for valg ligger vel i vår utdanning, og da særlig i hvilket forskningssyn vi har erhvervet oss i løpet av studietid og

senere. Med forskningssyn mener jeg da generelt hvordan vi oppfatter at selve forskningsprosessen foregår - eller bør foregå.

Ettersom dette siste er et kontroversielt tema, skal jeg kort skissere noen hoveddrammer som er nødvendig for å komme videre!

Det såkalte induktive forskningssyn er blitt påklistret som en slags etikett på norsk arkeologisk forskning fra den annen verdenskrig og opp mot 1970. Uten at vi her skal gå dypere inn på forskningsfilosofien må det være lov å si at den dominerende forskningsoppfatning var at det var framveksten av det arkeologiske materialet, i form av nye funn, som drev forskningen framover - og dermed kunnskapsøkningen. Dette var naturlig hvis man f. eks. holdt på med dateringsspørsmål og sluttete funn/funnkombinasjoner som hovedtema. Arkeologen spilte på en måte annenfiolin i forhold til materialet - hennes jobb var å rydde og systematisere den informasjon som materialet inneholdt.

Dette ga grunnlaget for hva vi kan kalle "lineært forskningssyn", dvs. at en oppfatter arkeologisk forskning som en lineær prosess som starter med registrering, utgravning og rapportskriving, og fortsetter med bearbeiding og publisering.

"Fordelen" - om en kan kalle det slik - ved det induktive forskningssynet og den lineære forskningsoppfatning, var at forholdet til fornminnevernet ble relativt uproblematisk. Arbeidet med registrering og utgravning av fornminner ble automatisk betraktet som de første leddene i forskningsprosessen - og arbeidet ble derfor pr. definisjon oppfattet som forskning. Så ble det mer et juridisk og forhandlingsteknisk spørsmål hvor mange "trinn" i denne forskningsprosessen som skulle finansieres under fornminnevernet. Fornminnevernet fikk sin form nettopp under denne perioden og under dette forskningssynet, og det gjennomsyrrer fornminnevernet den dag i dag - og planene for nyorganiseringen av fornminnevernet også for den saks skyld.

Omkring 1970 begynte debatten om såkalt "new archaeology", og det hypotetisk deduktive forskningssynet ble introdusert som ideal. Forskning er etter denne oppfatning en prosess som begynner med et hypotese eller forutsigelse, som deretter skal testes empirisk. Deretter følger korreksjon av hypotesen, ny testing osv. etter kjent naturvitenskapelig mønster.

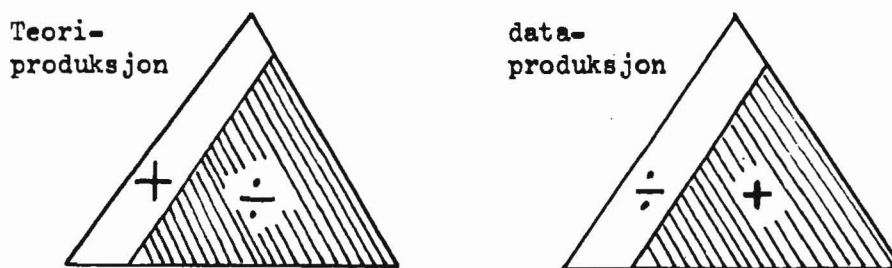
I arkeologisk sammenheng ble dette uttrykt dithen at arkeologien skulle være eksperimentell - forøvrig med Arne B. Johansen som den mest energiske talsmann. (Johansen 74:74).

Dette synet avføder et behov for teoridannelse innen arkeologien i et omfang som var ukjent tidligere. En tror ikke lenger at blind datainnsamling fører til ny kunnskap - tvert imot, en skal ikke gå ut og samle inn data før en har et teoretisk fundert formål med innsamlingen.

"Ulempen" - om en kan kalle det slik - ved dette forskningssynet er at forholdet til fornminnevernet blir problematisk. I fornminnevernet er datainnsamlingen dirigert utenfra, av utbyggingstekniske hensyn, og mulighetene til teoridannelse er små.

Resultatene av dette skisma blir at deler av arkeologien kan bli ekstremt teori-orientert, mens fornminnevernet lider under teorimangel. Dette skal ikke forstås dithen at det ikke avfødes teorier under fornminnevernet, men dataproduksjonen i fornminnevernet er forholdsvis mange ganger større enn teoriproduksjonen. Hvis vi ser på pyramiden igjen, kan vi grovt si at venstre del av pyramiden har et overskudd av teoriproduksjon, mens høyre del av pyramiden har et underskudd. Jeg vet ikke om vi tilsvarende kan si at venstre del av pyramiden har et underskudd av dataproduksjon, men det er klart at høyre siden har overproduksjon.

Uten å gå inn på dette i detalj må vi kunne være enige om at det foreligger en ubalanse innen faget hva teoriproduksjon angår. Denne ubalanse var også tilstede under det induktive forskningsideal, men var da mindre synlig, ettersom kravet til teoriproduksjon totalt blir mindre etter dette syn.

Jeg skal senere komme litt inn på arkeologiens dypere målsetting, men la oss foreløpig holde oss til en rund formulering og si at fagets formål er kunnskapsøkning, eller erkjennelses-søken om man vil. Dette formålet er en oppgave for hver enkelt av oss, men jeg synes det må være lov å strekke strikken litt lenger og si at arkeologien også har et kollektivt forskningsansvar.

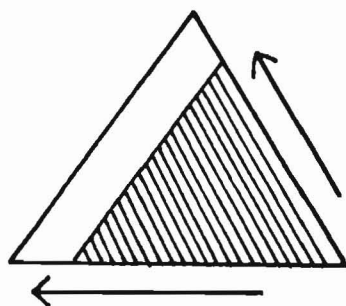
Dessverre står dette i noen grad i motsetning til den arkeologiske forskningstradisjon i Norge, som er utpreget individuell. Og dermed er vi framme ved et nøkkeltema i mitt innlegg - nemlig privatiseringen av forsk-

ningsansvaret. Det er flere faktorer som bidrar til denne privatiseringen, hvorav fagtradisjonen, som jeg nevnte, er én.

En annen faktor er meriteringsproblematikken - dette at faglig avansement primært foregår gjennom premiering av den individuelle forskningsinnsats. Dermed er det åpenbart at de som styrer meriteringskriteriene også har i sin makt å styre forskningen i individuell - eller kollektiv - retning. Nå kan det sies en hel del om individuell kontra kollektiv forskning - det er en problematikk som omfatter langt flere fag enn arkeologi. Jeg skal ikke ta opp den problematikken i full bredde, bare peke på at dersom forskningen blir for individualisert, så vil kunnskapsproduksjonen lett bli noe av et lappeteppe, og den såkalte forskningsfront kan få likhet med en frysekant. Vi må med andre ord erkjenne at forskning - og da særlig i organisert form som under fornminnevernet - er noe som må administreres.

En årsak til at det kan være vanskelig å få til slik administrasjon er antakelig at det lett skjer en sammenblanding av målsettinger. På den ene siden en overordnet faglig målsetting i retning generell kunnskapsøkning. På den andre siden en individuell målsetting, der forskning blir et middel til faglig og sosialt avansement - forskningen blir en privat redningsaksjon der man løfter seg selv etter håret, ofte for å unnsnippe fornminnevernet. Denne todelte målsettingen har en rekke uheldige effekter:

- Den individuelle forskningen har ikke "råd" til å gå løs på problemer som har liten sjanse til løsning - forskningen dirigeres i retning av "sikre" problemfelt der en har nesten garanti for å komme i mål med et resultat.
 - Meriteringssystemet slik det fungerer i dag bremser kollektiv forskning eller institusjonsforskning fordi det først og fremst premierer individuell forskning.
 - Og kanskje den viktigste effekten - norske arkeologer mangler trening i å tenke forskningsstrategi ut over individplanet - det man kunne kalle en kollektiv forskningsstrategi er dessverre sjelden vare.
- Likevel er vi vel ikke dummere enn at vi kan forandre på disse forhold dersom vi bestemmer oss for det.

Strategier for sosialt avansement for personale innen fornminnevernet.

Før vi går nærmere inn på problematikken omkring institusjonsforskning eller det vi kan kalle organisert forskning, så er det et annet nøkkeltema vi må se nærmere på. Det er det vi kan kalle det verdinøytrale forskningsidealet, som bl.a. Jenny Rita Næss var inne på under sitt "disiplineringsforedrag" på Det Norske Arkeologmøte 1982.

Oppfatningen at arkeologi er en verdinøytral vitenskap har lange røtter i Norge. Det viste seg bl.a. ved den smule etnisitetsdebatt som framkom i avisene i anledning Alta-saken. Det ligger også skjult i de vitenskapsidealene som ble presentert ved begynnelsen av 1970-tallet, det hypotetisk deduktive forskningssynet inkludert.

Det var riktignok en tendens til å henge seg på den såkalte positivismedebatten midt på 1970-tallet, men noe formulert verdiorientert forskningssyn for arkeologien ble såvidt jeg vet, aldri nedfelt på papiret. (Se forøvrig Keller 78:81).

Jeg skal ikke starte noen ny positivismedebatt her og nå, men bare påpeke at det må foreligge en latent konflikt mellom et verdinøytralt forskningssyn på den ene siden, og fornminnevernet, som pr. definisjon er verdiorientert, på den andre siden.

Nå kan man selvfølgelig si at så lenge fornminnevernet betraktes som ren datainnsamling er alt vel, men dette stadium er vel forlatt av de fleste i dag. Tendensen går vel heller i retning av å betrakte fornminnevernet som et forvaltningsmessig redskap for en kulturpolitisk målsetting.

Det er bare det paradoks at vi ikke har noen kulturpolitisk målsetting for fornminnevernet. Det finnes ikke noen formulert fornminnepolitikk. Nå kan man jo slå tilbake og si at dette har norske arkeologer diskutert i flere år, og at det er dette som er nedfelt i NOU 1982:36 Kulturminnevernet. Men dette er FEIL.

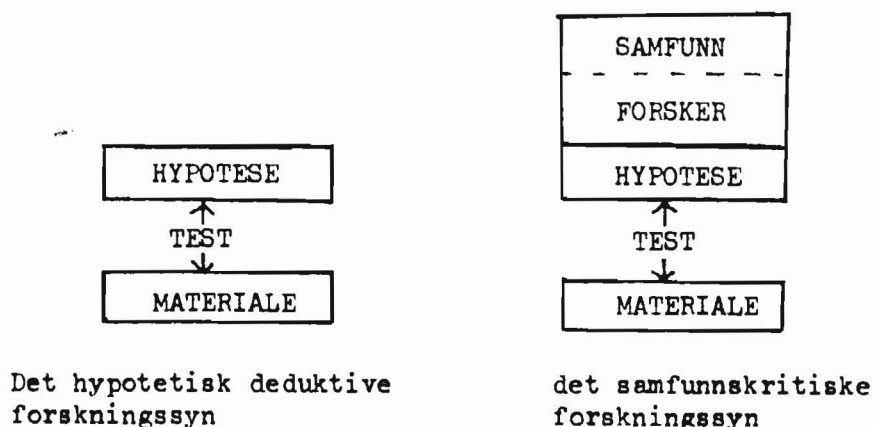
Det står en masse i utredningen om hvem - dvs. hvilke organer - som skal ha myndighet til å ta politiske og forvaltningsmessige beslutninger i fornminnevernet. Men det står ikke hva de skal beslutte - hvilke verdier de skal legge til grunn for beslutningene. Og akkurat dette har arkeologene flyktet unna gang på gang! Vi har ikke noe formulert verdisystem, hverken for forskning eller fornminnevern.

Nå kan man selvfølgelig innvende at det å utforme en fornminnepolitikk, det er kulturpolitikernes ansvar. Arkeologene er fagfolk, forskere og forvaltere av loven. Men la oss ikke glemme at vi er - og representerer - en interessegruppe i samfunnet. Og som interessegruppe har vi anledning til å formulere oss som det passer. "Dobbeltmennsker" finnes også i arkeologien.

Før vi går videre er det nødvendig å se litt nærmere på forholdet mellom det hypotetisk deduktive, verdingøytrale forskningssynet og et mer samfunnsengasjert forskningssyn:

Som nevnt består det hypotetisk deduktive i framsetting av en hypotese som testes mot et materiale, korrigeres osv. Dette er vist i figuren under. Kritikken mot dette synet går på at teori og materiale her er framstilt som om det eksisterte i et sosialt vakuum, som om teori og data levde liv av seg selv, uavhengig av forskeren.

Derfor kan man bygge på en ramme og si at hypotesen utgår fra en forsker som utgår fra et samfunn, og at dette påvirker forskningen på alle trinn, både i styring av pengemidler, valg av forskningsobjekt og direkte i valg av bevisførsel og metode. (Slagstad red. 76: f.eks. s.33; Keller 78:81-90).

Som man vil se gir modellen mulighet både for samfunnet til å styre forskeren og forskeren til å påvirke samfunnet. Samfunnet styrer eller "disiplinerer" forskningen ved å fordele forvaltningsansvar og å styre pengemidler - en problematikk som Jenny Rita Næss utdypet i detalj i ovennevnte foredrag. Forskeren påvirker også samfunnet ved å velge - eller unngå å velge - visse problemstillinger. Stikkord er utviklingsteori, etnisitetsproblem, økologi, naturvern. Det viktige her er at man er klar over at det å velge nøytrale emner også er et valg som påvirker samfunnet. Det er en applaus til det bestående.

Hvis vi da skal oppsummere situasjonen for norsk arkeologi generelt og for fornminnevernet spesielt, slik jeg har sett det, blir det som følger:

Arkeologien lider av ubalanse i teoriproduksjonen
- fornminnevernet lider av teori-underskudd.

Forskningsansvaret privatiseres - kollektive
forskningsstrategier er mangelvare.

Forskningssynet er verdinøytralt - det mangler en
verdiorientert fornminne-politikk.

Etter denne diagnosen skulle man kanskje tro at det ikke var særlig liv i pasienten - men det er det. Mye liv enda. Det kan derfor være et poeng å prøve å foreskrive et behandlingsopplegg. Jeg begynner da med å introdusere et nytt begrep - DET UTVIDETE KULTURMINNEVERN BEGREPET.

Inn under dette begrepet putter vi all faglig virksomhet som direkte eller indirekte bidrar til vern av våre kulturminner. Dette inkluderer også forskning, såvel som formidling og museumsarbeid i tillegg til det fysiske fornminnevernet. Herunder hører også virksomhet som skilting, pleie og annet formidlingsarbeid.

Jeg vil forsøke meg på en kortfattet argumentasjon:

Faste fornminner, og for den saks skyld arkeologiske gjenstander, har overhode ingen verdi i seg selv. Det er selve erkjennelsen av dem, vår viten om deres opprinnelse, samt det at vi setter pris på denne viten, som gjør dem verdifulle.

Gjenstandene og fornminnene er deler av en fortid, men de har ingen betydning for denne fortid. Det er deres tilstedeværelse i nåtiden som gjør dem verdifulle - i hvert fall for noen av oss i nåtiden.

Det er imidlertid ikke vanskelig å tenke seg et samfunn som vel kjenner til gjenstandene og fornminnene, men som ikke betrakter dem som verdifulle. Det er heller ikke vanskelig å forestille seg hvordan viten om fortiden vil forsvinne i et slikt samfunn.

Vi arbeider altså på to plan. Det ene, prosaiske, er å slåss for et landskap med kulturhistoriske elementer i form av fornminner. Det andre, overgripende, er å slåss for et samfunn med en historie. Og da snakker jeg ikke om en bestemt historieoppfatning, jeg snakker om et samfunn med eller uten historie overhodet.

Vår tidligere kirke- og undervisningsminister, Einar Førde, sa i et avisintervju nylig at kommersialiseringa av kulturlivet er vår største trussel. (Dagbladet 15.feb. 1983). Og at denne trussel er en sovepute for politikere, slik at f.eks. mediapolitiske beslutninger flyttes fra de folkevalgte organ over til næringslivet.

Ser vi på den internasjonale mediasituasjonen i dag finner vi et voldsomt økende kulturkonsum av svært enhetlig karakter, med sport, eventyr, sex og vold som de viktigste ingrediensene. Jeg mener ikke her å preke moral, men å påpeke at det kulturspesifikke kulturkonsumet er på retur - mangfoldet forsvinner til fordel for et mer enhetlig internasjonalt kulturmarked, styrt av storkapitalen.

Her har kulturhistorien, med arkeologien og det utvidete kulturminnevern-begrepet, sin overordnede oppgave. Ikke først og fremst ved å være nasjonalistisk, men ved å være kulturspesifikk.

Når vi snakker om at det er verdifullt å drive fornminnevern, så er det naturlig å tenke at det er verdifullt fordi det vi verner, altså objektet, fornminnene, er verdifulle.

Men vi skal ikke glemme at subjektet, altså selve fornminnevernet som organisasjon, også er verdifullt. Innen arkeologien utgjør det i dag vår største kulturinstitusjon, og enda til den institusjon som har størst kontakt med publikum. Verdien ligger altså i det faktum at det her er et organ som beskjeftiger seg med forhistorien.

Og her kan det være på sin plass å se litt på hva vi mener når vi snakker om arkeologisk forskning. Slik forskning kan vi grovt sett dele i tre:

- For det første en lokal, objekt-orientert forskning som går ut på å finne ut enkelte objekters opprinnelse, det være seg gravhauger, gårdsgravfelt, gårdens opprinnelse, osv.
- For det andre en historisk-dokumentarisk forskning, som skal klarlegge det historiske forløp, enten det gjelder et distrikt, et land eller et fenomen - f.eks. gravskikkens historie.
- For det tredje hva vi kan kalle en kulturhistorisk fenomenologi, som går ut på å forklare sammenhenger av mer generell gyldighet, som f.eks. økologi og bosetning.

Alle de tre former vil være kulturspesifikke i noen grad, den første mest, den siste minst. Dersom vi skal dekke opp den målsettingen jeg skisserte ovenfor, må den kulturspesifikke virksomheten styrkes. Den kan med fordel foregå lokalt, og koples sammen med informasjonsarbeid, pleie osv. Jeg vil med andre ord slå til lyd for en slags kulturhistorisk fundamentalisme. Dette må være en klar politisk målsetting for fornminnevernet.

Jeg kan ikke forstå annet enn at en slik politisk målsetting må gjennomføres ved å foreta en kopling mellom det lokale kulturliv, det være seg muséer eller kulturstyrer, og fornminnevernet.

Her blir vi så stående ved et annet spørsmål: Hvor effektivt er det fornminnevernet vi har i dag - og hvor effektivt kan det i beste fall bli dersom de nå framlagte planer realiseres? Jeg kan ikke komme med tall, men etter snart 10 års reisevirksomhet for fornminnevernet vil jeg komme med en påstand: Det blir ikke effektivt nok.

Til idag har man lagt seg på det prinsipp at et effektivt byråkrati skulle fange opp mesteparten av den terreng-ødeleggende virksomhet gjennom planarbeidet. Fornminnevernet er altså organisert som et sikkerhetsnett som størstedelen av bygge- og anleggsvirksomheten skal passere.

Mine erfaringer i terrenget er helt entydige: Maskene i dette sikkerhetsnettet er så store at mesteparten av fornminnene forsvinner mellom fingrene på oss.

Således blir det meningsløst å diskutere frigivelseskriterier med f.eks. Miljøverndepartementet, når mesteparten av fornminnene forsvinner uten at arkeologene er inne i bildet overhode!

Jeg mener derfor det er en illusjon når vi snakker om at vi har et fornminnevern i Norge, basert på kulturminneloven.

Og utredningen om organiseringen av kulturminnevernet bidrar til ytterligere å styrke denne illusjonen. Hva skal vi med en strømlinjeformet organisasjon hvis vi ikke har fornminner igjen å verne?

Jeg mener derfor at tiden er inne til å gjøre en dramatisk kursendring i norsk fornminnevern. Og for å sette et navn på denne kursendring kunne vi kalle den EN SPEILVENDING AV FORNMINNEVERNET.

La meg forsøke en kort argumentasjon:

Faste fornminner har vært fredet fra 1905. Likevel oppnevnte Kirke- og Undervisningsdepartementet i 1965 et "Utvalg for sikring av høyt prioriterte fornminner". Utvalget laget en liste over 233 faste fornminner som skulle sikres ytterligere ved kjøp eller utvidet fredning. Bare deler av programmet er gjennomført i dag.

På tross av fredningen vet vi at fornminnebestanden er sunket dramatisk siden 1905. Den største nedgangen finner vi trolig fra 1970 til idag. Jeg mener derfor - som også andre har foreslått - at vi må sette opp lister for forskjellige distrikter over hvilke fornminnetyper vi ønsker å bevare. Altså lage et representativt utvalg av fornminnetyper i hvert distrikt, og sette opp et program for utvidet vern av disse fornminnene.

Jeg mener ikke dermed at fredningen skal heves på de andre, men når vårt sikkerhetsnett er såvidt grovmasket, tror jeg dette er en riktigere anvendelse av de midler vi har til rådighet.

Poenget blir altså ikke lenger å hindre at våre fornminner fjernes, men å jobbe for at noen - utvalgte - blir liggende igjen. Det er dette jeg mener med en speilvending av fornminnevernet.

Nå kan jeg selvsagt ikke belegge disse dramatiske påstandene med tall, og man kan derfor godt avfeie meg med å si at påstanden ikke er riktig. Men tallene fins, og de kommer fram nå ved bl.a. ájourføring av Det Økonomiske Kartverket. De kan også framhentes ved kontrollregistreringer i de mest utsatte områder.

Jeg har derfor et konkret forslag:

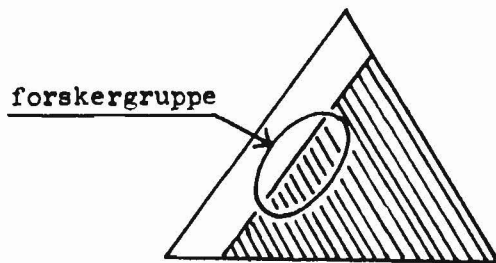
Norsk arkeologi bør ta et initiativ overfor Miljøverndepartementet for å påbegynne forarbeidet en ny NOU, med tittelen "De fredete fornminners tilstand". Formålet må være å få tallmessig oversikt over registrerte fornminner og hastigheten de blir fjernet med. Dernest å foreslå de nødvendige administrative tiltak for å bevare et representativt utvalg av disse for framtiden, ut over det lovvern de allerede har. Kriteriene for utvalg av fornminner er langt på vei utarbeidet i forbindelse med 10-års vernede vassdrag og nå det såkalte "Samlet plan"-prosjektet.

En slik NOU vil kunne fungere som det fornminnevern-politiske mål for gjennomføringen av administrative tiltak etter NOU 1982:36. Og kanskje til en omvurdering av den, dersom den ikke er tjenlig for formålet.

Men selvom tiltak av denne type skulle bli satt i gang, skal ikke det være en sovepute for arkeologene til å opprettholde status quo. Tvertimot bør vi fortsette å arbeide med det jeg kalte det utvidete kulturminnevernbegrepet.

Jeg påpeke tidligere at det var en ubalanse i teoriproduksjonen, og at kollektive forskningsstrategier var mangelvare. For å rette på dette, og for å få til et mer forskningsrettet fornminnevern, foreslår jeg opprettelse av forskergrupper til å ta seg av forskjellige tema. Gruppene kan bestå av folk fra alle deler av faget, og det er viktig at de rekrutteres både innenfor og utenfor fornminnevernet. Det kan dreie seg om et nær sagt hvilket som helst tema, og gruppene skal bare eksistere så lenge man føler det er bruk for dem. Gruppenes oppgave er å utvikle teorier og forskningsstrategier for det aktuelle tema. Hele poenget er å formulere problemstillingene på en slik måte at fornminnevernet kan teste dem.

Ved hjelp av slike forskergrupper kan en hjelpe til å opprette teoribalansen i faget, ved at fornminnevernets teoriunderskudd blir dekket ved innsprøyting utenfra.

Forskergruppene må også tenke kollektiv forskningsstrategi, slik at fotfolket i fornminnevernet blir trukket aktivt inn i forskningsprosessen. Det er forøvrig viktig at den kunnskapsøkning som blir produsert av forskergruppene kommer hele fornminnevernet til gode. På denne måten vil forskergruppene representere pilot-undersøkelser, mens fornminnevernet kan bidra med bredde, etterhvert som man finner ut hvordan man skal gå fram.

Et viktig poeng ved disse gruppene er at de må kunne fortsette å fungere selvom man får en administrativ oppsplitting av muséer og fornminnevern. Derfor er det viktig å komme i gang fort, slik at systemet er etablert før en eventuell deling trer i kraft.

Hva slags problemstillinger er det her det kan bli snakk om? Hva kan fornminnevernet egentlig teste? I begynnelsen er det kanskje naturlig å ta fatt på problemstillinger som i noen grad springer ut fra f.ek.s registreringsvirksomheten. Velger vi f.eks. dyregravene, gårdsanleggene eller liknende, kan en begynne med å utarbeide detaljerte instruksjoner for hvordan objektene skal undersøkes og dokumenteres, slik at resultatene blir kommensurable.

Geografisk kan en velge seg ut prøvekommuner der alt tilgjengelig kildetilfang trekkes fram og systematiseres. Endelig setter en så opp en instruks til fornminnevernet om at enhver virksomhet i kommune A, B og C gjøres i samråd med den aktuelle forskergruppa.

Det settes opp en relativt trang problemstilling, sammen med en klar målsetting og en framdriftsplan for et visst antall år.

Under denne framdriftsplanen kan man sette opp program for f.eks. innhenting av et visst antall ^{14}C dateringer.

Økonomisk kan dette virke som utopi, men jeg kan egentlig ikke se at det skal koste mer enn de midler som allerede fins i systemet. Poenget er at dette krever en litt større andel av "frie" økonomiske midler enn tidligere,

slik at en kan legge til litt ekstra undersøkelser i tillegg til det enkelte oppdrag. Den økonomiske utvikling de siste par år, med en økende andel administrasjonsutgifter som "overhead" på de enkelte oppdrag skulle kunne gi et visst spillerom. Videre kan en tenke seg en mer fornuftig anvendelse av de såkalte "post 79-midler" enn å bruke dem til å fjerne kjente fornminnetyper. Det må være legitimt å bruke noen av disse midlene til å dekke fornminnevernets eget forskningsbehov.

Jeg tror forøvrig at tiden er inne for et skifte i norsk arkeologi, med en nyorientering i retning av numeriske og geografiske teknikker, slik det skjedde i Sverige noen år tilbake. De arbeidsmåtene som er skissert her, kan bidra til å belyse arkeologiske problemer med materiale av en størrelse og et omfang som er utenkelig for enkeltforskeren.

En forutsetning for dette er - ikke bare datateknikken, som nå kommer inn for fullt enten vi liker det eller ikke - men at det arbeides seriøst med terminologi og nomenklatur, også på fornminnesektoren.

Arkivsystemer og interaktiv søking i store datamengder blir sentrale stikkord i tiden framover.

La oss så bare ikke glemme at dette arbeidet både skal ha et forskningsmessig og et kulturpolitisk formål. Begge ligger under det utvidete kulturminnevernbegrepet.

PS!

Kort etter at Det Norske Arkeologmøte 1983 var avholdt, hadde Universitetets Oldsaksamling et seminar på Isegran om institusjonens forskningspolitikk. Flere forskergrupper ble nedsatt, deriblant en "gårdsgruppe" som den største. I dette manuskriptet har jeg innarbeidet noen synspunkter som representerer en utdypning av det innlegget jeg holdt på Arkeologmøtet. Diskusjonen har altså gått videre, og jeg håper den ikke stanser her.

Litteratur:

- Johansen, Arne, B. 1974: Forholdet mellom teori og data i arkeologi og andre erfaringsvitenskaper, Arkeologiske skrifter, Historisk Museum, Universitetet i Bergen. No.1.1974.
- Keller, Chr. 1978: Arkeologi - virkelighetsflukt eller samfunnsforming. Universitetsforlaget 1978.
- Næss, J.R. 1982: Disiplinering i norsk arkeologi, anno 1980. Foredragsmanuskript til Det Norske Arkeologmøte 1982, foreløpig upublisert.
- Norsk Kulturråd - innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner.
- Norges Offentlige Utredninger nr. 36 1982: Kulturminnevernet.
- Slagstad, R. 1976. Red. Positivism, dialektikk, materialisme, den norske debatten om samfunnsvitenskapenes teori, Universitetsforlaget 1976.

GRUNNER FOR MIDDELALDERARKEOLOGIENS KONSENTRASJON OM VISSE DATAMILJØER.

Erik Schia.

1. INNLEDNING

Utforskning av perioden middelalder med arkeologisk metodikk har i Norge pågått siden midten av 1800-tallet.

Blant dagens arkeologer råder en oppfatning om at en tilsvnelatende har konsentrert seg om bestemte temaer, eller om en vil bestemte datamiljøer, for utforskning av middelalderens kulturhistorie. Mer konkret så mener nok mange at norsk middelalderarkeologi i hovedsak har konsentrert sitt arbeide om kirkelige byggverk og byundersøkelser. Dette er nok årsaken til at arbeidsutvalget ved NAM-symposiet har bedt meg om å finne forklaringer på hvorfor det eventuelt er blitt slik.

Før en kan begynne med slike forklaringer er det imidlertid helt nødvendig med en undersøkelse av den middelalderarkeologiske virksomhet for å se, hvor slike konsentrasjoner av interesseområde egentlig er. Eventuelt om det kanskje ikke er noen spesielle konsentrasjoner i det hele tatt.

Kildene for en slik analyse er 1) arkeologisk feltarbeide, 2) magistergradsavhandlingene og 3) ulike artikler. På grunn av knapp tid har jeg valgt å konsentrere meg om magistergradsavhandlingene og middelalderarkeologenes feltarbeide.

Når det gjelder feltarbeide vil jeg dessuten begrense undersøkelsen til den del som innebærer utgravinger. Alle registreringene holdes utenfor av to grunner. For det første er ikke registreringene sikkert datert og for det andre er registreringsmaterialet så omfattende at det helt ville sprengte rammene for denne analysen.

Med arkeologiske utgravinger, menes enhver form for utgraving der arkeologiske data er samlet inn. Utgravings størrelse er i denne sammenheng av mindre betydning, fordi enhver utgraving viser interesse for det undersøkte objekt. En undersøkelse av en grøft i en middelalderby, vil således likestilles med en stor utgraving på flere hundre kvadratmeter. Tilsvarende vil en søkesjakt gjennom en hustuft, med tanke på å få tak i materiale for ¹⁴C-datering, telles som en utgraving. Undersøkelse av et gårdsanlegg med flere tufter telles også som en utgraving dersom utgravingsarbeide gjøres i sammenheng over en eller flere sesonger.

Svakheten med dette utvalg av data er sjølsagt at de store

undersøkelsene, med omfattende gjenstandsmateriale og tjukke kulturlag på en måte drukner i tallmaterialet. Det kunne derfor ha vært interessant å forsøke og beregne de ulike utgravingers kubikkinnhold eller antall utførte årsverk, og så bruke dette som sammenlikningsgrunnlag mellom for eksempel kirke, by og gårdsundersøkelser. Et slikt arbeid vil imidlertid bli svært omfattende og i mange tilfeller vanskelig å få utført.

Dessuten tror jeg ikke slike data vil gi oss mer informasjon om hvilke problemområder middelalderarkeologene har vært opptatt av. Det kan etter min mening ikke være materialets størrelse som bestemmer våre valg. En graver for eksempel ikke i en middelalderby fordi det er mye å finne der, men fordi en vil undersøke den eldste urbaniseringen i Norge med ulike sett av problemstillinger i denne sammenheng.

Jeg vil derfor tro at en summering av antall utgravinger i Norge etter disse retningslinjer, vil gi et sammenliknbart materiale som sammen med magistergradsavhandlingene kan brukes til en analyse av hvilke problemområder innenfor middelalderens kulturhistorie som har interessert arkeologene.

2. OVERSIKT OVER MIDDELALDERARKEOLOGISKE UTGRAVINGER I NORGE FRA 1860 - 1982.

Arkeologiske utgravinger i Norge med dateringer til perioden middelalder kan inndeles i følgende hovedgrupper: BYANLEGG, BISPEGÅRDER, KONGSGÅRDER, BORGER, KLØSTRE, KIRKER OG KIRKEGÅRDER, GÅRDSANLEGG, SAMISKE GRAVER/TUFTER, FANGSTANLEGG, TEGLOVNER, BÅTER/HAVNEANLEGG.

For på en enklest mulig måte å finne fram til antall utgravinger innenfor disse ulike hovedgrupper har jeg benyttet meg av en liste, der utgravingene er ordnet kronologisk fra 1920 åra og framover. Denne liste er utarbeidet av Øivind Lunde og Håkon Christie og ble sendt rundt til de fem arkeologiske landsdelsmuseene for supplering i 1975. Etter suppleringene i 1975 var det imidlertid likevel klart at denne liste* inneholdt mangler og jeg fant derfor å måtte bruke noe tid på å supplere lista sjøl. Dette gjaldt

* Den som måtte ønske det kan få kopi av lista ved henvendelse. Jeg vil videre søke å supplere lista for hvert år framover.

først og fremst for utgravinger etter 1975, men også tidligere. Suppleringene ble gjort ved muntlig opplysninger fra kolleger, i tillegg til at en del litteratur er gjennomgått. Det siste gjelder i særlig grad for utgravningene i forrige århundre.

Påliteligheten av denne registreringen er størst når det gjelder virksomheten etter 1920-åra og jeg regner med at det ikke er så svært mange utgravinger etter 1950 som er utelatt. Når det gjelder utgravningene i forrige århundre er det mangler, men jeg tror ikke dette betyr så mye for forholdet mellom de ulike hovedgrupper av utgravinger.

Denne registrering ga som resultat at det fra 1860 og fram til 1982 er utført i alt 537 middelalderarkeologiske utgravinger i Norge.

2.1. Bygravingene (fig.1).

I denne analysen regner jeg med 12 middelalderske byanlegg i Norge: Sarpsborg, Tønsberg, Skien, Oslo, Hamar, Stavanger, Bergen, Lusakaupangen, Borgund, Veøy, Trondheim og Vågan.

Registreringen viser at det er foretatt ca 163 utgravinger i middelalderske byanlegg. Store som små. I dette antall er det bare tatt med utgraving i restene etter byborgernes trehus, gater og gårdsplasser. Utgravinger i rester av monumentale steinbygninger som kirker og klostre, bispe- og kongsgård er ikke regnet med her.

Hovedtyngden av utgravningene synes å være foretatt i Trondheim, men jeg har en viss følelse av at dette kan ha sammenheng med avhandlingen til Øivind Lunde: Trondheims Fortid i Bygrunnen som gir en samlet oversikt over alle utgravinger i byen. Tilsvarende oversikter mangler for de øvrige byer. For Bergens del er jeg mest usikker og jeg har ikke registrert mange utgravinger før den store Bryggen-utgravingen startet etter brannen 1955. Det er bare et par utgravinger utført av Koren Wiberg omkring og noe etter århundreskiftet som jeg har fått med. I Tønsberg er det overraskende nok ikke foretatt slike utgravinger i bygrunnen før i 1950-åra, mens det i Skien ble foretatt en slags utgraving allerede i 1886.

Ser vi disse utgravningene i en tidsmessig sammenheng (fig.7) finner vi at en blir oppmerksom på kildematerialet i 1870/80-åra og at en følger opp med relativt mange undersøkelser allerede fra 1890-åra. Deretter kan det se ut til at virksomheten i de middelalderske byene, med interesseområde byborgernes livsmiljø, har holdt seg på omtrent samme nivå helt fram til 1970 da det skjer en nærmest eksplosjonsartet utvikling med en tredobbling av antall utgravinger.

BYANLEGG

- ▲ BORGANLEGG
- KONGSGÅRD
- BISPEGÅRD
- △ BORGANLEGG, IKKE UTGRAVD
- ◼ KONGSGÅRD, IKKE UTGRAVD

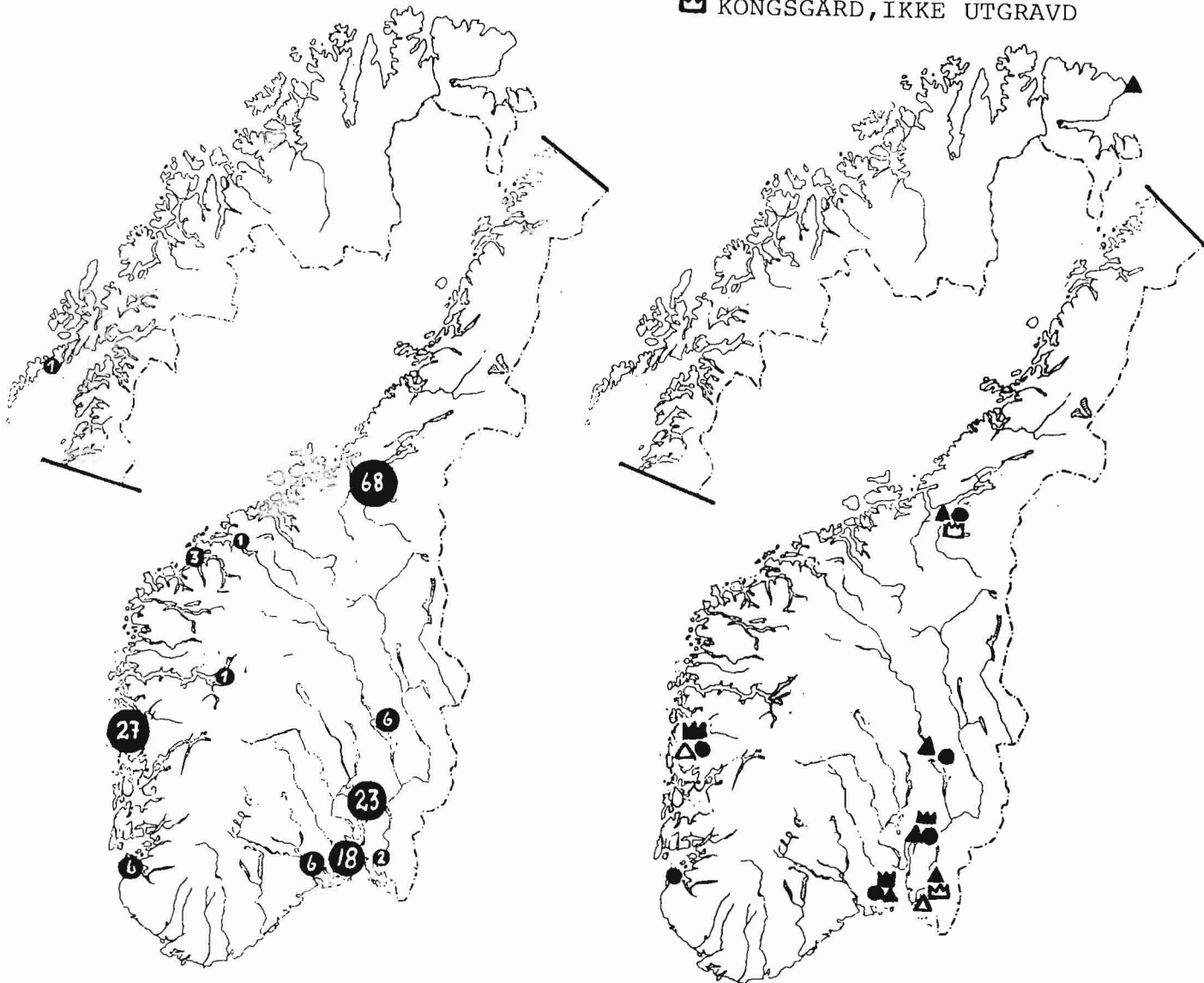

Fig.1 Kart til venstre viser antall byutgravinger i de 12 byanlegg som er inkludert i analysen. Kart til høyre viser utgravinger i Borganlegg, Kongsgård og Bispegård.

2.2. Borganlegg (fig.1).

I de norske borganleggene (Vardøhus, Sverresborg i Trondheim, Sverresborg i Bergen, Slottsfjellet i Tønsberg, Åkershus, Mjøskastellet, Valdesholm og Isegran) er det foretatt 17 utgravinger til ulike tidspunkt. I dette antall ligger dessuten tre undersøkelser som Fischer foretok på Båhus i slutten av 1920-åra.

Arkeologenes interesse for borganlegg synes å ha skiftet noe fra tiår til tiår (fig.2). Størst ser interessen ut til å ha vært i 1920-30 åra ved Gerhard Fischers store undersøkelser og i etterkrigstida med en del mindre undersøkelser bl. a. av Povl Simonsen i Vardøhus. De eneste borganlegg som ingen arkeolog har hatt fingrene borti hittil er Sverresborg i Bergen og her kan mye være sjaktet bort for alltid, og på Isegran, Fredrikstad. Det siste anlegget synes å ligge godt beskyttet og helt urørt, noe det vel helst bør fortsette med i lang tid ennå.

2.3. Kongsgårder (fig.1).

I middelalder regner vi med at det var kongsgårder i 5 byer (Oslo, Tønsberg, Sarpsborg, Bergen og Trondheim). I 4 av disse er det tilsammen foretatt 8 utgravinger av ulike varighet og omfang fra slutten av 1800-tallet og fram til 1960.

Som det framgår av histogrammet (fig.2) har interessen for slike undersøkelser vært noe varierende. De to største undersøkelsene er totalutgravingen av Kongsgården i Oslo av Blix (1879) og Meyer (1890-93) og undersøkelsene på Bergenhus av Fischer (1945-51) etter eksplosjonen i 1944.

2.4. Bispegårder (fig.1).

I bispegårdene er det i samme tidsrom foretatt i alt 14 større eller mindre utgravinger i byene Oslo, Hamar, Tønsberg, Stavanger, Bergen og Trondheim.

Med unntak av utgravningene i bispegården i Oslo er alle disse undersøkelsene foretatt etter krigen. Interessen for slike anlegg er således relativt ny og det er kanskje typisk at de store undersøkelsene på bispegården i Hamar på langt nær er avsluttet.

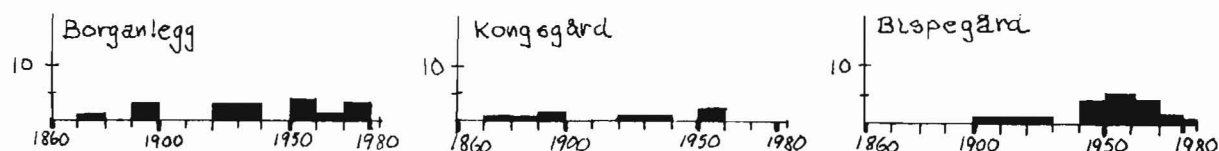

Fig.2 Histogram over utgravinger i Borganlegg, Kongsgårder og Bispegårder fordelt på tiår.

2.5. Klosteranlegg (fig.3).

I middelalderen regner vi med i alt ca 30 klosteranlegg: 4 i Oslo (Nonneseter, Olavsklosteret, Franciskanerklosteret og Hovedøya), 2 i Hamar (St.Olavskloster og for Dominikanerne), 2 i Tønsberg (Olavsklosteret og Gråbrødre-klosteret), 2 i Stavanger (Olavsklosteret og Utstein), 5 i Bergen (Munkeliv, Nonneseter, Jonskloster samt et Dominikaner- og et Franciskanerkloster), 6 i Trondheim (Nidarholm, Elgseter, Nonneseter, Bakke og dessuten kloster for Dominikaner- og Franciskanermunker), Tautra, Munkeby og Rein ved Trondheimsfjorden, Selja i Nordfjord, Lyse ved Bergen, Halsnøy i Sunnhordland, Gimsøy ved Skien, Værne kloster ved Moss. I Båhuslen ligger dessuten 4 kloster (Dragsmark, Marstrand og 2 i Konghelle).

Det er anslagsvis foretatt 37 utgravinger i 18 av de norske klostre. Undersøkelsene er relativt jevnt fordelt til Østlandet, Vestlandet og Trøndelag, riktignok med en viss konsentrasjon til byer eller områder nær byer.

Antall utgravinger fordelt på tiår (fig.7) viser at interessen har holdt seg noenlunde konstant fra slutten av 1800-tallet, og fram til i dag.

2.6. Kirker og samiske graver (fig.3).

En regner med at det i Norge var ca 1200 kirker i middelalderen. Av disse er det i alt foretatt utgravinger i 105.

Av histogrammet (fig.7) kan det se ut til at interessen har vært relativt stabil fra 1860-åra og fram til 1950 da en markert interesseøking finner sted, etterfulgt av en nærmest eksplosiv øking av antallet kirkeutgravinger i 1960-åra. Denne voldsomme aktivitet skyldes i hovedsak at en fra da av for alvor ble oppmerksom på kirkegrunnen som arkeologisk arbeidsmark, med muligheter for funn av eldre trekirker med jordgravde stolper. Aktiviteten har avtatt i 1970-åra og det kan se ut til at virksomheten kan komme til å stabilisere seg i 1980-åra på et nivå noe over førkrigsaktiviteten dersom utgravingsantallet i 1980-82 er representativt for hele tiåret.

Kirkeutgravningene viser en noe ujevn spredning og konsentrerer seg egentlig til tre hovedområder. 1) Østlandsområdet med stavkirkene innerst i Sognefjorden, 2)Møre og 3)Trøndelagsområdet. Hovedmengden av undersøkelsene er samlet til Østlandsområdet og dette har trolig sammenheng med 1)Avstanden til Riksantikvariatet i Oslo og 2)Prosjektet Norges kirker som publiserer fylke for fylke og der Østfold, Akershus og Buskerud er ferdige.

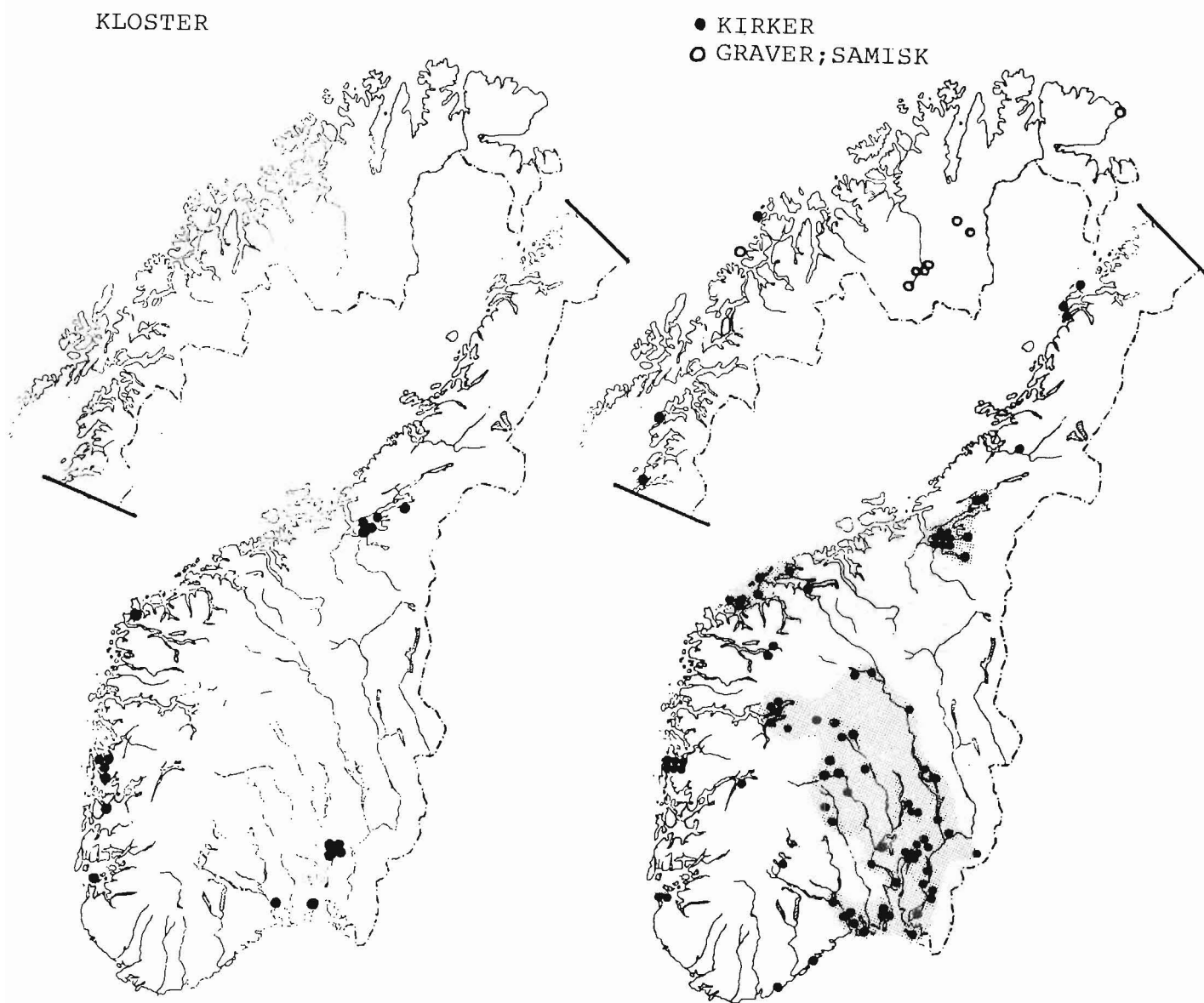

Fig.3 Kart til venstre viser klosterutgravinger.
Kart til høyre viser utgravinger i kirker
og av Samiske graver.

Av ikke kristne kultminner i middelalderens Norge er det foretatt få undersøkelser og såvidt jeg vet er det bare undersøkt 6 muligens 7 samiske graver. Arkeologene ser her ut til å ha fulgt holdningene i det norske storsamfunnet med relativt liten interesse for samisk historie. Det er i en slik sammenheng typisk at det er utført få utgravinger i

samenes hellige steder og at dette ikke begynner før i 1967, mens interessen for nordmenns kultsteder har vært stor og begynte over 100 år tidligere (fig.7).

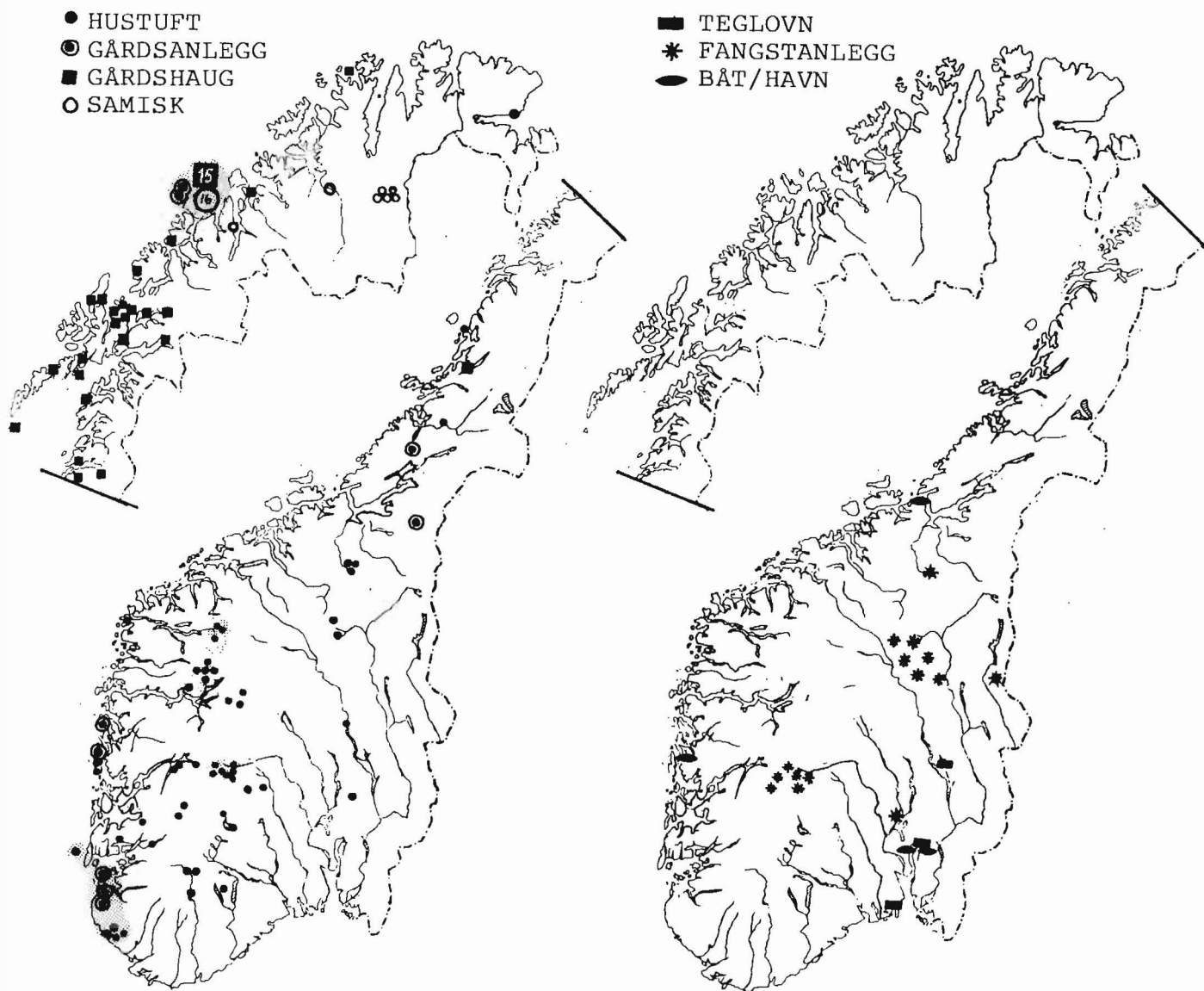

Fig.4 Kart til venstre viser utgravninger av tufter gårdsanlegg og gårdshauger.
Kart til høyre viser utgravninger av teglovner, fangstanlegg og båter/havnanlegg.

2.7. Gårdsanlegg, hustufter og gårdshauger (fig.4).

Jørn Sannes regner med at det i Norge omkring 1340 var ca 34 000 gårder med i alt ca 51 000 gårdsbruk.

I alt ser det ut til at arkeologene har foretatt utgravinger i ca 101 av disse (gårdshauger, hustufter og/eller gårdsanlegg).

Interessen for data av denne karakter begynte først i 1920-åra med Jan Petersen's undersøkelser av jernaldergården på Sør-Vestlandet da han, (dessverre ?) også fikk en del tufter med datering til middelalder. Han undersøkte og publiserte flere interessante tufter og dessuten gårdsanlegg som f.eks Hanaland, Re i Time. Dette prosjektet resulterte også i undersøkelser på Østlandet i 1930 åra der Grieg lette, fant og grov ut tuftene på Øvre Dal, Fåberg og Bjørn Hougen undersøkte Vesle Hjerkinns og tufter i traktene rundt Tyin. Seinere har det, med unntak av Irmelin Martens undersøkelser i Møsvatn-traktene stort sett ikke skjedd noe på dette feltet i Østlandsområdet.

I Nord Norge fulgte imidlertid Povl Simonsen opp intensjonene fra 1920/30 åra da han i 1951 startet utgravinger i det store tuftekomplekset i Mjelvika, Sandøy, Troms. I 1960-åra startet Gerd Stamsø Munch undersøkelser i gårdshaugene som seinere er fulgt opp med mange utgravinger i 1970-åra.

På Vestlandet og i Trøndelag begynte undersøkelser av hustufter for alvor først i 1970-åra. Sjøl om undersøkelsene her kom seint i gang, så er det tilgjengelig foretatt viktige undersøkelser av gårdsanlegg på Lurøykalven og Høybøen i Hordaland samt på Hoset og Vengstadåsen i henholdsvis Sør- og Nord-Trøndelag.

Rester etter samiske tufter/boplasser begynner først med slutten av 1960-åra (Povl Simonsens undersøkelser i Assebakti, Finnmark) og med øking av virksomheten i 1970-åra, som følge av Helgøyprosjektet. Det er i alt undersøkt 23 tufter/tuftekompleks i dette tidsrom.

Ser vi på utbredelseskartet kan vi også her, som for kirkeundersøkelsene, finne visse konsentrasjoner med klar sammenheng til prosjektarbeid. Slår vi nemlig sirkler rundt Jan Petersens undersøkelser i 1920/30-åra, rundt Hardangerviddaprojektet i begynnelsen av 1970-åra, rundt Breheimenundersøkelsene i 1980-åra og Helgøyprosjektet i slutten av 1970-åra blir det ikke mange tufteundersøkelser igjen.

Av histogrammet (fig.7) ser vi at utgravinger av tufter/gårdsanlegg er et temmelig nytt fenomen innenfor norsk arkeologi med en eksplosiv øking av virksomheten i 1970-åra helt parallellt med den økte virksomhet i middelalderbyene.

2.8. Andre minner fra middelalderen (fig.4).

Foruten hovedgruppene av kulturminner fra middelalder som arkeologene har interessert seg for er det også, hovedsaklig i åra etter krigen, foretatt endel andre undersøkelser.

Viktigst her er nok undersøkelsene til ikke arkeologene Otto Blehr og Fredrik Barth i 1970-åra av fangstanlegg fra middelalder, som seinere er fulgt opp av arkeologer med tilsvarende undersøkelser bl.a. i Innerdalen og ved Hønefoss. Undersøkte fangstanlegg i Finnmark har jeg ikke fått med i denne oversikten.

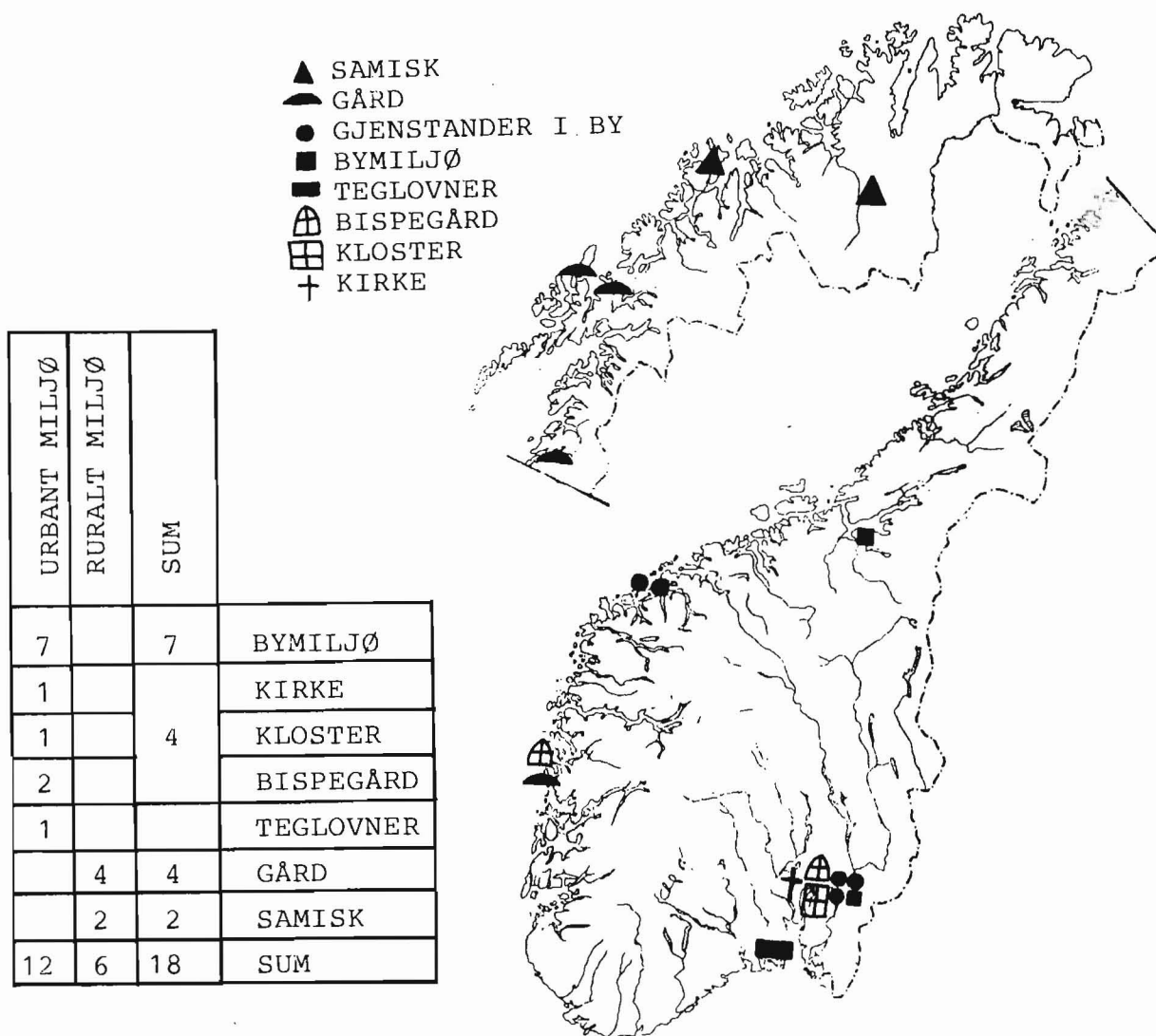

Fig.5 Viser oversikt over valgte temaer til magistergrad i Nordisk Arkeologi innenfor perioden middelalder.

Viktig er også undersøkelsene i Norges 3 eneste teglverk fra middelalder. I Oslo undersøkt allerede i 1904, i Tønsberg undersøkt i 1952 og 1981 og på Hamar med en prøvegraving i 1968.

Vi skal heller ikke glemme funn av middelalderkip i Bergen, Tønsberg, Åsker og Oslo, samt havneanlegget på Agdenes.

3. MAGISTERGRADSAVHANDLINGER

For å undersøke valg av oppgaver til magistergraden innenfor perioden middelalder, har jeg valgt å holde meg til faget Nordisk Arkeologi. Imidlertid grenser middelalderarkeologien nært opp til andre fag, særlig kunsthistorie så det kunne vært ønskelig å hatt med også disse. Dette ble det imidlertid ikke tid til i denne analysen.

Den første magistergrad i Nordisk Arkeologi innenfor perioden middelalder ble avlagt i Bergen av Arne J. Larsen i 1966. Seinere har flere fulgt etter og i dag er det i alt avlagt 14 magistergrader med valg av tema innenfor perioden middelalder. For best mulig å vurdere interesseområdet for valg, tar jeg også med avhandlinger til 4 studenter som ennå ikke har avlagt eksamen. I dette utvalg er det imidlertid tre som har lagt hovedvekten på yngre jernalder, mens en fjerde har hovedvekten på nyere tid.

Valg av oppgaver framgår av fig.5.

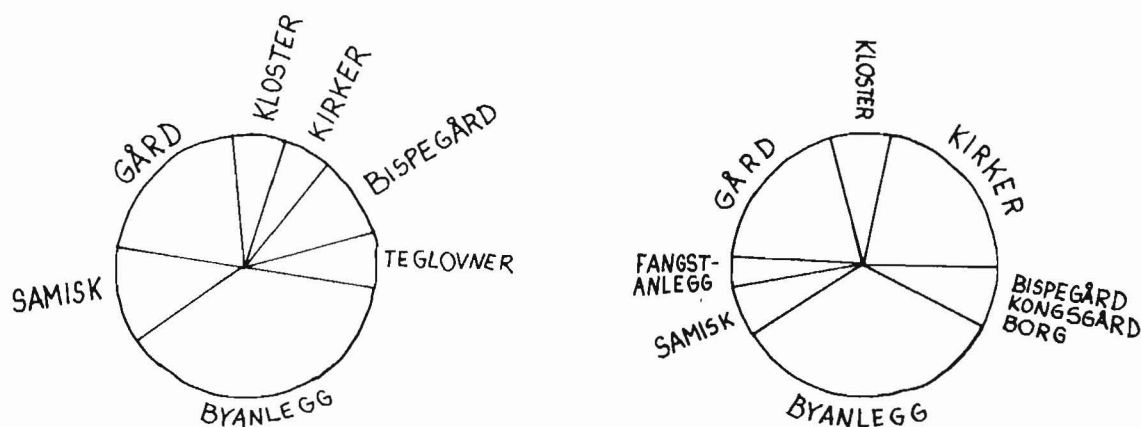

Fig.6 Forholdet mellom de ulike temaer for utforskning av middelalderens kulturhistorie. Til venstre magistergradsavhandlinger og til høyre utgravinger.

4. SAMMENFATNING OG KONKLUSJON

De middelalderarkeologiske avhandlingene i Norge gir således en fordeling med hovedvekt på byundersøkelser (fig. 5). Legger vi til dette at alle kirkeavhandlingene dessuten behandler byggverk i byer får vi at nesten 3/4 av alle avhandlingene omhandler urbane miljøer. Hadde imidlertid undersøkelsen av avhandlinger også inkludert magistergrader i kunsthistorie ville dette bildet ha endret seg noe. Problemstillinger i sammenheng med livet utenfor byene i middelalder, der som kjent de fleste mennesker livnærte seg er underrepresentert.

Ser vi så på antall utgravinger innenfor våre hovedgrupper av middelalderarkeologiske undersøkelser (fig. 6), finner vi at det er foretatt flest byutgravinger (163) og omtrent like mange utgravinger i kirker (105) som i tufter/gårdsanlegg (124).

Denne jevnhet i valg av utgravingsobjekter er noe overraskende og viser, med unntak av samisk historie, en bedre fordeling enn valg av oppgaver til magistergradsavhandlinger. Det kan ut fra dette nesten se ut til at norske middelalderarkeologer ikke har konsentrert sin virksomhet om bestemte datamiljøer. Det eneste måtte i så fall være at utgravinger i samiske kulturminner synes å være underrepresentert.

Ser vi på utgravingene over tid (fig. 7), finner vi for det første at aktiviteten øker markert etter krigen, med en nærmest eksplosjonsartet utvikling etter 1970. Vi finner også tydelige valgforskjeller i det interessen for kirkelige anlegg, byer og borger begynner allerede omkring midten av 1800-tallet, mens undersøkelser av gårder og samiske minner er et relativt nytt interesseområde.

For å undersøke arkeologenes valg av data fra 1860 og fram til idag vil det imidlertid være bedre å se på den prosentvise fordeling av typer utgravinger innenfor hvert tiår istedet for det absolutte antall utgravinger. For best å få fram eventuelle tendenser i materialet velger jeg her å slå sammen alle utgravinger som har med katolsk historie å gjøre. Det vil si kirker, kloster og bispegårder. Av dette seriasjonsdiagrammet (fig. 8) ser vi at antakelsene innenfor det norske arkeologiske miljøet får en klar bekreftelse: Det er konsentrasjoner til bestemte datamiljøer og det kan nesten se ut til at det bare er kirkas historie og byutvikling som har vært interessant nok til å forskes på gjennom utgravinger.

Men heller ikke dette diagrammet gir et helt sannt bilde av middelalderarkeologiens valg av oppgaver, fordi noen monumenter er i et lite antall og i slike tilfeller kan få undersøkelser faktisk vise stor konsentrasjon om visse datamiljøer. Det er derfor nødvendig å forsøke og se antall

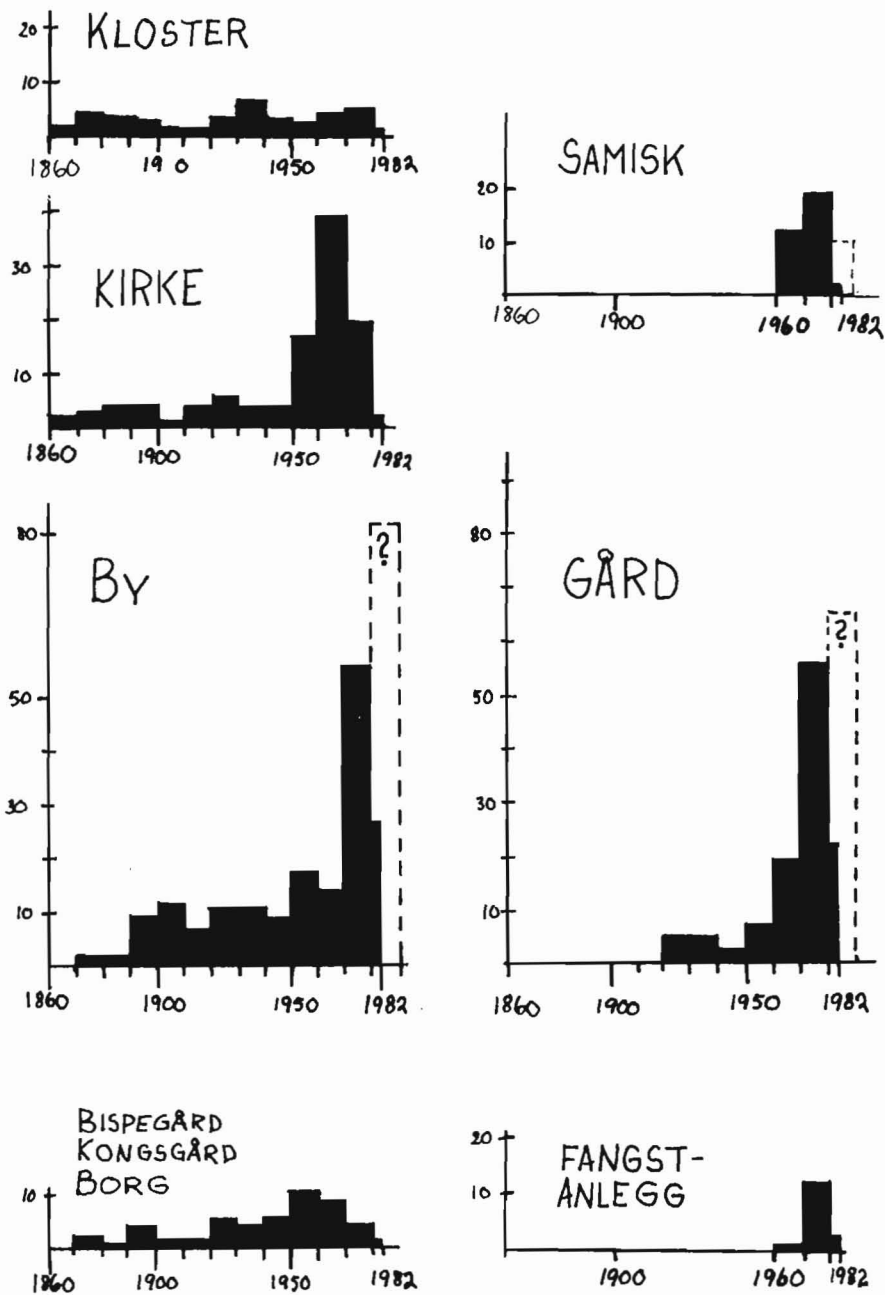

Fig.7 Histogram som viser antall middelalder-utgravinger pr. tiår, med fordeling på de viktigste hovedtemaer.

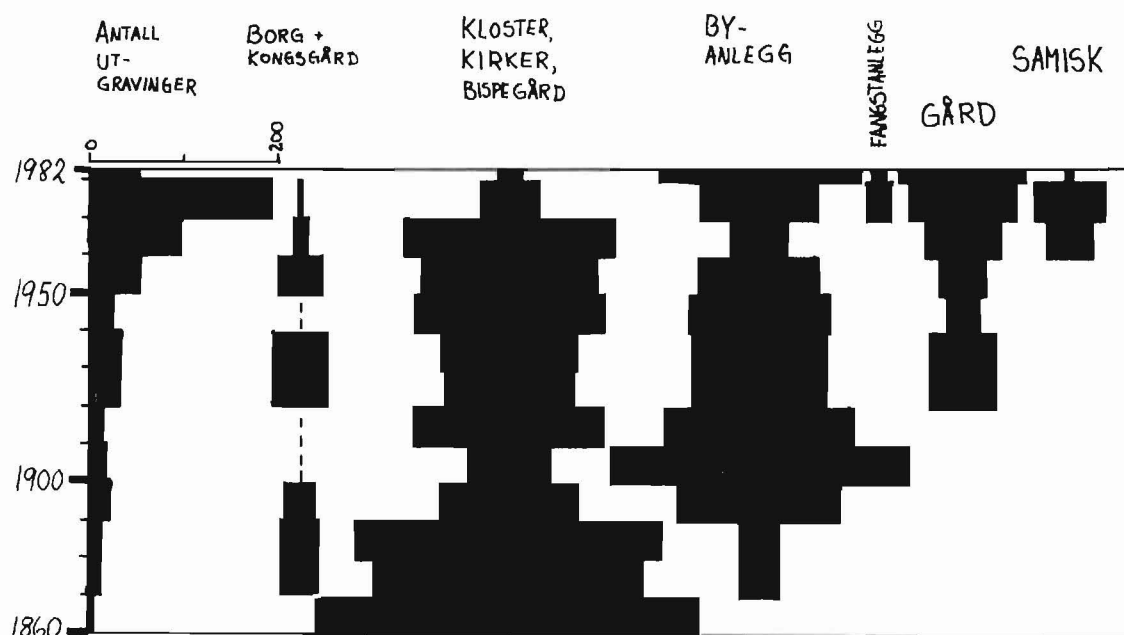

Fig. 8 Seriasjonsdiagram med fordeling av ulike typer utgravinger fordelt på tiår. Antall utgravinger pr. tiår utgjør 100%.

utgravinger innenfor våre hovedtyper i forhold til totaliteten eller det opprinnelige antall minner i hver gruppe (fig. 9).

Vi ser da at bilde igjen endres og at undersøkelser i borganlegg kommer som en god nummer tre etter byene, mens kirkeundersøkelsene egentlig ikke er så mange likevel. Klart er det imidlertid at undersøkelser av gårdsanlegg og hustufter har vært svært nedprioritert, mens undersøkelser i de minner som må kunne sies å ha tilhørt middelalderens overklasse nemlig borganleggene, kongsgårder og bispegårder har vært gjenstand for stor arkeologisk interesse.

Etter dette må det være lov til å konkludere med at norsk middelalderarkeologi i hovedsak har konsentrert seg om 1) aristokratiets historie ved undersøkelser i nesten alle de norske kongeborgene, kongsgårdene og bispegårdene fra middelalderen, 2) Borgerskapets eldste historie med begynnende byutvikling og spesialiserte arbeidsoppgaver for håndverkere og utvikling etterhvert av en egen handelsstand og 3) Den katolske kirkes historie. Historien til flertallet av det norske folk i middelalderen, bønder og leilendinger har ikke interessert arkeologene i noen særlig grad. Fortida til den samiske minoritet i Norge har heller ikke vakt særlig interesse. Det er først med det siste tiåret at en holdningsendring her virkelig ser ut til å slå igjennom.

Dette valg av oppgaver der en må kunne fastslå at konsentrasjon til bestemte datamiljøer virkelig har funnet

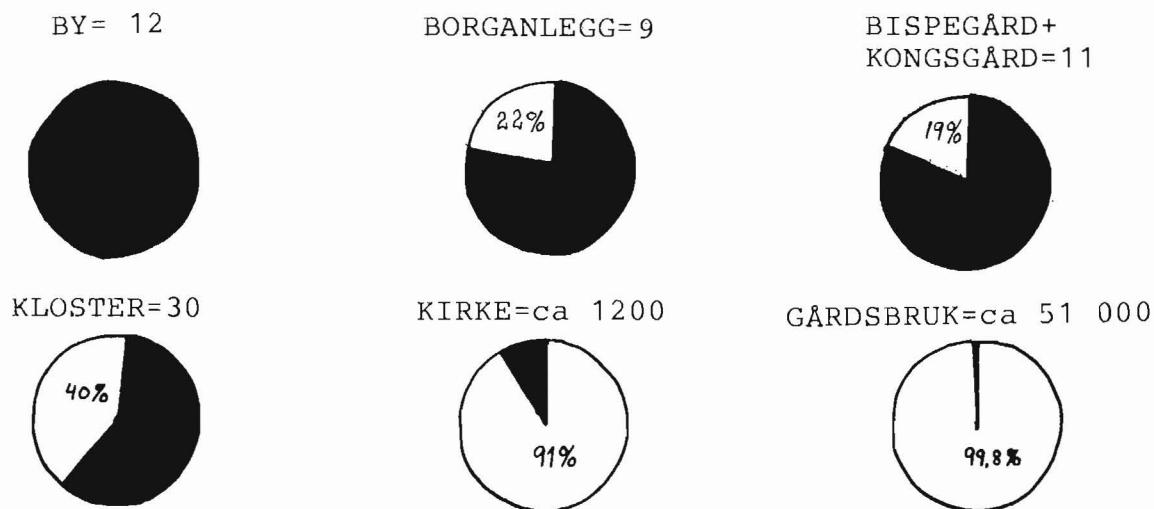

Fig.9 Viser antall undersøkte fornminner i forhold til antatt opprinnelig antall i middelalder.

sted, har således en temmelig klar sosial profil med fokusering til overklassens, kirkas og det gryende borgerskapets historie i middelalderen. En må uvilkårlig spørre seg om ikke valget av disse datamiljøer har en sammenheng med middelalderarkeologenes egen klassebakgrunn.

Det kan og være et spørsmål om ikke nye strømninger i det norske samfunnet bl.a. etter studentopprøret i 1968, også har påvirket arkeologene til nytenking, og valg av oppgaver som bedre vil gjøre den arkeologiske vitenskap i stand til å foreta studier, av den materielle kultur i middelalder-samfunnet som helhet. Det er kanskje en av årsakene til den holdningsendring som faktisk kan konstateres gjennom valg av nye utgravingsobjekter i 1970-åra, i forhold til tidligere.

Nå hører det vel imidlertid med i dette bilde at mange av kirkene, klostrene og borganleggene fra middelalderens Norge har ligget synlige som ruiner helt siden reformasjonens dager og fram til vår tid. Monumentenes synlige eksistens har derfor uten tvil påkalt antikvarers interesse. I perioden med økende nasjonalfølelse i forrige århundre og Norges frigjøring i 1905 er det dessuten ikke underlig at interessen ble fokusert omkring disse monumentene, som synliggjorde Norges storhetstid i middelalderen. Disse monumentene har derfor lenge vært oppfattet som riksmonumenter av første rang.

I tillegg til skjevheten i utvalg av data har utforskningen av de stående middelaldermonumentene skjedd i en bygnings-historisk sammenheng. Helt fram til ca 1970 har norsk middelalderarkeologi i den grad vært problemorientert at, andre spørsmålstillinger med krav til andre data, nærmest har vært fullstendig oversett i disse undersøkelsene.

Om en kan våge seg på prognoser for valg av data gjennom utgravinger i 1980-åra, kunne en kanskje vente en markert øking i antall tufteundersøkelser og samiske minner, dels p.g.a. arkeologenes holdningsendring og dels p.g.a. at de 5 arkeologiske landsdelsmuseene nå har tatt over dette ansvar fra Riksantikvaren. Jeg er imidlertid forbauset over å finne at dette ikke synes å bli tilfelle dersom utgravningene 1980-1982 er representative for hele 1980-tallet (fig.7). Det kan faktisk se ut til at antall utgravinger i tufter/gårdsanlegg (samiske + norske) vil bli omtrent det samme som i 1970-åra og at det bare er byutgravningene som vil øke i antall.

Jeg håper at disse antakelsene ikke er riktige og at valg av utgravingsobjekter vil vise et annet bilde i 1990. Og da ikke som et resultat av at antall byutgravinger eventuelt blir færre enn antatt. Dersom resten av de norske vassdrag skal bygges ut er imidlertid sannsynligheten stor for at undersøkelser av hustufter fra middelalder vil øke.

Ser vi framover og stiller spørsmål om hva slags data vi trenger for å kunne finne ut mer om middelaldersamfunnet kan vi fastslå følgende etter min mening:

1) I byene er vi i ferd med å få data fra store sammenhengende utgravingsområder som vil gi betydningsfull informasjon om bygårdene og livet der. I de fleste byanleggene vil derfor den viktigste oppgaven nå være å sørge for å bevare kulturlagene urørte, og unngå videre utgravinger inntil det foreliggende materialet er bearbeidet.

2) I kirkene mangler totalundersøkelser med inntakte urørte kirkegårder fra middelalder. For en analyse av middelaldersamfunnet er det helt klart at utgraving av et slikt fornminne med humanosteologiske analyser vil være av svært stor betydning.

3) Undersøkelser av bomiljø, produksjonsmidler og livsgrunnlag på landsbygda i middelalder bør i de kommende år gis høy prioritet, større enn det prognosen legger opp til. Aller viktigst vil det sjølsagt være å intensivere undersøkelse av hele gårdsanlegg. Flere hustufter er det kanskje ikke så viktig å grave ut.

4) Undersøking av samiske kulturminner for å studere denne befolkningsgruppes historie i Norge.

Under forutsetning av NAM's videre liv stiller jeg gjerne opp på arkeologmøtet i Stavanger i 1990 for å se hvordan det gikk med arkeologene og perioden middelalder i 1980-åra.

RAPPORT ARKEOLOGISK SERIE

1982

1. Stenvik, Lars F. : Verneplan for vassdrag. Arkeologiske kulturminner i Ognavassdraget, Nord-Trøndelag.
2. Stenvik, Lars F.: Verneplan for vassdrag. Arkeologiske kulturminner i Stjørdalsvassdraget, Nord-Tr.lag.
3. Stenvik, Lars F.: Verneplan for vassdrag. Arkeologiske kulturminner i Gaulavassdraget, Sør-Trøndelag
4. Stenvik, Lars F.: Verneplan for vassdrag. Arkeologiske kulturminner i Drivavassdraget, Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal.
5. Stenvik, Lars F.: Verneplan for vassdrag. Arkeologiske kulturminner i Høylandsvassdraget, Nord-Tr.lag.
6. Stenvik, Lars F.: Verneplan for vassdrag. Arkeologiske kulturminner i Sørlivassdraget, Nord-Tr.lag.
7. Christophersen, Axel: Oppmåling og undersøkelse av åkerreiner på Talmo, Leksvik og Rinnmoen/Eid, Høylandet, Nord-Trøndelag.
8. Årshefte 1981.
Fastner, Jørgen : Marinarkeologi i Trøndelag i de senere år.
Pettersen, Kristian: Steinalderlokaliteten Fiskløysa. Noen kildeproblemer fra steinalderen langs vassdrag.
Sognnes, Kalle : Kristen Rolseth Møllenhuss 1922-1981. Biografi over avhandlinger og artikler 1950-1980.
" " : Undersøkingar på Hæreid i Eidfjord, Hordaland.
Stalsberg, Anne : Hver mann har ei hauk på hånd... ei heller falk på sverd..
9. Pettersen, Kristian: Steinalder på Vega. En introduksjon og et analyseforsøk.
10. Sognnes, Kalle : Helleristninger i Stjørdal, I. Skatval sogn.
11. Fenne, Øyvind : Nyare tids kulturminne på Nord-Fosen.
12. Pettersen, Kristian: Undersøkelse av ei uvanlig grav fra Snåsa.
13. Pareli, Leif : Samiske kulturminner på Nord-Fosen.

1983

1. Pettersen, Kristian: Øvre Glomma. Arkeologiske undersøkelser 1982 i forbindelse med konsesjonssøknad.
2. Selvik, S.F. og Stenvik, L.F. : Arkeologiske registreringer og pollenanalytiske undersøkelser Sanddøla-vassdraget, Nord-Trøndelag.
3. Pareli, Leif : Samiske kulturminner i Sanddøla-vassdraget.
4. Sørheim, Helge : Rauma - Ulvåa arkeologiske undersøkelser 1982 i forbindelse med konsesjonssøknad.
5. Årshefte 1983.
Farbregd, Oddmund: Snøfonner, pilefunn og dyregraver.
Fastner, Jørgen og Sognnes, Kalle : Seismisk registreringsutstyr i marin arkeologien.
Melby, Ola : Eit hus i grus - og grus i hus.
Stenvik, Lars F. : Arkeologiske verneverdier i 10-års vernede vassdrag innenfor DKNVS Muséeets ansvarsområde.
Sørheim, Helge : Utgraving av en gravhuug på Asphaugen, Rindsem Mølle i Verdal.
6. Sognnes, Kalle : Helleristninger i Stjørdal II, Stjørdal og Lånke sogn.

1984

1. Foredrag på norsk arkeologmøtes symposium, Trondheim 1983.

